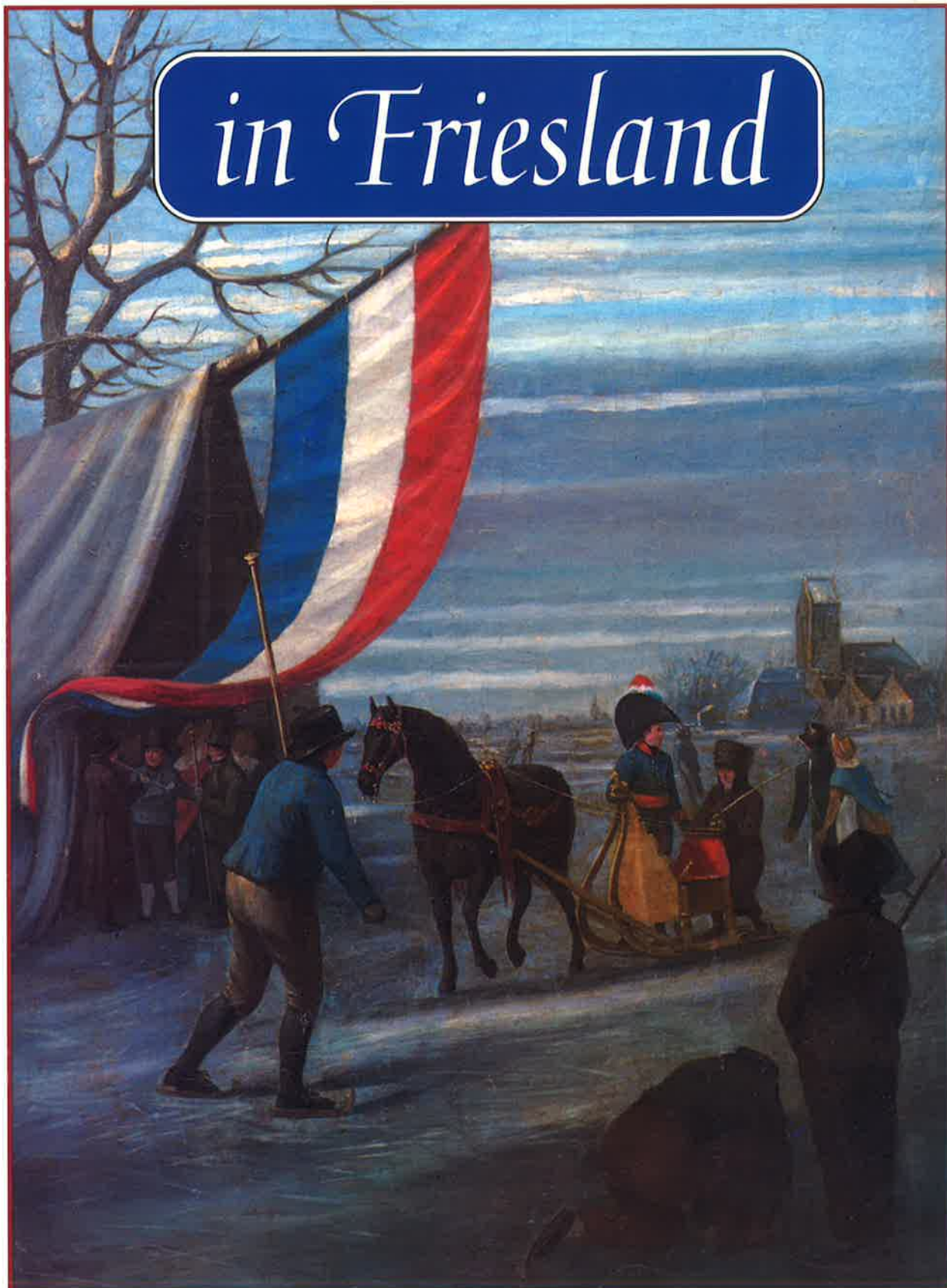

Arresleden

in Friesland

WIEBE KEIKES / HERMAN VOS

Arresleden in Friesland

eindredactie: Hans de Haan

m.m.v.

Eelkje de Boer-Wiersma
Siepie Hallema-Pasma

foto's: Anneke Bleeker e.a.

uitgegeven door
VAN SOEREN & CO
in samenwerking met
'Stichting Behoud Arresleden'
1991

*Wintertafereel met arreslee en
schaatsers. Detail van een tegel-
tableau, aanwezig in het huis
Weaze 30 te Aldeboarn. 18de
eeuw.*

Het inventarisatieproject 'Arresleden in Friesland', waar dit boek een onderdeel van vormt, is mede tot stand gekomen dankzij de financiële steun van:
 het Ministerie van W.V.C.,
 de Provincie Friesland,
 het Anjerfonds Friesland,
 Stichting Comité Zomerzegels,
 Ottema-Kingma Stichting,
 Juckema Siderius Fonds,
 Van Heloma Stichting,
 Van Welderen Rengers Fonds.

© 1991 Stichting Behoud Arresleden

ISBN 90.6881.019.7

Inhoud

1. Inleiding	5
<i>Wiebe Keikes</i>	
2. Met paard en arreslee	9
<i>Herman Vos</i>	
3. Arresleden in Friesland, typen en constructie	21
<i>Wiebe Keikes</i>	
4. Avontuurlijke tochten	47
<i>Wiebe Keikes</i>	
5. Strijd om prijs en premie	66
<i>Hans de Haan</i>	
<i>Siepie Hallema-Pasma</i>	
<i>Eelkje de Boer-Wiersma</i>	
Overzicht van de in Friesland aanwezige arresleden	79
<i>Hans de Haan</i>	
Literatuur	95
Verantwoording van de afbeeldingen	96

Arreslee (tweespan; Oostenrijks type) met lantaarns en zweephouder, ca. 1915. De slee is mosgroen van kleur en heeft een koperkleurig sneeuwscherm. W. de Jong, Steggerda.

1. Inleiding

'as earen de snie moai lang lizzen bleau kamen de bellesliden mei hjar blier getyngel op 'e wei' (J. Botke)

Een arreslee in het groen is als een schip op het droge. Alleen op sneeuw en ijs komt zij werkelijk tot leven. Dat neemt niet weg dat de antieke of recent gebouwde slee ook binnen de besloten ruimte van schuur en (woon)kamer een bezienswaardigheid is en blijft.

In de zomermaanden kan men zelfs bij extreme hitte, in de omgeving van een tot werkloosheid gedoemde arreslee, even wegdromen naar visioenen met winterse koude...

De talrijke arresleden in Friesland die gedurende een periode van twee jaar dank zij schriftelijk en gedrukt bronnenmateriaal en dank zij talrijke tips van meelevende particulieren konden worden opgespoord bleken over het algemeen een geliefd bezit van de diverse eigenaars. De meeste exemplaren zagen er nog (redelijk) goed uit; een betrekkelijk klein aantal bleek in meer of mindere mate onderhevig te zijn aan voortvretend verval. Er was zelfs een ar die tijdens de inventarisatie spontaan uiteenviel! Op een eenzame plaats achter Gytsjerk diep het land in bevond zich een oude arreslee die ten behoeve van inventarisatie en opmeting als het ware eerst moest worden gereconstrueerd.

Paard en arreslee in stedelijke omgeving (Leeuwarden), 1765. De slee is van zgn. Pools- of Russisch type. Gravure door Rienk Jelgerhuis (1729-1806). Fries Museum, Leeuwarden.

Sneeuw of geen sneeuw, de arreslee behoort bij Friesland. Hoewel ook in andere gewesten de sledevaart zich in een zekere populariteit mag verheugen, is het 'klimaat' in Friesland wel bijzonder gunstig voor de 'belslide' vanwege het grote enthousiasme waarmee in deze streken de wintersporten en winteractiviteiten worden beoefend.

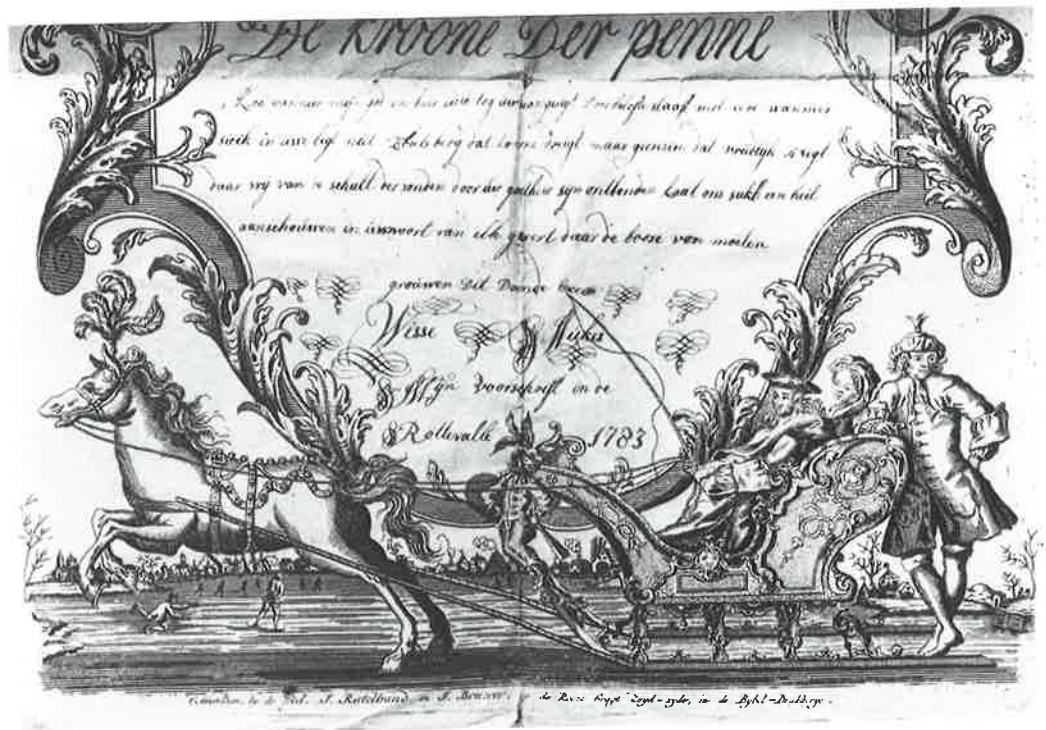
Ondanks deze goede 'voedingsbodem' was tot voor kort de geschiedenis en de kennis van paard en arreslee vrijwel onontgonnen terrein. Publikaties in krant of tijdschrift waren gering in aantal; een monografie ontbrak.

Het inventarisatieproject-arresleden*, begonnen in 1988 en vrijwel voltooid in 1990, heeft de bestaande lacunes in belangrijke mate opgevuld. De werkgroep die zich met het veelomvattend karwei heeft beziggehouden ondervond veel bijval en medewerking.

Wintertafereel met arresleden. Plaquette (zgn. plaat) van Makkumer aardewerk, 19de eeuw.

* Na het 'opstarten' van het inventarisatieproject door museumconsulent Hans de Haan en oud-museumconservator Wiebe Keikes werd al spoedig medewerking gekregen van mevr. Siepie Hallema-Pasma en mevr. Eelkje de Boer-Wiersma. Op de eilanden Ameland en Terschelling ontfermden de heren Klaas Hofker en Bauke Boomstra zich over de inventarisatie van de aldaar aanwezige arresleden. Vanaf het begin werd gebruik gemaakt van adviezen van de heer Herman Vos en mevrouw Petra van den Heuvel.

Nieuwjaarsprent met arrestee als ornament, 18de eeuw. De met een wintertafereel en arrestee op de voorgrond versierde gravure werd kennelijk in serie in Holland gedrukt; het midden-gedeelte kon met de hand worden ingevuld. Het afgebeelde exemplaar werd beschreven door Wisse Aukes te Rottevalle in 1783. H. de Haan, Sneek.

Friese sjezen, ronde- en platbodemjachten zijn sinds lang geïnventariseerd en ondergebracht in een zogenaamd Stamboek. Het resultaat van die arbeid heeft wellicht inspirerend gewerkt bij inventarisatie en documentatie van het arrestledenbestand in Friesland. De werkgroep die zich deze taak had gesteld werd na een eerste verkenning al spoedig geconfronteerd met een aantal arrestleden van verschillend type dat de verwachtingen verre overtrof.

Het bovenstaande betekende dat de werkzaamheden aanzienlijk meer tijd en inspanning zouden vragen. Daarbij groeide de wenselijkheid om het uiteindelijk resultaat van de inventarisatiebeschrijving, opmeting en fotomateriaal voor een breder publiek zichtbaar te maken. Gekozen werd voor een verantwoorde, goed leesbare publikatie over *Arrestleden in Friesland* en twee tentoonstellingen, respectievelijk te Heerenveen en te Leek. Het een moest bij het ander aansluiten. Om aan het totale project een hechtere basis te verschaffen en in het belang van subsidiewerving, werd in het begin van 1990 besloten om de werkgroep te laten uitmonden in een nieuwe stichting. Deze kwam op 22 maart 1990 tot stand onder de naam Stichting Behoud Arrestleden.

Sledevaart op Terschelling...

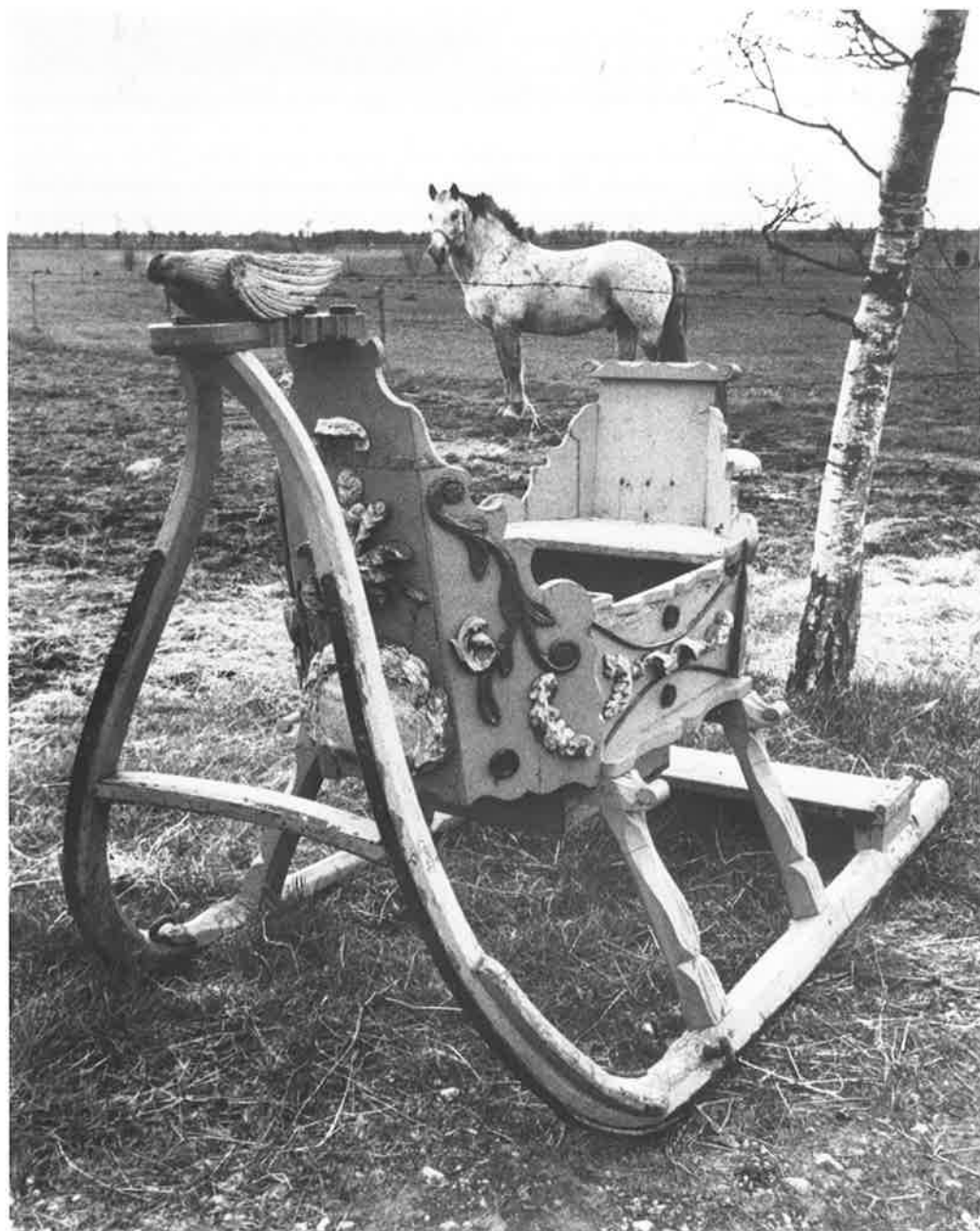

Als vervolg op de inventarisatie van vijfhonderd (!) arresleden in Friesland zal het stichtingsbestuur de instandhouding, het onderhoud en de restauratie van arresleden bevorderen; dit alles in de ruimste zin.

De oogst die tijdens de inventarisatie werd verzameld was voor de uitgave van dit boek een onmisbare basis. Behalve een veelheid aan gegevens, bijeengebracht op uitvoerige lijsten, noteerden de vrijwilligers van de werkgroep allerlei bijzonderheden die arresleebezitters en arresleeliefhebbers wisten te vertellen. Ieder had zo zijn eigen belevenissen en herinneringen. Variatie was er te over: de arreslee als winters vervoermiddel en pronkstuk bij ruige wedstrijden waarbij de ar soms omviel en sfeervolle tochten bij familiebezoek. Ook alternatief gebruik van de slee kwam meer dan eens ter sprake.

De inventarisatiewerkzaamheden en de daarmee gepaard gaande bezoeken aan talrijke boerenfamilies en andere arreslee-bezitters hebben nieuw licht op verschijning en gebruik van de arreslee geworpen. Bovendien kwamen bij die gelegenheid allerlei oude fotoafbeeldingen, deelnemerslijsten van wedstrijden en andere tastbare herinneringen betreffende het arresleeverleden ter tafel. Meer en meer werd duidelijk dat in voorbije strenge, vooral sneeuwrijke (!) winters de arreslee een bijzondere rol kreeg toebedeeld.

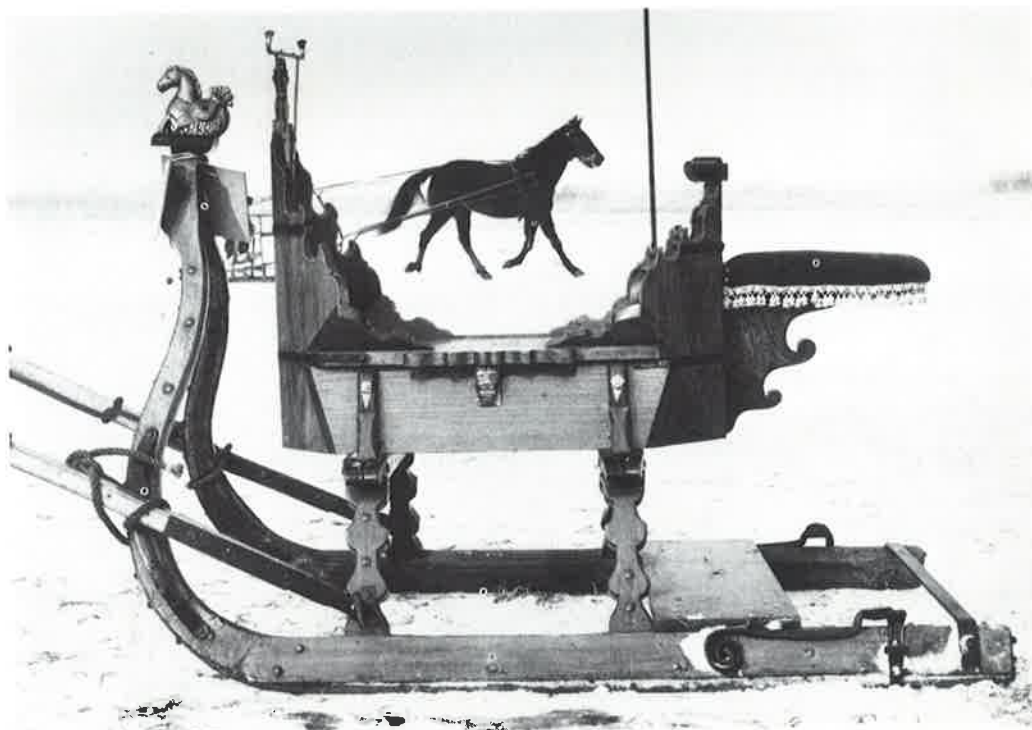
In dit licht bezien mag het enigszins vreemd lijken dat er tot dusver zo weinig gegevens bijeengebracht werden terwijl het ook nooit tot een monografie is gekomen. Voor een deel

Arreslee (tikker) met duif als boegbeeld, ca. 1800. De buitenkant van de slee is zachtblauw, de binnenkant rose; zij bezit rijke ornamentiek (eikebladornament) die is opgespijkerd. Aan de voorkant een ovaal randornament waarin wellicht een wapen paste. Bij de fraaie duif ontbreekt helaas het kopje. De arreslee is in 1978 door de tegenwoordige bezitter aangekocht te Ferwerd. I. Drossaart Lulofs, Donkerbroek.

Arreslee (tikker) met zeepaardje als boegbeeld en leeuwepopjes aan de zijkanten, tweede helft 19de eeuw. Foto: winter 1991. H. Viëtor, Itens.

moet de verklaring gezocht worden in de omstandigheid dat de arreslee na doorgaans kortstondig gebruik weer voor lange tijd uit het beeld verdween. Zij werd weggezet op hooizolder, in melkkelder of ook wel eens in een achteraf hoekje van de koestal. Het wachten was dan weer op een nieuw winterseizoen met voldoende sneeuw en ijs.

Bij sneeuwval en/of vorst kwam de belslide opnieuw in de belangstelling. Met man en macht werd de nogal onhandelbare zware slee voor de dag gehaald en aan een eerste inspectie onderworpen. Omdat ook bij de slee het gezegde had gegolden 'uit het oog uit het hart' was er doorgaans maandenlang niet naar het object omgekeken.

Er bleek soms sprake te zijn van voortvretende molm en vochtinwerking. Met name de exemplaren die men onverstandig genoeg had 'opgeslagen' in een dampige stalruimte waren er meestal slecht aan toe.

Men heeft dikwijls geprobeerd, met meer of minder succes, de enigszins wrakke sleden weer op te lappen en van een verfje te voorzien. Telkens weer een nieuwe laag zodat oorspronkelijk fraai snijwerk geleidelijk vervaagde. Alle goede bedoelingen ten spijt werden bovendien bij de uitvoering van al te ingrijpende herstelwerkzaamheden sommige sleden als het ware 'doodgerestaureerd'.

Niettemin, alles tegen elkaar afwegende mag met voldoening worden vastgesteld dat ook door opknappbeurten door niet-professionele krachten toch talrijke arresleden in Friesland voor het nageslacht behouden zijn gebleven. De meeste eigenaren beschouwen hun arreslee, òók wanneer het een oud exemplaar betreft, dat reeds van generatie op generatie in dezelfde familie is gebleven, allerminst als een stuk antiek maar als een gebruiksvoorwerp dat tijdens bijzondere omstandigheden en bij speciale gelegenheden weer functioneel wordt.

Er is naar gestreefd om in het 'arresledenboek' zoveel mogelijk facetten te belichten. Het is een nuttige informatiebron voor alle bezitters en toekomstige bezitters van arresleden. Tevens bevat het de nodige achtergrondinformatie bij de exposities in het Heerenveense museum Willem van Haren en in het Nationaal Rijtuigmuseum 'Nienoord' te Leek.

Samenstellers, uitgever en subsidiegevers hopen uiteraard dat deze publikatie, de eerste in haar soort, voor velen een aangename ontmoeting mag betekenen met de arresleden in Friesland en de folklore die er bij hoort.

2. Met paard en arreslee

Marmerhard ijs en donsachte sneeuw, tegengesteld van samenstelling, zijn onmisbare ingrediënten voor winters vermaak en soms ook voor winters vervoer.

Na sneeuwval lijken stad en land als door een toverstaf aangeraakt; zij veranderen in korte tijd tot sprookjesachtige composities. Grote en kleine meesters zijn er in de loop der tijden in geslaagd om met palet en penseel de vaak kortstondige winteraferelen op paneel of doek te vereeuwigen. Door hun onbegrensd vakmanschap werd de illusie welhaast volkomen. Bij het aanschouwen van hun schilderijen ondergaan wij als het ware de koude en de ijzige wind, voelen wij de sneeuw die verblindend of zacht stuivend op de hard bevroren grond neerdaalt...

Een écht winterlandschap vraagt ook om afwisselende en boeiende 'stoffering' van weggedoken woninkjes, ingevroren vaartuigen en berijpte bomen, bij voorkeur tegen een sombere dreigende lucht. En dan het belangrijkste: mensen worstelend tegen de elementen of over ijs en sneeuw voortglijdend op schaatsen of in arresleden.

Van de zestiende tot en met de negentiende eeuw en in mindere mate ook in de twintigste eeuw zijn tal van wintercomposities vervaardigd.

Wintergezichten door minder bekwame kunstenaars kunnen eveneens van waarde zijn vanwege hun vaak documentair karakter. Dit laatste is vooral belangrijk omdat authentieke arresleden van enkele eeuwen oud op een enkel 18de-eeuws exemplaar na niet meer voorhanden zijn.

Schilders als Hendrik Avercamp (1585-1660) en Adriaen Pietersz. van de Venne (1589-1662) waren specialisten wanneer het ging om fraaie wintercomposities te penselen. Hun werkstukken munten niet alleen uit door vakmanschap en sfeer maar bieden tevens een blik op het - in hoofdzaak recreatief - arren.

Het was Van de Venne, die binnen het kader van een winterlandschap en een zich op het ijs vermakende massa, kans zag om de ook toen al aanwezige tweedeling in de samenleving op schilderkunstige wijze in beeld te brengen. Enerzijds modieuze paren in uitgesproken weelderige kledij al dan niet gemaskerd gezeten in rijk geornamenteerde en beschilderde arresleden, anderzijds sober geklede lieden van lagere stand voortzeulend met sleedjes waarop takkebossen waren gestapeld. De tegenstelling was uiteraard boeiend maar tegelijk schrijnend.

Karnavaleske ijstaferelen met (n)arresleden en gemaskerde personen kennen we van schilderijen. Het is aannemelijk dat dergelijke festijnen zeldzaam waren; door hun exclusief karakter gewilde onderwerpen voor kunstenaars. Er is bovendien aanleiding te veronderstellen dat rijk uitgedoste lieden in door paarden getrokken sleden zelden of nooit in het noorden, met name in Friesland ten tonele zijn verschenen.

Ijsvermaak bij Hindeloopen, februari 1838. Op de feestelijk versierde ijsbaan hardrijderij op de schaats; het rijk 'gestoffeerde' tafereel laat verder schaat-sers, duw- en arresleden zien. Het silhouet van Hindeloopen op de achtergrond. Hidde Nijland Museum, Hindeloopen.

Paard en arreslee te Alde Miede bij Tytsjerk, 1940. Op de slee het echtpaar Ruurd Andries Douwenga (geb. 7 januari 1878; overl. 2 november 1956) en Joukje Sjoerds Sytema (geb. 21 december 1879; overl. 6 juli 1966).

De luxe uitgevoerde arren kon men in de 17de, 18de en 19de eeuw aantreffen binnen de begrenzing van landgoederen, stinsen en states.

Ook eigenerfde boeren beschikten doorgaans over sleden die door grootte en versiering de welstand van de bezitter aantoonde. Voornamelijk stedelingen hadden meestal in het koetshuis eveneens een of meer rijk geornamenteerde arresleden staan om er bij winters weer met sneeuwval gebruik van te maken. Het is jammer dat de bouwers van al dat moois op enkele uitzonderingen na anoniem zijn gebleven.

Evenmin als bij sjezen hebben vakbekwame wagenmakers de door hen vervaardigde arresleden van een of andere 'signatuur' voorzien, een enkele uitzondering daargelaten. Het spreekt vanzelf dat naast de beperkte categorie kostbare arresleden, die vrijwel uitsluitend voor vermaak en vertier werden gebruikt, ook een groot bestand sleden aanwezig was, bestemd voor meer praktische doeleinden. Daarbij hebben wij het oog op noodzakelijk personenvervoer en voor het transport van landbouw- en zuivelprodukten. Wanneer binnenwegen door regen en andere omstandigheden (hoog water in het Lage Midden) bijna onbegaanbaar waren geworden dan bood na vorstinval en sneeuw de met een of twee paarden bespannen slede uitkomst. Daarbij was in Friesland de 'Hollandse' tikker favoriet: beperkt van afmeting, sterk van constructie en voor velerlei doeleinden bruikbaar. Bij alle kleine verschillen waren de tikkers in hoofdzaak gelijk van bouw. Boegbeelden, snijwerk en kleur zorgden voor veel variatie. De talrijke arresleden op Ameland en Terschelling springen er door bepaalde kenmerken nog eens extra uit zoals nader zal worden aangetoond.

Bruidspaar met arreslee op weg naar het gemeentehuis te Mantgum op 6 februari 1963. (de bruidegom: Sybren Hempenius; de bruid: Anneke Huizenga).

Paard en arreslee (Fries type) voor het stadhuis te Workum. De foto is genomen tijdens de winter van 1945/1946. Koetsier is G. Bonnema, Leeuwarden.

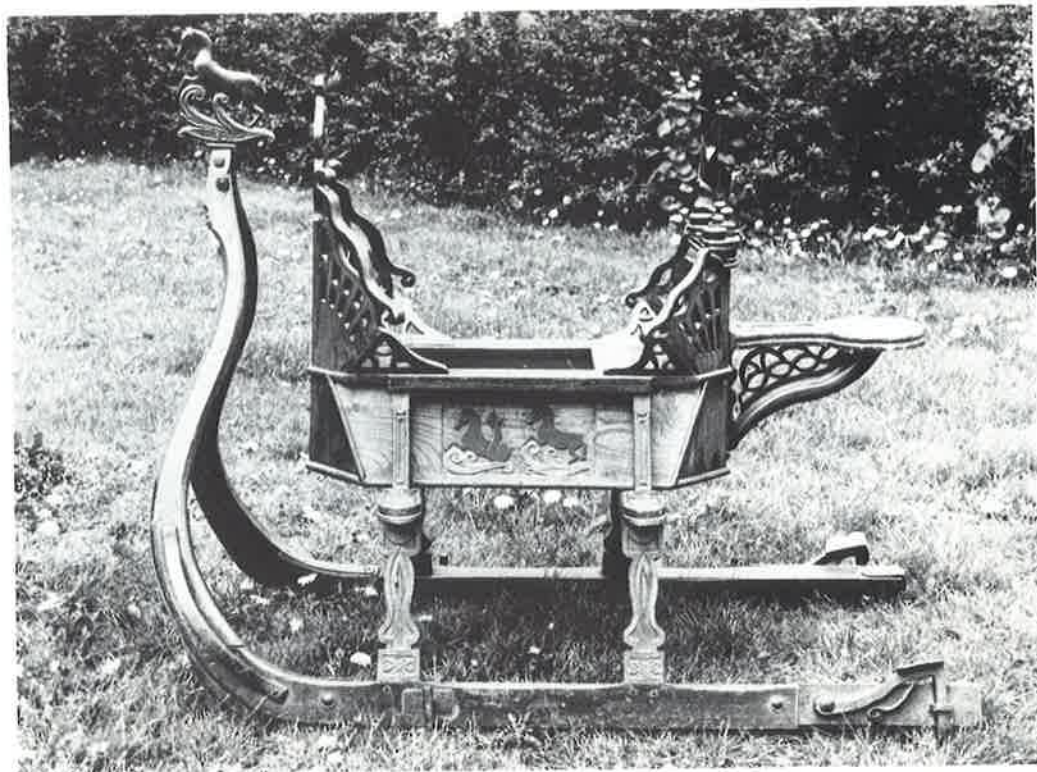
Wie zich met het wel en wee van de arreslee bezig houdt al spoedig dat dit terrein met tal van voetangels en klemmen is bezaaid. Aanduiding en indeling van de arresleden naar type blijkt verre van gemakkelijk. Voor buitenstaanders is er alle aanleiding voor verwarring: immers, zoals gezegd was juist de zogenaamde Hollandse tikker in Friesland het meest gebruikte type; zij zijn nog in zeer grote getale aanwezig. Arren die door hun licht gebogen vormen en halfronde kuip sterk van bovengenoemde exemplaren afwijken staan in de literatuur omschreven als Fries type. Merkwaardig genoeg geldt voor deze sleden ook de aanduiding Frans type. En eerlijk gezegd, qua bouwstijl en sierlijke ornamentiek denkt men bij de aanschouwing van deze arren eerder aan meer zuidelijke dan aan noordelijke streken...

Binnen het totale arresledenbestand maakt deze categorie slechts een gering percentage uit. In Friesland zijn elf geïnventariseerd. Eveneens gering in getal zijn de doorgaans kostbare en fraai beschilderde arresleden van het sjeestype. Zoals de naam aangeeft was er sprake van een sjeesbak, die 's zomers als zodanig werd gebruikt maar tijdens de winter ten behoeve van sledevaart kon worden afgenomen en geplaatst op een speciaal sledeonderstel. Geïnventariseerd zijn veertien exemplaren.

Paard en arreslee bij De Wilgen. Aanspanning van H. Minkema.

Fraai bewerkte arreslee (tikker), vervaardigd in de winter van 1905/1906. Zijpanelen met boeiend snijwerk, respectievelijk zee-paardje en paardje. Petrus J. Reitsma (1859-1928) is de maker. Agrarische Hogeschool Friesland, Leeuwarden

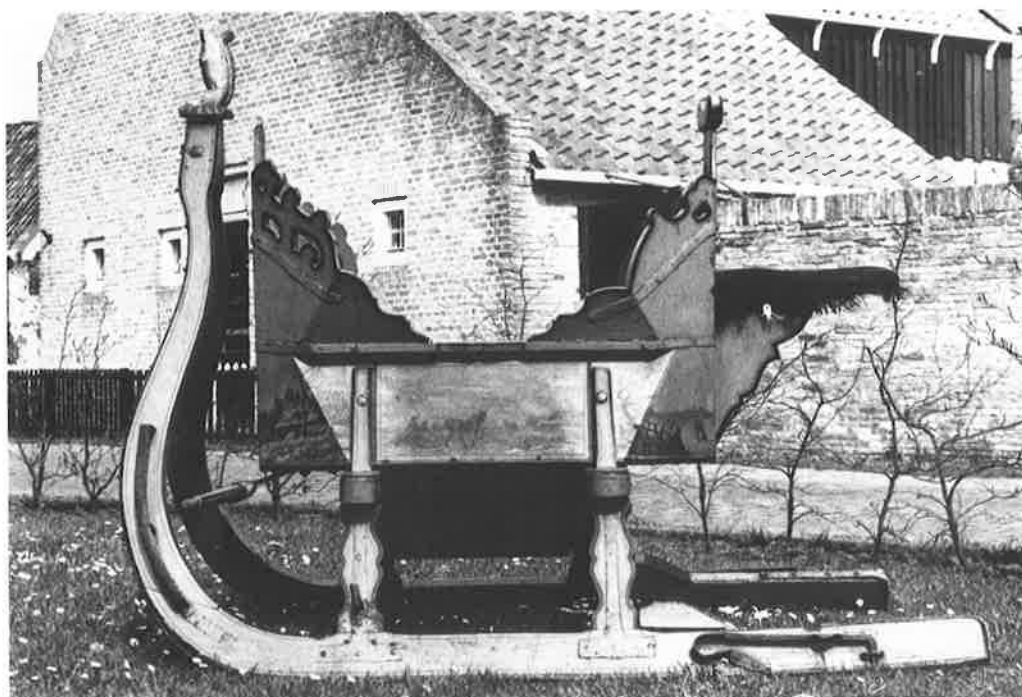
Op diverse Friese boerenerven kan men in schuur of onder afdak tegenwoordig sleden aantreffen die door formaat en vormgeving onmiddellijk als niet-Fries de aandacht trekken. Het zijn sleden van het Oostenrijkse type. Deze sleden, die door royaal formaat en interieur vrij veel gerief bieden zijn uiteraard import. Liefhebbers brengen deze exemplaren mee uit hooggelegen gebieden waar de slee ieder jaar meestal maandenlang kan worden gebruikt. Als gevolg van de toenemende interesse voor de wintersportgebieden neemt ook de belangstelling voor dit soort sleden toe. Hoewel hun aantal derhalve in de toekomst nog wel enigszins zal toenemen blijven zij binnen de Friese grenzen vreemde eenden in de bijt.

Een enkele maal is er bovendien sprake van andersoortige 'import': sinds de 18de eeuw verschenen soms sierlijke sleden in het Friese arresledenbestand van welke algemeen werd en wordt aangenomen dat zij van Oosteuropese herkomst zijn. Dit type dat op het eerste gezicht verwantschap vertoont met de Friese slee werd afwisselend aangeduid als Poolse, respectievelijk Russische slee.

Twee meisjes in Hindelooper dracht met paard(je) en arreslee op het ijs, 1956.

Arreslee (tikker) met geschilderde wintertaferelen, 19de eeuw, Frysk Lânbouwmuseum, Exmorra.

Een extra moeilijkheidsfactor bij het onderzoek naar de historische achtergrond van de arresleden in Friesland wordt gevormd door het vrijwel ontbreken van authentieke gedrukte of schiftelijke bronnen.

In de talrijke Friese boedelbeschrijvingen uit verschillende eeuwen zal men slechts in zeer zeldzame gevallen een arreslee tegenkomen die past binnen de hierboven beschreven typen. Natuurlijk staat in de inventarislijsten zo nu en dan wel eens een belslee genoemd. Maar ook dan valt niet uit te maken om welk soort (arre)slee het gaat. Dikwijls wordt slechts een eenvoudige modderslee bedoeld. Deze werden in verschillende seizoenen op het land (en ook wel op het ijs of besneeuwde weg) gebruikt om landbouwprodukten en dergelijke te vervoeren.

Men moet lang en vaak vergeefs zoeken om archivalische gegevens te vinden betreffende recreatief gebruik van arresleden in het verleden. Een enkele maal helpt het toeval. In een tweetal brieven, respectievelijk van 27 december 1662 en 4 januari 1663, geschreven door Agatha Tjaerda van Starckenborg aan Michaël Buschius te Heidelberg als gouverneur van haar twee zoons die aldaar studeerden, wordt terloops melding gemaakt van sledevaart in Friesland*

Het vertier met paard en arreslee trok doorgaans veel aandacht. Niet iedereen kon zich een dergelijke *équipage* permitteren; omstanders en toeschouwers genoten van het schouwspel. Daar moest men het mee doen.

Er ging ook wel eens iets fout, zoals in de januarimaand van 1916 te Aldeboarn.

Het was in geen jaren voorgekomen (sinds 1890 niet!) dat men met paard en arreslee een tochtje door het dorp kon maken. Het was dus een belevenis toen de veehouder Tj. Akkerman met paard en arreslee 'de Boorn kon passeeren'.

Een andere veehouder, D. Eenshuistra, begaf zich met zijn paard en slee op de Boksloot. Het was wel even wennen voor zijn paard zodat het dier op een gegeven ogenblik op hol sloeg...

De verslaggever van 'Frisia' maakte op onderkoelde toon en niet zonder humor melding van het incident: 'zijn paard schijnt zich het ongewone wat te veel te hebben aangetrokken, het beest ging op hol en liep in vliegende vaart het ijs langs, kwam bij eenige boomen tot staan, nadat eerst de arreslee gedeeltelijk was vernield.' (bericht dd. 31 januari 1916).

* Barteld de Vries van het Rijksarchief in Friesland was zo vriendelijk op genoemde brieven te attenderen:
Familiearchief Thoe Schwartzenberg, inv.nr. 220b, brief nr.61;
Familiearchief Thoe Schwartzenberg, inv.nr. 220b, brief nr.62.

Twee arresleden in besneeuwd landschap bij Swichum, 1963. Op de verste slee (links) staat op de glijder Sjoerd Jelles Douwenga (geb. 1913). De andere personen zijn onbekend.

De eilanden

Het nuttig en recreatief gebruik van paard en arreslee bleef niet beperkt tot het Friese vasteland. Op de Waddeneilanden Ameland en Terschelling was de sledevaart eveneens bijzonder populair en naar verhouding nog grootschaliger. Het inventarisatieproject arresleden heeft uitgewezen dat op een totaal van circa vijfhonderd er honderdtachtig (!) op de beide eilanden thuis horen: ruim honderd op Terschelling en tachtig op Ameland. *

Het arresleevertier is op de eilanden door de eeuwen heen steeds erg intensief geweest. Als het maar even winterde en er voldoende sneeuw lag waren de bewoners van deze kleine, vaak geïsoleerde wereld onmiddellijk in rep en roer. Sleden van allerlei soort en vormgeving, de arresleden voorop, werden gauw 'van stal' gehaald en in elkaar gezet.

Op Terschelling en Ameland hadden deze sleden een eigen karakteristiek uiterlijk en kleurstelling, afwijkend van die op de vaste wal. Over het hoe en waarom wordt in hoofdstuk 2 dieper ingegaan.

Het besneeuwde duinlandschap bood in al zijn schoonheid volop gelegenheid om de sleden zowel voor vermaak als voor (vaak noodzakelijk) vervoer te gebruiken.

Terschelling

Wanneer men op Terschelling spreekt van ijs- en sneeuwvermaak dan wordt daarbij niet alleen aan het populaire schaatsen maar evenzeer aan het gebruik van de arresleden gedacht: 'door heel veel volwassenen op Terschelling wordt sneeuwpret onmiddellijk geassocieerd met arresleden' (Bauke Boomstra).

In het recent verschenen 'IJs en weder dienende', het verhaal van 100 winters en 100 jaar ijsclub 'Noordpool' West-Terschelling 1890-1990' wordt er terecht op gewezen dat 'dit kleine stukje Nederland naar verhouding waarschijnlijk het grootste sledenbestand bezit: 'Meer dan honderd exemplaren, in ouderdom sterk variërend, zijn aanwezig'.

Omdat er op Terschelling bovendien relatief veel paarden zijn is er alle gelegenheid om met de ar tochten te maken en deel te nemen aan het ringsteken.

Naast recreatief gebruik hadden de talrijke sleden voor menigeen ook praktische betekenis als het ging om vervoer van de aan de weg gezette melkbussen naar de zuivelfabriek of het brengen van het graan naar de korenmolen... De romantiek van de sledevaart heeft ook auteur Boomstra kennelijk niet onberoerd gelaten wanneer hij schrijft: 'wat is het een prachtig gezicht als op een mooie heldere winterse dag zo'n lange stoet arresleden voorbijkomt.'

* Op Schiermonnikoog bevinden zich geen arresleden; op Vlieland slechts één exemplaar.

De vaak van mooie tuigen voorziene paarden met pluimen en bellen versierd, trekken de sleden met twee à vier personen, de inzittenden lekker warm ingepakt, door het besneeuwde landschap. Het feestelijke getingel van de bellen, van grote afstand al te horen, wordt zeker op de terugreis vaak overstemd door gezang, niet zelden begeleid door de klanken van een harmonika'.

Ondanks de in vergelijking tot arresleden-van-de-vaste-wal wat grover en groter gebouwde Terschellinger sleden konden de exemplaren uit laatstgenoemde categorie niettemin een uiterst fraaie compositie opleveren met de paarden en de mensen in het glooiende duinlandschap. Boomstra heeft er op gewezen dat de eilander sleden, althans op Terschelling, geenszins statussymbolen waren maar ... 'je moest uiteraard wel in het bezit zijn van een paard'!

De eilanders wisten van de arreslee veelvuldig gebruik te maken wanneer de winterse omstandigheden het toelieten. Behalve aantrekkelijke tochten en noodzakelijk vervoer van personen en goederen werd ook het 'wedstrijdgebeuren' niet vergeten. Ringsteekwedstrijden waren bijzonder in trek.

Wie tijdens één bepaald seizoen de meeste punten bij alle georganiseerde ringsteekwedstrijden wist te behalen kon een fraaie (wissel)trofee veroveren, die Andries Roos van koper had vervaardigd. Deze prijs bestond uit een fraai in koper uitgevoerd model van een Terschellinger arreslee.

Ameland

De arreslee op Ameland is een verhaal apart. Op dit eiland, zo dicht bij noordelijk Friesland gelegen, was het tijdens forse winters een drukte van belang. Allereerst vanwege het paard-en-arreslee-vertier van de eilanders zelf. Het glooiend landschap bood welhaast ideale gelegenheid voor kleine en grote tochtjes. Gezelligheid en romantiek vierden hoogtij maar al gauw begon bij velen het bloed te kriebelen... Men wilde verder, zo mogelijk bij doorzettende vorst het Waddenijs op.

Er was dan geen sprake meer van isolement. Eilanders gingen als het even kon met paard en arreslee naar de vaste wal, soms helemaal tot Leeuwarden toe. Omgekeerd waren er velen in de noordelijke kuststrook, die zich evenmin de kans lieten ontglippen om 'even' op Ameland rond te kijken.

Meestal waren het kleine groepjes maar een enkele keer was het gezelschap veel groter zoals op 11 januari van de legendarische winter van 1891 toen maar liefst dertig personen met negen arresleden van Holwerd en Hantum uit over het Wad naar Ameland kwamen (Wumkes II 538).

De spraakmakende winter van 1929 die eigenlijk pas goed inzette op 11 februari met temperaturen tot beneden twintig graden onder nul, liet evenals in 1891 het beeld zien van

Winter op Terschelling. Paard en arreslee van het Terschellinger type. Het royale formaat biedt plaats aan 7 (!) kinderen. De koetsier staat achterop. Opname van ca. 1960.

Wintertafereel vliegveld Ballum (Ameland), 1948; paard en arreslee van Gerrit Nagtegaal.

druk waddentoerisme. Te voet, met arren en nog andere vervoermiddelen staken velen de zee over om te zien hoe het aan de overkant was.

De arreslee kreeg ditmaal concurrentie van de auto. Niettemin gaf menig een de voorkeur aan de arreslee. Talrijke exemplaren werden in die korte winterperiode 'bijgemaakt'. Dit verschijnsel herhaalde zich in 1979 toen smederij P. Faber en zoon te Hollum in samenwerking met J. Nobel aldaar op bestelling een aantal arresleden hebben gemaakt.

Het 'waddentoerisme' met paard en arreslee mag in verleden en heden nog zo spectaculair zijn geweest, toch zal het hoofddoel vallen op het sneeuwvertier van de eilanders zelf. Misschien is het zelfs wel zo dat het enthousiasme voor spel en sport met de arreslee op de vaste wal, op Ameland in vele opzichten nog wordt overtroffen. Daar speelt een extra stukje chauvinisme en een sterk gevoel voor romantiek een grote rol. Men behoeft er een oude *Ameland Post* zoals het exemplaar van januari 1990 maar op na te slaan om onmiddellijk te kunnen proeven wat hier wordt bedoeld.

De inleiding van het artikel onder de titel 'Ballum is klaar voor de Arresleewedstrijden' is hooggestemd en zal zeker bij koelbloedige liefhebbers het enthousiasme hoog doen opvlammen: 'Zodra de temperatuur beneden het nulpunt daalt en de eerste sneeuwvlokken nog wat aarzelend neerdalen boven Ameland staan de eerste paardenliefhebbers al klaar voor het mooiste denkbare wintervermaak: een tochtje met de arreslee'. Aldus de scribent van de *Ameland Post*, die er verder nog een schepje boven op doet: 'snel tuigen ze hun paarden op en laten de edele dieren lopen met het bellentuig op de rug om even te wennen aan het belgerinkel. Als de sneeuwlaag dik genoeg is duurt het niet lang meer voordat de eerste sleeën door de dorpen glijden, reeds van verre aangekondigd door het ritmisch belgeschal. Overal blijven mensen staan aan de kant van de weg of spoeden ze zich in hun huizen naar een plaatsje voor het raam. Verheugde gezichten zowel van de mensen op en in de sleeën als van hen die als toeschouwers het winterse schouwspel gadeslaan'...

Als bij toverslag komt het in de winter uitermate rustige eiland tot leven; wie in de gelegenheid is spant zijn paard voor de arreslee. Deze activiteiten worden ook van hogerhand met sympathie en instemming gevolgd; er wordt door de gemeente met terughoudendheid gestrooid!

Kort na de oorlog, om precies te zijn, al in 1946 werd in Ballum een speciaal Arresleewedstrijdencomité opgericht. Aan de totstandkoming van dit comité lag een spontaan (dus ongeorganiseerd) wedstrijdgebeuren ten grondslag: 'in 1946, toen het dorp

weer sneeuwvrij was gemaakt en ook de weg naar het kerkhof, want er was een zwaar zieke in het dorp, kwamen er juist toen het ruimen was gedaan, twee arresleeën uit Hollum Ballum binnenrijden. Het was een wedstrijdje geworden wie wel als eerste in Ballum zou aankomen. Dit werd opgemerkt door Doeke Visser en Gerrit Nagtegaal en ter sprake gebracht tijdens de gratis borrel van de gemeente bij Hotel Nobel na afloop van het sneeuwruimen. Al borrelend borrelde bij de vrijwilligers het idee naar boven een Arresleewedstrijdencomité op te richten'.

Zo gezegd, zo gedaan. In een ommezien was de commissie geïnstalleerd. Als eerste bestuursleden traden op F. van der Mey, Pieter J. van der Mey, Gerrit Nagtegaal, Doeke Visser en Gerben J. de Vries.

Wie de verslagen leest van de werkzaamheden die de kersverse commissie heeft verzet tijdens sneeuwrijke winters komt onder de indruk van haar inzet. Het werd meestal diep betreurd wanneer sneeuw en ijs verstek lieten gaan. Er viel dan op arresleegebied niets te organiseren en evenmin te feesten. Dat laatste hoorde er onverbrekkelijk bij. Het waren echte Amelander festiviteiten waar men vele jaren later nog smakelijk over kon vertellen. Zoals over het feest van 1947 toen men zich ondanks schaarste aan drank en eetwaren zo kort na de oorlog toch wel eens spontaan wilde uitleven. Hoe het toeging vertelt het eerder aangehaalde artikel in de *Ameland Post* (januari 1990): 'Ameland was in 1947 lange tijd geïsoleerd. Het comité was voornemens om op 12 maart een wedstrijd te houden. Omdat er niets meer was om feest te vieren liepen Barend Nobel en Thomas van der Geest op 11 maart over de dichtgevroren Waddenzee naar de vaste wal om drank in te slaan voor het feest dat ditmaal in het café zou worden gehouden'.

Na de wedstrijd (winnaar Tjeerd Nobel) werd in een grote tent op het vliegveld die door de vrouwen was opgetrokken met behulp van graanzeilen, chocolademelk van cacaodoppen gedronken!

's Avonds ging het ietwat luidruchtiger! Men was de sterke drank in de oorlogsperiode en daarna enigszins onttend. Er was maar weinig nodig 'om het hele dorp in hoger sferen te brengen...'.

Sint Pieter met paard en arreslee

'Wêrom stiet yn it âlde Grou de flagge op 'e toer? Wol minsken witt'jim dat dan net: Sint Piter kaam wer oer'... (J. van de Burg)

Nieuwe inwoners van Grou die van elders zijn gekomen verbazen zich er over dat in dit waterdorp geen Sinterklaasfeest wordt gevierd maar wel Sint Pieter op 21 februari.

Het zou overdreven zijn te beweren dat in Grou alles anders is, maar zo nu en dan zou men het bijna denken.

Met overgave viert men daar ieder jaar opnieuw met enthousiasme en overgave het Sint Pieterfeest. Als enige plaats in Nederland houdt men dit folkloristisch festijn sinds mensenheugenis in stand. Daarbij lijkt het wel of men er nog nooit van Sint Nicolaas heeft gehoord...

Het is in de eerste plaats een feest voor de jeugd. Door diverse evenementen er omheen wordt het echter vooral door de ouderen 'gedragen'.

Er zijn allerlei theorieën ontwikkeld die een verklaring voor dit merkwaardige plaatsgebonden fenomeen moeten geven. Hoe dit zij, de intocht van Sint Pieter is steeds een belevens: er is muziek, een optocht en drommen mensen langs de kade-van-aankomst en langs de route die de 'heilige' in het dorp te paard zal gaan afleggen.

Meestal komt Sint Pieter met de boot aan bij hotel 'Oostergoo'. Soms wordt die vaartocht door ijsgang verhinderd. Wanneer de ijsvloer voldoende dik en sterk is om paard en arreslee met Sint Pieter te dragen dan kan het gebeuren dat een sprookje werkelijkheid wordt. Zowel in 1985 en 1986 maar ook in 1991 kon deze spectaculaire arreslee-intocht worden gerealiseerd. Een onvergetelijk schouwspel: de met sneeuw bedekte ijsvlakte van de Rjochte Grou en dan, terwijl de zon toevallig even meewerkt, verschijnt aan de horizon de fraaie belslide van Germ Bouma uit Aldeboarn met Sint Pieter en knecht!

Het muziekkorps 'Apollo' doet zijn best, de burgemeester staat voor ontvangst gereed; er kan weinig mis gaan. Alles verloopt dan ook perfect. Rustig maar sneller dan het lijkt komt het zwarte Friese paard met de 'sjeesbak' naderbij. Het schouwspel is volmaakt.

Sint Pieter met paard en arreslee op het besneeuwde ijs van de Rjochte Grou, kort voor de aankomst aan de Nieuwe Kade te Grou op zaterdag 16 februari 1991.

Eén van de toeschouwers zegt tot haar vriendin: eigenlijk vind ik de arreslee en het paard nog mooier dan Sint Pieter!

Laatstgenoemde, onwetend van deze uitspraak, is inmiddels uit de slee gestapt en maakt vervolgens, na door de burgemeester op 'it Grien' te zijn toegesproken, een traditionele ommegang te paard door het dorp.

Arresleden na de winter

Wanneer de avontuurlijke en romantische tochten ten einde zijn, de dooigrens geleidelijk opdringt, dan staan de paarden weer op stal. De arresleden verdwijnen de een na de ander uit het gezichtsveld. Zolang de winter aarzelt wordt even gewacht met het definitief wegzetten van de slee. Daarna krijgt deze weer haar vaste plek; heel misschien mag het pronkstuk, variërend van tikker tot Fries type, in huis binnen handbereik blijven. De hal komt in dergelijke gevallen het eerst in aanmerking om als presentatieruimte voor de arreslee te dienen. Er is wel eens een rustend agrariër, die de vestibule van zijn nieuw gebouwde bungalow extra ruim laat ontwerpen zodat de ar de bezoekers niet in de weg staat. Er zijn zelfs enkele arresleebezitters, die hun winters monument in de woonruimte opstellen, als de beschikbare vierkante meters het toelaten...

Ook voor arresleden geldt: geen regel zonder uitzondering. Hoewel de meeste exemplaren na de winter letterlijk of figuurlijk in het halfduister verdwijnen zijn er ook voor welke nog een alternatief gebruik is weggelegd. Tijdens dorpsfeesten in zomer of najaar fungeert de slee dan als 'praalwagen' op een rijdend onderstel. Vindingrijke middenstanders maken soms bij de intocht van Sint Nicolaas of bij een tochtje van de Kerstman door de kom van stad of dorp eveneens gebruik van een arreslee-op-wielen. Alleen het paard is in die gevallen naturel...

Wintertafereel met ijstent en
arreslee. Geschilderd schoor-
steenstuk, begin 19de eeuw (ca.
1810). Fries Scheepvaart
Museum, Sneek.

*Arreslee, alternatief gebruikt!
De slee (Ameland type) bezit
een geschilderde bloemetjesrand
als versiering. Binnen- en bui-
tenkant roodbruin geverfd. H.
Minkema, De Wilgen.*

Een arreslee (tikker) in de kinderkamer mag een onalledaags verschijnsel worden genoemd. Een van de boerderij afkomstig echtpaar kwam op de originele gedachte om de slee als wieg te gebruiken; het leverde met de 'lytse poppe' een héél vertederend schouwspel op...

Als 'blikvanger' doet een arreslee, van welk type ook, het altijd goed. Menig middenstander heeft het initiatief genomen om voor korter of langer tijd een belslide in winkelinterieur of etalage te plaatsen. Tenslotte, men zou het niet verwachten, er zijn ook eigenaars van autobedrijven die de kilte van hun grote ruimten met veel glanzend chroom opluisteren met een arreslee, een schoonheid van alle tijden...

3. Arresleden in Friesland, typen en constructie

Benamingen

Narreslede, later arreslede, heet in het *Woordenboek der Nederlandsche taal* uit 1882 'een fraaie door één of meer paarden getrokken slede, dienende voor ijsvermaak'. Het woord komt van narreslede, een slee voor narren, in bonte kleuren geschilderd, het tuig met bel-
len behangen, zoals het narrenpak. Dezelfde bron noemt: 'Friesche slede, vroeger: lichte arreslede voor harddraverijen'. Een citaat uit 1773 (Le Francq van Berkhey): 'Voor zulke Vriesche sleden spant men de Harddravers'.

'Tikker: zekere kleine arreslede'. Een citaat uit 1871 (*De Oude Tijd*): 'Voor de harddrave-
rijen met narren (= arren) gebruikte men echter die mooie sleden niet; daar had men
andere toe met zeer kleine bakjes, die velen k.kstoeltjes, maar anderen tikkertjes noem-
den'.

Een advertentie voor een boerenboelgoed in Barendrecht, 1915, maakt nog het onder-
scheid: 'een tikker, een arreslede, vier boerenwagens, enz.'.

De tikker is dus kleiner, en ook wat eenvoudiger, dan de echte arreslee. Veel meer wordt
uit deze oude maar gezaghebbende bron niet duidelijk. Over wat men thans een tikker
noemt wordt verderop uitvoerig geschreven.

De slee zal het eerste voertuig zijn dat de mens uitvond, nog vóór het wiel, want het is het
simplerste: twee balken als glijders, daarop een bak of bodem. Zo zagen de landslee en de
slepersslee eruit; die bleven heel lang in zwang, eigenlijk net zolang als het paard in func-
tie bleef als trekdier. Deze sleden gleden niet alleen des winters, op sneeuw en ijs, maar
ook in de rest van het jaar, op het veld, en op wegen en straten. Een niet verharde weg
was er best mee begaanbaar. Op bestrate wegen hielp soms de smeerlap, waarover straks.
Ze waren bedoeld voor vrachtvervoer, op de boerderijen en verder in stad en dorp, voor
allerlei goederen. Op oude stadsprenten zien wij ze gaan, beladen met pakken, zakken,
balen.

De toeslede of sleepkoets

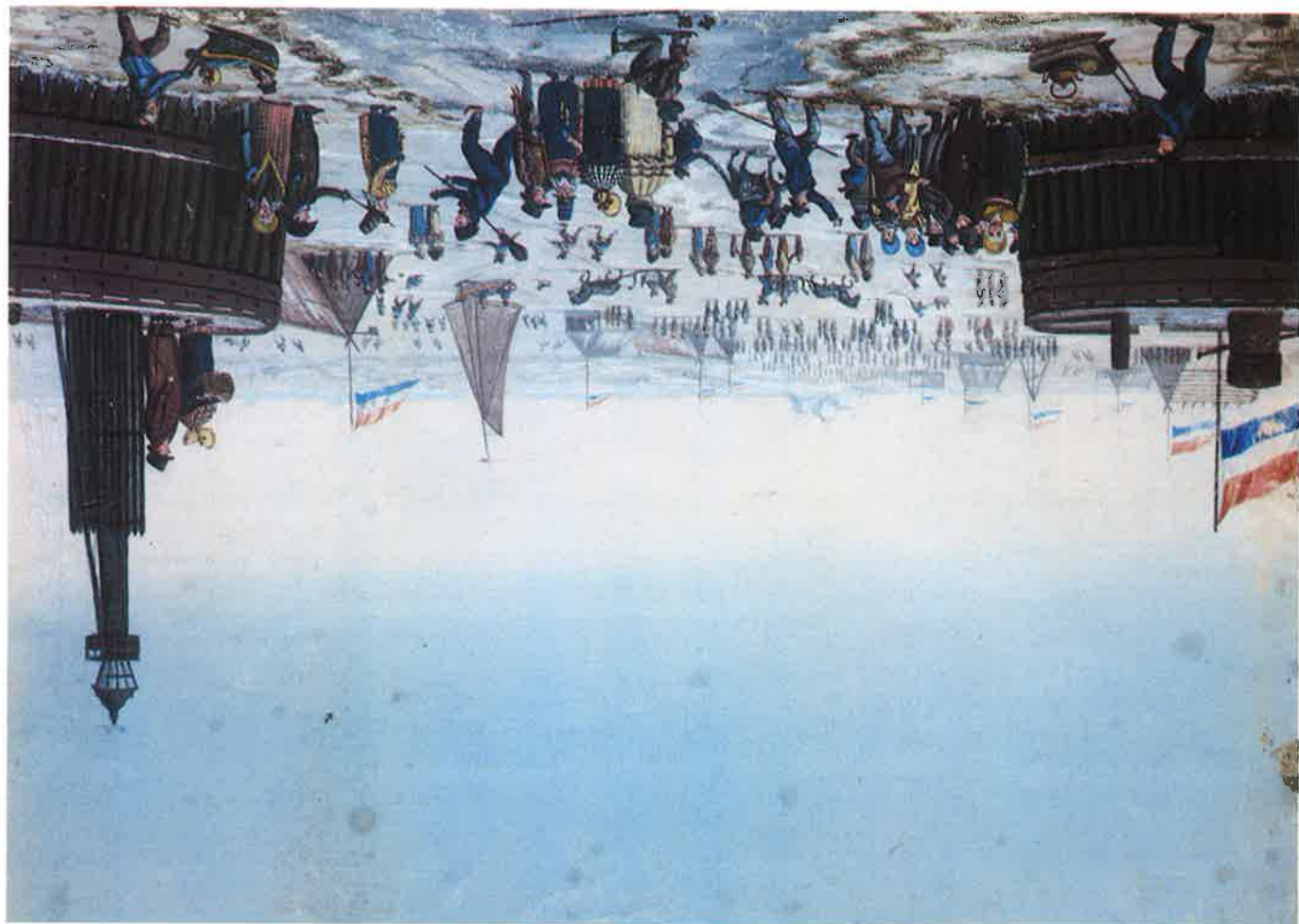
Een bijzondere variant is de toeslede, die in onze steden rondgleed als huurkoetsje voor
korte afstanden, ook winter en zomer.

Op twee glijders waarover riemen als bij een sjees, rust de kast van een koets; het paard
ervoor, de koetsier ernaast lopend, met een vette lap om af en toe onder de glijders te
gooien, waardoor het soepeler ging: de smeerlap.

Rond 1850 raakte de sleepkoets uit de mode, want op geplaveide straten was het toch
geen plezier.

Zogenaamde sleepkoets. litho ca.
1800.

Wintergezicht haven van
Harlingen, 1823. Gouache door
P. Dijkstma. Fries Museum,
Leeuwarden.

Winterlandschap met ijsver-
maak, anoniem schilderij
(paneel), begin 17de eeuw.
Afkomsig uit de verzameling van
dr. Joost Halbertsma (1789-
1869); Fries Museum,
Leeuwarden.

*Springend paardje als sierlijk
boegbeeld, afkomstig van onbe-
kende arreslee, 19de eeuw. Fries
Museum, Leeuwarden.*

De bakslee

De eenvoudige bakslee kon voor vrachtvervoer zijn, maar ook voor passagiers, met twee banken tegenover elkaar; achterop plaats voor de voerman.

Wij zien dit type al op prenten uit de 16de eeuw, en het zal zeker nog ouder zijn. Het model is tot de huidige dag blijven bestaan op Terschelling, en ook in Groningen, waar men spreekt van een looike. Op de Terschellinger slee komen wij nog terug.

Dat heel traditioneel vasthouden aan oude, al lang vertrouwde vormen zien wij telkens; ook de tikker is er een voorbeeld van.

Verbaasd moeten wij daarover niet zijn. Bij een voertuig als de slee doen technische verbeteringen zich eigenlijk niet voor, en dan wint als vanzelf de traditie.

Daarbij komt, dat vaak een nieuwe slee gebouwd werd als kopie van een oudere. Zo gebeurt het ook nu nog wel. Dikwijls wordt het oude smeedwerk, dat immers langer bruikbaar blijft, opnieuw toegepast, net als het oude boegbeeld, dat zozeer een merkteken was van de voorganger.

Hier raken wij meteen aan een verrassend gegeven dat uit de inventarisatie in Friesland te voorschijn kwam: ruim vijfenzeventig procent van de sleden bleek van het oude traditionele type, de tikker; maar veruit het grootste deel daarvan is gebouwd na 1900, en inderdaad vaak nagemaakt naar een ouder voorbeeld.

De Hollandse arreslede of tikker

Deze vorm is dus in Friesland veruit de meest voorkomende, maar in heel Nederland is dat zo. Men zou beter van de Nederlandse ar kunnen spreken. Allereerst een beschrijving.

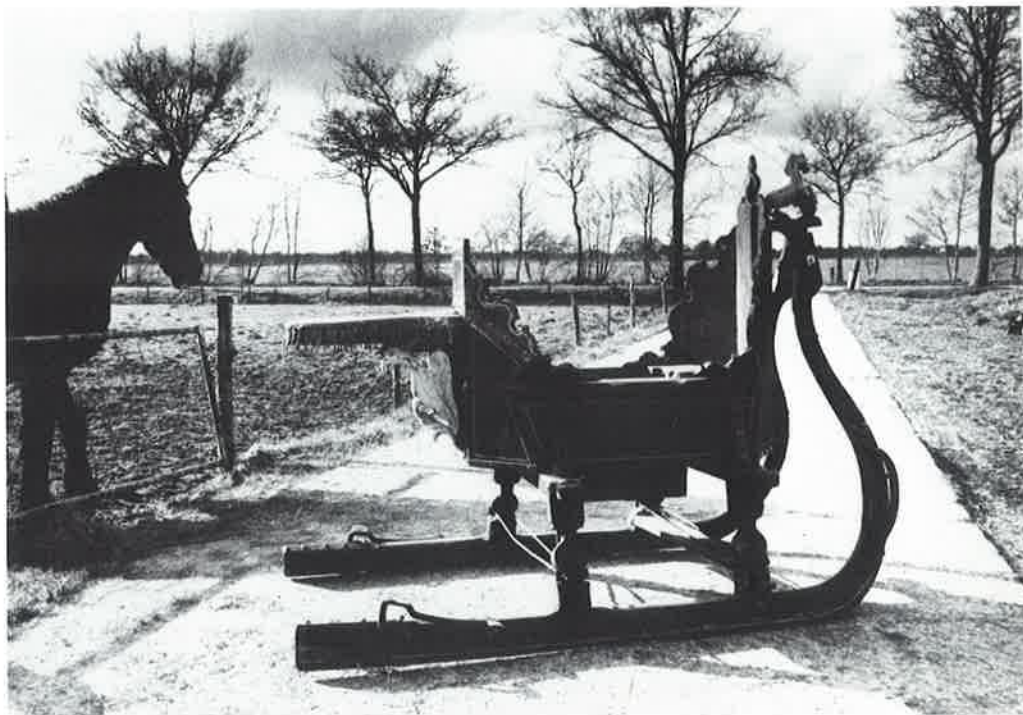
De glijders bestaan uit glijhouten, schuin naar binnen gesteld en beslagen met glij-ijzers. Deze glijders zijn vaak vrij licht en worden dan op de sneeuw verstevigd en verhoogd met

Bakslede, 19de (?) eeuw. De slee, van buiten houtkleurig, van binnen grijsblauw, is sjabloonmatig versierd met rankornamenten. Een speciale constructie maakt het mogelijk dat de opstand kan worden weggehaald. R.H. Veenstra, Boyl.

Arreslee (tikker) met zilverkleurig springend paard als boegbeeld en papegaai als console, ca. 1900. R. Klaver, Hoornsterzwaag.

houten slepers die ook wel sneeuwschoenen of sneeuwijzers heten. Die slepers zijn op het ijs niet nodig, want dat is een gladde baan; maar op de besneeuwde weg met wielsporen en kluiten zijn ze dat wel. Als er geen slepers bij de slee horen, zijn de glijders zelf zwaarder van uitvoering.

Dat ijzerbeslag onder de glijders is in doorsnee driehoekig zodat de hele breedte het ijs raakt. De slepers voor sneeuw zijn veelal niet beslagen. Naar voren sporen de glijders iets toe, dat houdt de slee in het rechte spoor.

Vooraan lopen de glijders S-vormig omhoog en verenigen zich daar in het boegbeeld, dat de slee als het ware bekroont. Als motieven zijn geliefd: paard, zeepaard en schildhoudende leeuw, altijd in hout gesneden.

Op de glijders staat de brug, vier staanders met dwarsbalken, waarop het bakje. Dat is rechthoekig met afgeschuinde hoeken; de zijwanden lopen van onder eerst naar binnen, dan naar buiten. De voorwand loopt hoog toegvormig op met een geschulpte rand; de wand is soms opengewerkt of met snijwerk versierd. Zo ook de achterwand, maar die is lager, vaak met twee knoppen voor houvast of voor de leidsels. Achter op de glijders kan een voetenplank liggen, beslagen met ijzer doorboord als een kaasrasp, tegen uitglijden. Opzij achter aan de glijders de sporen van veerkrachtig ijzer, om te remmen en bij te sturen in de bocht. Aan de bak zit achter een zadelzitje, soms met leer of stof bekleed en ondersteund door een console, vroeger in Friesland dikwijls gesneden als een papegaai, nu meestal in eenvoudiger vorm.

Binnen twee bankjes tegenover elkaar. In de bodem soms een verzink, de ruimte voor stoof of stoofsteen. Algemeen waren dove kolen gebruikelijk in de stoof, maar tijdens de rit riskant; vandaar de voorkeur voor een hete steen, die de warmte ook lang hield. In de koets prefereerde men om dezelfde reden wel de rijtuigsteen. Op de stoofruimte kan een houten dekplaat liggen, los of met scharnieren en met de gaten die wij kennen van de gewone stoof.

De tikker wordt meestal door één paard getrokken. De bomen of stokken worden aan de glijders gehaakt en lopen langs ijzeren geleiders of stoksporen schuin omhoog. Een trekknuppel zit soms voor aan het bakje, of er zitten ogen achter aan de stokken, waaraan de strengen worden bevestigd. Men windt ze dan enkele malen om de stokken; dit is veiliger omdat die onder zo laag lopen. Op concoursen is tegenwoordig het voorschrift: zeven maal.

Zelden zijn de stokken nog de oorspronkelijke, want ze breken makkelijk. Oude stokken lopen soms, net als de bomen van een sjees, vooraan uit in een gesneden slangekop, die meer is aangeduid dan echt uitgewerkt.

Een eventuele disselboom kan onder aan de bak worden bevestigd.

Arreslee (tikker) met springend paard als boegbeeld, ca. 1800. Voorkant van de bak heeft de vorm van een zwaan; op de bak twee palfrenierskopjes als knoppen. De slee (oud familiebezit) werd in 1909 door D. Klaver, veehouder te Dronrijp aan het Fries Museum te Leeuwarden geschonken. Slee staat op Fogelsangh State te Veenklooster.

Arreslee (tikker) met beschiedering in Hindelooper trant, eind 19de eeuw, 'De Klinze', Aldtsjerk.

Arreslee (tikker) met springend paard als boegbeeld, ca. 1800. Voorkant van de bak heeft de vorm van een zwaan; op de bak twee palfrenierskopjes als knoppen. De slee (oud familiebezit) werd in 1909 door D. Klaver, veehouder te Dronrijp aan het Fries Museum te Leeuwarden geschonken. Slee staat op Fogelsangh State te Veenklooster.

Arreslee (tikker) met beschildering in Hindelooper trant, eind 19de eeuw, 'De Klinze', Aldtsjerk.

Arreslee (tikker) met opvliegende vogel als boegbeeld, eerste helft 19de eeuw. Oorspronkelijk afkomstig van de familie De Blocq van Scheltinga te Oranjewoud. Rijke beschildering met wintertaferelen. J. Walstra, Tjerkgaast.

Detail van arreslee (tikker) met rijke beschildering, midden 19de eeuw. J. Walstra, Tjerkgaast.

De kleuren van de slee bepalen in sterke mate de verschijning. Over het algemeen zijn er geen regels, elke kleur is geoorloofd. Het hout kan ongeverfd blijven en geolied of gevernist maar dan moet de nerf mooi zijn. In een voorkeur voor bepaalde kleuren speelt de mode mee, maar ook en meer nog, de traditie.

Bij sleden met oude lak komt geel veel voor, aangezet met rood, groen of zwart. Later zijn de zwaardere kleuren meer geliefd: standgroen, blauw, zwart, en soms rood maar dat is een latere voorkeur. Vanouds is alleen de binnenkant rood, soms gemarmerd rood; maar ook blauw of grijs komt voor. Boegbeeld, snijwerk en randen zijn dikwijls gehooft in een contrastkleur of in goud.

Het ijzerwerk kan zwart zijn aangezet. Bij dit in wezen eenvoudige type is een beschildering met taferelen, landschappen of ranken vanouds zeldzaam.

Bekleding hoort in een tikker niet thuis; wel kan er een los kussen zijn, en een kniedek, beide van baai, laken of trijp in een fleurige kleur. Zoals hier beschreven hebben wij de algemene verschijning, waarbij variaties telkens mogelijk zijn, soms lokaal of regionaal bepaald. Daarover straks meer.

In dit kleine bakje – binnenmaat 70/80 bij 35/45 cm – zitten twee bankjes, maar er is nauwelijks plaats voor één persoon, vinden wij. Toch zat men er, want men was niet verwend vroeger. Achterop mende dus de man, binnen zat zijn vrouw en misschien nog een kind. En dan kon je ook terzijde staan op de glijders. Dat was voor kinderen, voor een korte tocht, maar niet voor ver.

Het huidige gebruik op concoursen, waarbij de passagier vaak terzijde staat, is makkelijk voor het mannen maar bij langere tochten ongeschikt, alleen al om het evenwicht. De leidselknoppen achter, en hogere knoppen die vooraan opzij kunnen zitten, geven houvast voor de staande meerijders. Soms zijn er ook echt handvatsels vooraan.

Dat men vroeger gewoonlijk in de slee zat is onmiddellijk duidelijk aan de bouw: het bankje en de stoofruimte zijn er niet voor niets.

Pas rond 1900 komt het gebruik in zwang om op de glijders staande mee te rijden zelfs als er geen inzittende is. (zie de schets van Eerelman (1839-1926) die bij mijn weten de oudste is). Op dezelfde tekening glijdt ook een tikker waarin de vrouw is gezeten. Oudere afbeeldingen tonen altijd de passagier, en soms ook twee, in de ar zittende.

Zo wordt het ook eind 16de eeuw beschreven door een Spaans officier, die in de Nederlanden verblijft tijdens het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Hij noemt de sleden hier zeer sierlijk en schrijft verder: 'Doorgaans kan er slechts één vrouw in zitten en de man staat achterop en stuurt de paarden. Zo gaat het in vliegende vaart door de gladde straten, zonder dat de slee omslaat en dat is heel merkwaardig, daar die sleden weinig groter zijn dan de karretjes waarmee kinderen spelen. Er zijn ook nog andere sleden, die zijn veel groter en kunnen wel vijf of zes mensen bevatten'. Eerst beschrijft hij dus de tikker, daarna de bakslee.

Er zijn ook tikkers waarbij het bakje een dekplaat heeft tussen de bankjes, of in plaats daarvan. Binnen is dan ruimte voor boodschappen of bagage. Boodschappenslee zegt men wel. Bij zo'n slee kon je op de glijders staan of zijlings zitten, als amazone zogezegd.

Al met al was de tikker geen comfortabel voertuig; maar je kwam wel vooruit en dat was al heel wat. Nogmaals: men was oudtijds niet verwend.

Want koud was het natuurlijk ook, de stoof hield maar net de voeten warm. Wij denken over die barre tochten uit nostalgie wel eens te romantisch. Maar men was voor lange afstanden niet bang: er zijn in strenge winters hele reizen gemaakt. Daarover vertelt een volgend hoofdstuk sterke verhalen. Tot slot nog een opmerking over de populariteit van de Hollandse ar. Dit type is veruit het meest verbreide, maar het is dan ook het veiligste. Bij geen ander model is de verhouding tussen de breedte van de glijders en de breedte van het bakje zo gunstig. Alle andere sleden hebben of een bak met bredere zitbank, of een steiler gestelde brug.

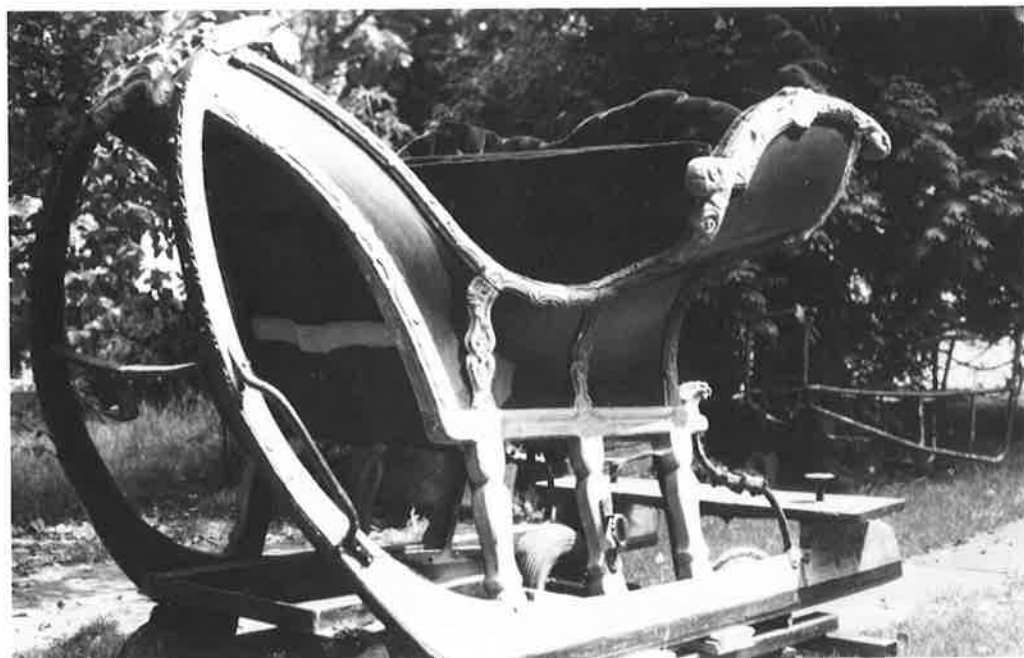
In 1854 wordt dan ook speciaal als een goede eigenschap voor het gebruik genoteerd: 'de aangebrachte breedte der slepers waardoor het gevaar van omvallen vermindert'.

Hoe lijviger de matrone die passagiert, hoe beter de ligging van de ar. Bij de Amsterdamse of de sjeesar is dat bepaald anders. Ook aan de gebruikers was natuurlijk de overweging van de tentoonstellingscommissie uit 1854, waarover verderop meer, niet ontgaan.

De Amsterdamse slee en de Zeeuwse slee

Deze beide typen behandel ik samen; enerzijds komt er in Friesland geen meer voor, anderzijds is het zo dat beide vrijwel gelijk van vorm zijn. Er is eigenlijk geen onder-

*Arreslee (Amsterdams type),
oorspronkelijk afkomstig van
Beslingastate te Friens (familie
Van Sytzama). G.A. Noordanus,
Hollandsche Rading.*

scheid. De Amsterdamse is wat ranker, wat eleganter, wat stadser, dan het type dat men Zeeuws noemt. Daarom geef ik het exemplaar dat afkomstig is van Beslingastate bij Friens, en daar vanouds aanwezig als bezit van de familie Van Sytzama, hier maar het predikaat Amsterdams. Deze slee is niet meer in de provincie momenteel.

Beschrijving: op de glijders gewoonlijk zes staanders, die een brede kuip dragen met de gebogen panelen verwant aan de sjees, en dat vormt een brede bank voor twee passagiers. De kuip loopt in een ranke lijn schuin naar voren op en vangt daar de glijders waartussen een smal paneel met rijk ornament gesneden. Ook de ribben van de kuip zijn helemaal met snijwerk bedekt en daarin zitten al rococo details, hoewel de slee zelf nog echt Louis XIV is. Achterop geen zadel, maar een staanplaats voor de koetsier. De slee kan met span of enkelspan worden gereden. Door gaten in de voetenplank komen de sporen, met vlakke voetenplaat.

De proporties zijn aldus totaal anders dan bij de tikker, want de kuip is breed en steekt terzijde buiten de glijders uit.

Het laat zich verstaan dat zo'n slee van een state komt, eerder dan van een sate: dit is met recht een herenslee. Licht het daaraan dat deze vaak geen zitplaats heeft voor de koetsier? Het personeel kan immers best staan, is het oude idee. Het geheel is elegant, maar fors en imponerend.

Wij hebben hier een vroeg exemplaar voor ons; helaas zijn lak en bekleding recentelijk vernieuwd en oude foto's zijn blijkbaar niet bewaard.

Het is spijtig dat zo weinig sleden afkomstig uit staten en stinzen over zijn in Friesland. Dat geeft bij deze inventarisatie toch een vertekend beeld.

De Sjeesar of Seasslide

Het is te begrijpen dat wij deze slee in Friesland tegenkomen al is het aantal kleiner dan verwacht. Er moet intussen meteen een onderscheid worden gemaakt. De echte sjeesar is inderdaad een sjeesbak op glijders, en die kan dus ook op wielen gezet als sjees dienen.

Dan is er de sjeesar waarvan het bakje alleen maar in model op de sjees is geïnspireerd. Het kan niet op een sjeesonderstel gebruikt worden.

Wij beschrijven ze na elkaar, al is het verschil niet altijd makkelijk aan te duiden. Bij de echte sjeesar moet het bakje ook op de sjees kunnen passen. Daarom moeten er riemhouders aan de bodem zitten: de vier ijzeren klemmen die de riemen op hun plaats houden onder langs de bak. En er hoort een spatscherf te zijn, rechts opzij, voor de rokken van de vrouw, aan de vandehandse kant dus.

De glijders lopen in een S- of C-vorm naar boven en dragen het boegbeeld, vóór de schulp van de bak. Er is gewoonlijk een voetenplank en meestal ook een zadel, maar dat staat dan op de voetenplank of de glijders, eventueel ook nog onder aan de bak vastgezet. Er is immers geen elegante manier om het zadel aan het achterpaneel te zetten, en dan zou

*Sjeesar, met springend paard als
boegbeeld, midden 19de eeuw. A.
Bouma, Aldeboarn.*

*Sjeesar (recent), dubbelspan
Friese paarden, eigendom fami-
lie F. de Leeuw, Hemrik.
Opname 'Thialf', Heerenveen
1989.*

*Schelpvormige arrestlee
(Pools/Russisch (?) type), mid-
den 19de eeuw. A.G. ter Balkt,
Tijnje.*

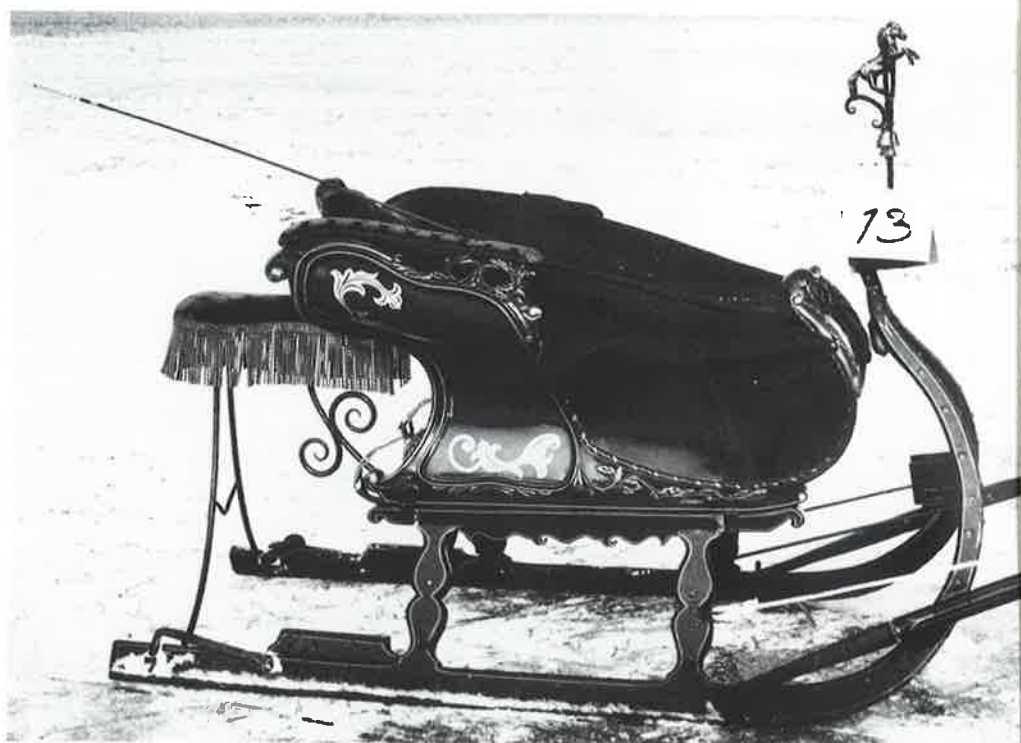

*Twee sleden bij het
Sorgdragermuseum te Hollum,
Ameland. Op de voorgrond de
Postslee. Het andere exemplaar:
Ameland type.
Sorgdragermuseum Ameland*

Arreslee (sjeesar) met verguld paardje als boegbeeld. De buitenkant is standgroen met geschilderd ornament in goud. G. Bouma, Aldeboarn.

gebruik op de sjees ook niet meer mogelijk zijn.

De beschreven combinatie is niet altijd harmonieus opgelost; die opgave is ook niet eenvoudig. De twee onderdelen sluiten in stijl niet altijd aan, wat geen wonder mag heten want dikwijls heeft het bakje pas later zijn bestemming op de slee gekregen. Verhelderend is in dit verband de advertentie in het *Vakblad voor Rijtuighouders* van 1904, waarin J.F.W. Silkrodt Jr., zadelmaker te Gorinchem, '4 Oud-Hollandsche sjeesbakken, eenigszins beschadigd, zeer geschikt voor Arresleden, tezamen voor F 25.-' te koop aanbiedt. Alleen de prijs al!

En in september 1904: 'Wie tegen den Winter een mooie Arreslede wil maken, vervoege zich bij ondergeteekende om bakken van mooie Friesche krompaneelen chaisen. Firma F. Oostwoud, Stoom-Rijtuigfabriek, Franeker'.

Bak en onderstel zijn dan niet uit dezelfde tijd en dat kan storend zichtbaar zijn. Zo'n stuk is niet in één conceptie gebouwd.

Bij lang niet elk exemplaar is dan ook de bak van een Friese sjees afkomstig; dat maakt ons duidelijk hoeveel er tegenwoordig, maar ook vroeger al, van buiten de provincie binnenkomen. Er verdwijnt natuurlijk ook wel eens iets naar elders.

Deze dingen maken het zo moeilijk om verderop iets zinnigs te zeggen over het specifiek Friese van de sleden in Friesland: er is al te veel gebeurd.

Nog ter verheldering de kenmerken van een Fries bakje: hier is het spatscherm van hout, niet van leer, en ook de met leer verhoogde zijleuningen komen hieraan niet voor. Laafijzerkrullen, dat zijn de opgebogen uitgezaagde einden van de laafijzers, die tussen bakbodem en riemen lopen en achter in krullen kunnen eindigen, zien wij bij de echte Friese sjees niet. Ze horen bij het Hollandse en Westfriesse type.

Daarnaast is er het bezwaar dat een sjeesbak niet is ontworpen om zo laag te staan. Zit het bakje op de sjees dan staat het op ooghoogte; rust het op glijders dan kijk je er boven op. Dat is een aanzienlijk verschil. Ook de lage schulp is in deze stand praktisch noch fraai.

Interessant is in dit verband het exemplaar dat in 1963 nog in Workum was, maar waarvan de huidige verblijfplaats niet meer bekend is: wel een sjeestype, maar toch niet echt, want de schulp is hier hoog opgewerkt, met smalle zijpanelen, wat het bakje bepaald beter maakt van proportie. Grappig is de stoofruimte, die bij een sjeesar uiteraard zelden voorkomt.

Dan nu de sjeesar die geen sjeesar is.

Het bakje lijkt wel op een sjeesbak, maar de verhoudingen zijn toch anders hier en daar. Vooral: de ruimte voor de voeten is langer, en er is geen spatscherm, maar aan beide kanten zit er soms een lage zijwand. Er zijn hier uiteraard geen riemhouders nodig aan de bakbodem. De zadelsit kan nu ook aan de achterwand vastzitten, wat soms wel en soms niet is gedaan. Allerlei oplossingen zijn mogelijk.

De sjeesar is door zijn groter formaat geschikt voor span en enkelspan beide; zo horen er gewoonlijk stokken en een disselboom bij.

De kleuren van het bakje zijn net als bij de sjees, ook meestal als het niet gaat om een originele sjeesbak. Dat is dus vaak donker, zwart of blauw of groen, met snijwerk aangezet in goud of kleur. Op de panelen een brede bies, of ranken, of beide. De neiging om de panelen te vullen met taferelen of een paard is niet gebruikelijk bij Friese sjezen. Toch lezen wij in 19de-eeuwse advertenties over 'sierlijke nieuw-modische en fijn-beschilderde chaisen'. Maar waren dat inderdaad voorstellingen? De bekleding was oudtijds vaak leer of laken of baai. Bij restauraties neemt men tegenwoordig al te vaak trijp en dan helaas soms te goedkoop trijp.

Trijp kwam vroeger zeker ook voor, maar dan wel een goede klassieke kwaliteit. De eenvoudige boerensjees had trouwens vaak helemaal geen bekleding, maar was binnen geverfd in blauw of grijs, met een los kussen. Later is er dan vaak toch een bekleding ingezet.

Het onderstel, van hout, maar ook wel van gesmeed ijzer in krullen, kan dan een afsteken-de kleur hebben. Voor het boegbeeld is van alles mogelijk, al blijft het springend paard populair. Maar er is in dit alles veel variatie, meer dan bij de traditionele tikker.

Wij kennen sjezen waar vanouds een sleonderstel bij hoort, maar wij kennen dat eigenlijk alleen uit verhalen. Bij de combinaties die tijdens deze inventarisatie te voorschijn kwamen ging het meestal om een oude sjees, waar vrij laat een onderstel voor slee bij was gemaakt. De combinatie ligt best voor de hand en was praktisch – maar blijkbaar toch niet algemeen?

Het lijkt mij goed hier ook op het volgende te attenderen. Wij denken bij een Friese sjees altijd aan de krompanelen, en bij een sjeesar evenzeer. Maar de Friese wagenmaker H.G. Fokkens, sinds 1900 in het ouderlijk bedrijf werkzaam en dus 'nourri dans le serail', schrijft in 1919 en later, in zijn herinneringen, over de krompanelen sjees en over de gewone sjees, die hij ook 'sleedje-model' noemt. Hij bedoelt dan het type dat in de litera-

Arreslee (sjeesar/variant) met vergulde sperwer als boegbeeld, 19de eeuw. Misschien afkomstig uit Wierden. J.J. Keuning, Drachtster Compagnie.

tuur thans Drentse sjees heet, en dat inderdaad oudtijds niet alleen in Drenthe, maar ook elders, en dus in Friesland eveneens, voorkwam. Bij enkele exemplaren is zo'n bakje voor een slee gebruikt, maar dat is niet zo onmiddellijk herkenbaar.

De Friese slede, ook wel Franse slede

Hier begint heel duidelijk te worden dat de benamingen naar land of streek eigenlijk geen topografische grond hebben.

De Friese slee komt in Friesland zeker niet bijzonder veel voor en het type zal er ook niet zijn ontstaan. Bijna ga je denken, dat iemand ooit de afkorting Fr. als Fries kan hebben gelezen, terwijl Frans bedoeld was.

Men spreekt en sprak ook in de 18de eeuw al, van Franse slee en dat betekende toen dat het stuk in Franse stijl of naar Franse smaak was uitgevoerd, wat de beschrijving verderop duidelijk maakt.

Illustratief is hier een advertentie in de *Leeuwarder Courant* in 1780, waarin Broer Heerkens, wagenmaker in de Schrans, een 'nieuwmodische Fransche schulpslee' te koop biedt en dan ook Poolse sleden blijkt te hebben.

In elk geval, wat dan de Friese slee wordt genoemd, ziet er ongeveer zo uit: glijders die C-vormig oplopen; daarop de brug, vaak van gesmede ijzeren krullen, maar ook wel van hout; een schelpvormige kuip voor één persoon, die zich met de glijders vooraan verenigt; dààr zit dan een bekronend ornament. Maar het is niet meer het vertrouwde beeldje van zeepaard, paard of leeuw, het is gewoonlijk een stijlmotief uit de Louis XVI, een ramskop, dolfin of urn. Achterop weer de staanplank en het zadel, dat wel of niet aan de kuip vast kan zitten.

Met deze slee hebben wij het gebied van de volkskunst verlaten en zijn bij de grote stijl gekomen, want net als het boegbeeld vertoont het verdere snijwerk vaak Louis XVI motieven.

De bak is soms in aansluiting aan de vorm geribd of gegolfd van oppervlak, inderdaad in imitatie van een schelp. De kleurstelling is daar soms ook aan aangepast. In 1781 wordt in Harlingen verloot 'een fraaie schulparresleede met een dolfin voorop versierd, gemaakt door den zeer gerenommeerden wagenmaker Jan Pauw te Amsterdam. De sleede is in parelmoer geschilderd met een rood onderstel mooi verguld, van binnen bekleed met geel trijp'.

Veth in Arnhem heeft een slee gebouwd met schelpvormige kuip, die echt met parelmoer is ingelegd. Vaak is er ook een beschildering die aan de stijl ontleend is: gestrooide sterren, medaillons, guirlandes met kwasten. De bekleding past zich aan, binnen en op het zadel, in laken of trijp van een vrolijke kleur.

Latere literatuur geeft toch een verschil aan tussen Fries en Frans: de Friese slee heeft

Arreslee (Fries type) met vergulde ramskop als boegbeeld, laat 18de eeuw. De slee is geschilderd in oud-groen met goud; de kuip bezit nog de oorspronkelijke beschildering met ranken, vruchten en engelenkopjes. De zitbank heeft de originele bekleding. Rabobank, Heerenveen.

Arreslee (variant Fries type; zgn. Gelders schelpje), met als boegbeeld een gesneden krul of rank, 1880, W. Bruinsma, Rotstergaast.

echt een schelpvormige bak met ronde lijnen, terwijl de Franse meer een vlakke bodem heeft en een rondgebogen wand. Dat model is dus wat hoekiger.

Het onderscheid doet wat kunstmatig aan: wij willen wel eens wat al te veel indelen. Bij oude sleden ging het toch altijd nog om handwerk. Telkens zien wij varianten die bij geen benaming passen omdat het net weer anders is.

Intussen heeft een nieuw attribuut zijn intrede gedaan: een hoge leidselgeleider staande op de boeg, wat wij soms bij sjeesarren ook wel zien. De leidsels lopen hoog daar overheen. Want dat staan of zitten achterop heeft natuurlijk het bezwaar dat de teugels laag worden gehouden en lastig zijn voor wie in de slee zit. Toch is dit hoog in een bocht oplopen van

Arreslee (Fries type) met als boegbeeld een dubbele krans met roos, ca. 1875. Buitenkant groen met beschildering van ranken in goudbrons. Fries Scheepvaart Museum, Sneek.

Arreslee (Pools type) met pelikaan als hoogbeeld, 19de eeuw. De slee is grijs; gerestaureerd door rijtuigbouwer Jannes van der Wal te Nijetrijne. Y. Sytsma, Zweins.

de leidsels ook niet de ideale oplossing. Het Openluchtmuseum bezit een sjeesar waarbij de koetsierszit achter heel hoog is geplaatst, en dat is mede voor het mannen gedaan. Het is aardig hier nog de tekening van Ids Wiersma (1878-1965) te noemen, waarop hij precies de ar weergeeft die nu als Fries type wordt aangeduid. Maar hij schrijft er onder: Russisch type! De verwarring is aldus compleet.

Een bakje in schelpvorm met het front van een Friese sjeesbak komt enkele malen voor. De voorkant heeft dan de lijn en het snijwerk dat aan een sjees hoort.

Deze interessante variant heeft geen eigen naam: en misschien is het beter die ook maar niet te verzinnen. Er zijn al zo verwarrend veel benamingen.

De Russische slee of Poolse slee

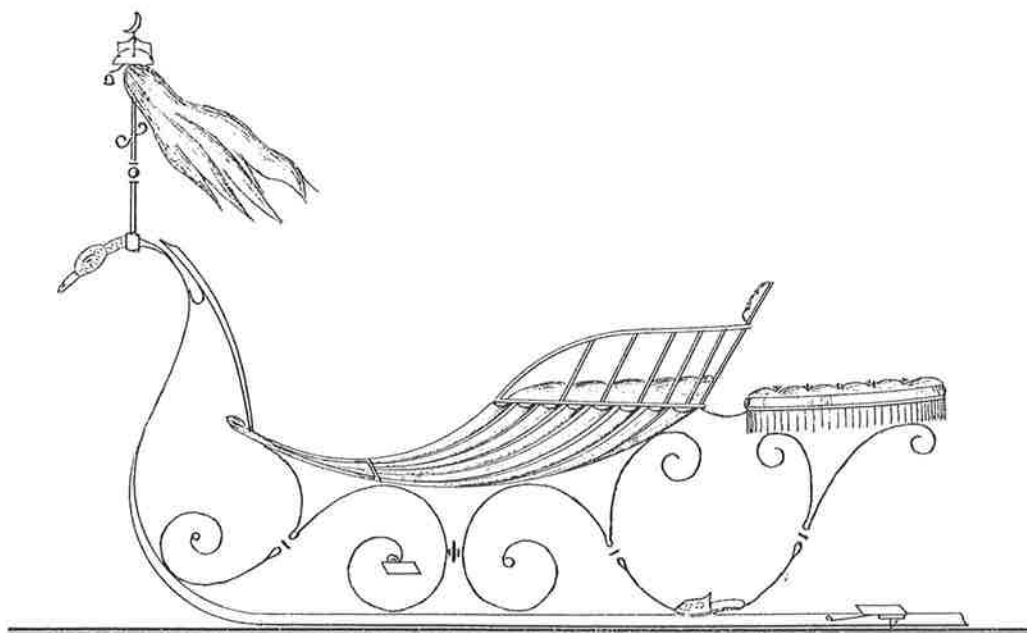
Beide termen komen al in de 18de eeuw voor, zie bij voorbeeld de advertentie van Broer Heerkens uit 1780. Een allemandeslede wordt ook ergens genoemd; Duits dus. Wij intussen denken hierbij in de eerste plaats aan de latere sleden die de rijtuigfabrieken maakten. Deze hebben niets regionaals en niets typisch Nederlands. Hollandse en Duitse fabrieken tonen ze in hun catalogi. Ze zijn dan heel divers van maat, vorm en uitvoering, en worden aangeduid onder vele namen: jachtslee, promenadeslee, cavaliersslee, gezelschapsslee; maar ook: Russische slee. Ze kunnen tweezits zijn of vierzits, dos-à-dos of vis-à-vis; ze hebben wel of niet een koetsiersbok of lantaarns.

Arreslee (Pools type), 19de eeuw. P. de Wolff, Tjerkgaast.

Ontwerptekening voor een
Pools/Russische slee, 19de eeuw.

De laatste jaren is in gebruik gekomen de benaming Oostenrijkse slee. Hieronder verstaat men niet een bepaald model of type, maar men bedoelt de sleden die uit het buitenland, vaak de wintersportgebieden, zijn meegenomen of geïmporteerd. Ze lijken gewoonlijk op wat hierboven is beschreven. In ons land werden ze gebouwd bij fabrieken als Hermans, Spijker, Veth.

In een grote collectie ontwerptekeningen en -prenten uit de Rijtuigfabriek van J.J. Beynes te Haarlem (Nationaal Rijtuigmuseum, Leek) zit een litho van een slee die nu is geïnventariseerd en dus nog bestaat, afkomstig van Staniastate (inv.nr.231). Het is een zeldzame meevaller, ontwerp en slee zo bijeen te kunnen tonen. Het type wordt in Friesland wel aangetroffen, maar dat zegt niet dat het daar vroeger ook is gebouwd.

Mogelijk is het intussen wel. Nanne Ottema vertelt, dat de Rijtuigfabriek De Hoo in Leeuwarden, eerst bij de Hoeksterpoort, later bij het station, Parijse en Amerikaanse voorbeeldprenten bezat, waarbij één van een Amerikaanse slee (no. 1303 van Healy & Co te New York) en dat hij dergelijke sleden in zijn zaak te koop had. Waren die nu in Leeuwarden gebouwd, of had hij ze geïmporteerd? In elk geval waren ze er dus te krijgen.

Friese herenslee (aanduiding
van de bezitter), schelpvormig,
met zwanekop als boegbeeld, ca.
1890. De slee is donkerblauw;
het interieur heeft met leer
beklede kussens. De slee is oor-
spronkelijk in het bezit geweest
van Van Welderen baron
Rengers (Stania State); later via
huwelijk eigendom geworden
van de familie Van Baerd't van
Sminia (de Klinze), S. Reitsma,
Morra.

De dierenslede

Dit type is in Nederland zeldzaam en in Friesland bij de inventarisatie niet aangetroffen. Toch noem ik het, want een slede met een steigerend paard heeft zich enkele generaties lang in Friesland bevonden, al heet het daarvoor in een stalhouderij in Assen te zijn geweest.

Bij de dierenslee heeft de kuip de vorm van een dier: paard, zeepaard, leeuw, zwaan en adelaar komen voor. In het holle lichaam zit dan een bankje. De menner kan op de staar zitten, ofwel het zadel staat los. De boeg heeft soms nog weer een apart beeld of komt samen met het dier. Bij dit fantastische produkt is eigenlijk alles mogelijk.

De kuip kan uit één stuk hout gestoken zijn en dat is dan een bijzondere prestatie. Dit soort hoort thuis in de Duitse en Oostenrijkse barok. Daar zie je ze meer dan in het nuchterder Holland. Wij denken bij zo'n beest al gauw aan de draaimolen en laten ons niet bedotten door de illusie, die immers toch verstoord wordt door de man achterop en de paarden ervoor.

Er zijn ook godensleden bekend, met Hercules, Venus, Diana. Dan vormt de figuur meestal niet echt de kuip maar troont groot op het front. Zo bezit het Rijtuigmuseum in Leek een mooie, Nederlandse, Dianaslede uit de 18de eeuw.

De aardige zwaantikker op Fogelsanghstate vermeld ik elders.

Karakteristieke dierenslee, 19de eeuw. Een tijdlang in het bezit van de familie Bijlsma te Ureterp. Tegenwoordig bevindt de slee zich te Zevenhuizen. Foto omstreeks 1950.

Het typisch Friese

Na dit algemene overzicht van arretypen willen wij nu proberen iets te zeggen over het typisch Friese, en binnen de provincie over regionale kenmerken. Dat valt voor het vaste land niet mee. Het is eigenlijk niet mogelijk de tikker uit Friesland te onderscheiden van die uit andere gebieden. Nanne Ottema schrijft dan ook - in *Van klep tot krat* - dat de Friese arreslede overeenkomt met die uit Holland, evenals het bijbehorende tuig.

De Hoo heeft gelukkig één van zijn sleden gemerkt (inv.nr.262; twee andere (inv.nr. 012 en 243) zijn dan zo verwant, dat je geneigd bent die ook aan hem toe te schrijven. Maar helaas, de 'arreslede, friesch model' die F. de Hoo inzond voor de nijverheidstentoonstelling in Leeuwarden in 1854, die kunnen wij niet meer zien. Was dit soms een slee zoals het gemerkte exemplaar? Dan zou enerzijds Ottema gelijk hebben, maar ook de geciteerde catalogustekst, want die slee met merk is weliswaar een gewone tikker, maar heeft toch iets eigens: het rijke snijwerk in een mooi stijlzuiver neorococo; de liggende bladvoluut als boegbeeld; de golvend verlopende onderrand van de bak; de extra voetsteun op de glijders en de elegant gesmede sporen. De kleuren zijn het traditionele groen of zwart aangezet met geel of goud, en rood van binnen. Dit is inderdaad vakmanswerk. De tentoonstellingscommissie uit 1854 wil dan ook wel een aardige aantekening geven: 'goed en soliede bewerkt, de vorm bijzonder geschikt en doelmatig voor het gebruik door de

aangebrachte wijdte der slepers, waardoor het gevaar van omvallen vermindert'. Het had eigenlijk best wat enthousiaster gemogen.

Wij moeten gelukkig zijn met dit gemerkte stuk, dat ons althans een aanknopingspunt geeft. Toch blijft die benaming Fries type of 'friesch model' intrigeren, want echt duidelijk wordt de zaak niet. Wat de nieuwere literatuur betreft komen wij niet verder dan de jaren dertig van deze eeuw; en dan schijnt de term in het Openluchtmuseum in Arnhem in gebruik voor de ar die hiervoor als Friese slede is beschreven. Verder terug iets te vinden lukt eenvoudig niet.

Als het om een specifiek Friese beschildering gaat denk je meteen aan Hindeloopen. En sleden met Hindeloper beschildering zijn er inderdaad wel, maar die lak is niet oud, althans zeker nog geen honderd jaar. Het is heel spijtig, dat de sleden in particulier bezit vrijwel nooit hun oude lak meer hebben. Dat is wel begrijpelijk van de kant van de bezitter. Hij wil er mee uitkomen; dan moet de slee er toonbaar uitzien. Na enkele jaren zonder sneeuw lijkt een opknapbeurt best weer eens nodig.

Maar nu een hartekreet, en een advies aan de eigenaren: gebruik dan wel de beste lak die er is, ook al is die wat duurder. Het loont zich werkelijk. Het is spijtig om te moeten zeggen, maar op foto's zie je bij sommige arren de goedkope glim van de nieuwe verf. Dan denk je: wat jammer, wat spijtig. Dat had toch beter gekund. En om nu maar meteen door te gaan: vermijd krullen en bloemtuilen waar ze niet horen. Eenvoud blijkt ook hier het ware. En dat geldt zeker voor de tikker met zijn eenvoudig maar functioneel vakmanschap. Daarom vooral mogen wij de musea in Friesland dankbaar zijn. Want waar vind je nog die boeiende en in stijl zo passende oude beschildering? Juist, daar waar men de slee, ook in zijn lak, gerespecteerd heeft. Ik weet het, die museumstukken zouden op een concours oud en dof lijken misschien. Maar oud, dat mag; en dof? Tegenover de soms al te nieuwe glans is dat ook zo verwerpelijk niet. Maar deze tirade geldt niet speciaal Friese sleden.

De Friese eilanden

Na de vaste wal bieden de eilanden een zeer eigen beeld, en daar moeten wij nu ruime aandacht aan geven.

De beide kleine eilanden Vlieland en Schiermonnikoog hebben nauwelijks iets. Op Vlieland werd één slee genoteerd. Dat is een tikker uit 1881, die als bijzonder trekje heeft dat de slepers achteraan iets opgebogen zijn, als steun voor de voeten. Het boegbeeld is een parmantig paardehoofd. De datering is in geelkoperen siernagels achterop aangebracht, onder de initialen van de eerste eigenaar.

Ameland en Terschelling komen echter glorieus te voorschijn, beide met tientallen sleden, die elk van een geheel bijzonder en herkenbaar type zijn. De vanouds geïsoleerde eilandcultuur toont zich nog steeds, ook op een heel verrassende wijze in de sleden.

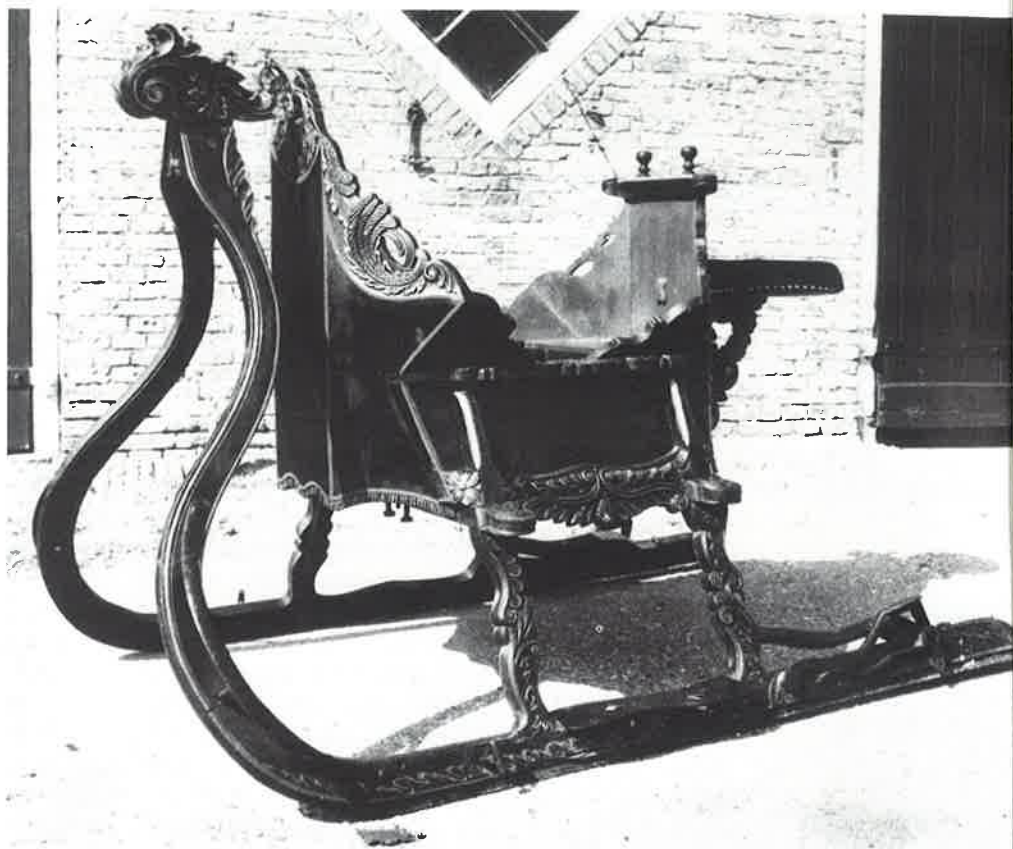

Met paard en arreslee te Ballum (Ameland) na zware sneeuwval, 1947(?). Het echtpaar Bertus en Jette Visser.

Arreslee (tikker) met gesneden krul als boegbeeld, 1880. Op de achterkant van de bak een koperplaatje: F. de Hoo, Leeuwarden. K.F. Terpstra, Wijnaldum.

De Amelanderslede

Hier vindt men de tikker, die vrij zware en brede glijders heeft, omdat de slee bedoeld is voor sneeuw. Het eiland heeft geen water behalve de zoute zee rondom, en die vriest niet snel dicht. Geen sneeuwschoenen dus; de glijders heten hier zelf slepers of krassen, en zijn vaak dubbel met ijzer beslagen voor de stevigheid. Dat ijzerwerk is dikwijls in zwart geaccentueerd, ook aan het bakje. Een voetenplank achter, of sporen, komen vrijwel niet voor. De staanders zijn vaak laag en het bakje heeft zelden een stoofruimte.

Het silhouet wordt aldus nogal compact en zwaar.

De zijwanden van het bakje kunnen bovenaan verbreed zijn tot een soort vensterbankje, waarop je kon zitten? De voorwand loopt hoog op, even hoog vaak als het boegbeeld en vormt zo een achtergrond voor dit opvallende ornament, dat hier, bij de verder zo simpele slee, heel sterk als herkenningsteken dient.

De hoge voorwand heeft net als de achterleuning een typerende belijning: uitgezaagd in repeterende krullen, golfjes of pinakels, boven eindigend in een klaverblad, hart of soms uitgezaagd. Het doet denken aan onze trapgevel, zelfs aan de nog oudere gevels met pinakels. Die misschien heel verre oorsprong is niet zo gek, want meer nog dan aan de wal heerst hier het gebruik om een nieuwe slee te maken naar oud voorbeeld om zo mogelijk het oude boegbeeld weer toe te passen. Zo kunnen heel oude vormen zeer lang in zwang blijven.

Ook de staart is soms ouder dan de slee en versierd met snijwerk op de onbeklede zitting. Eén staartsteun toont een papegaai, maar die komt misschien van de vaste wal en niet van het eiland zelf.

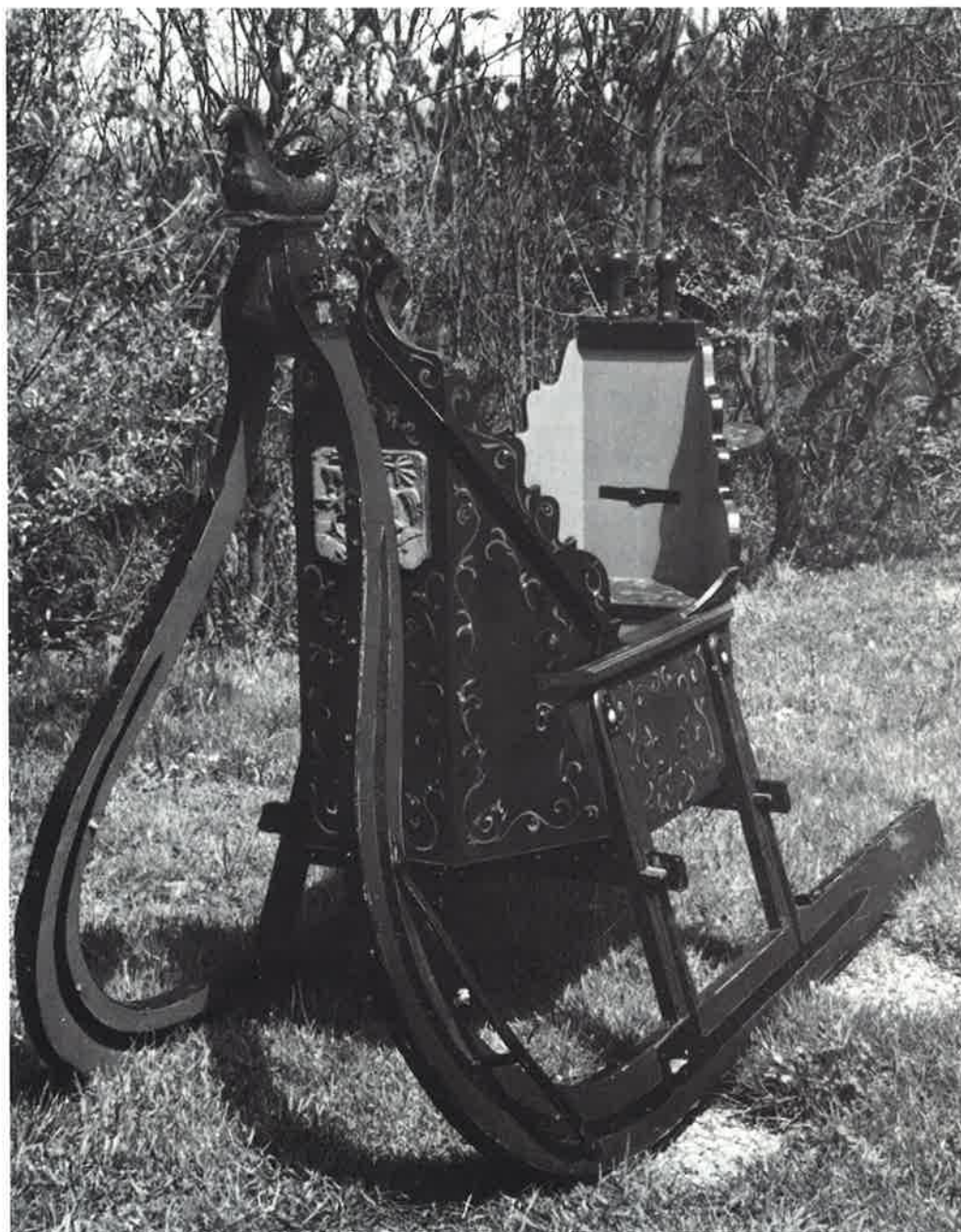
Opvallend zijn de hoge leidseknoppen op de achterleuning. Dat deel is vaak in zwart geschilderd.

De slepers lopen S-vormig op, maar daarin zijn varianten, want soms zijn ze maar heel flauw gebogen.

Het boegbeeld is hier ten volle de glorie van de ar en ook weer sterk aan traditie gebonden. Vaak komt een zeepaard voor, wat op een eiland heel passend is. Er zijn verfijnde prachtstukken, fijn gesneden met geschubde soms dubbele staart; er zijn gevleugelde, en is een eenhoorn, maar er zijn ook heel gestileerde simpele exemplaren, die intussen toch een vlugge mooie lijn hebben.

De schildhoudende leeuw is verder zeer geliefd, liggend of zittend, met het wapen van Ameland in de klauwen. Weer: oude stukken en nieuwere, de leeuw grimmig en agressief.

Arreslee, Amelander type, gebouwd 1919 (gerestaureerd 1985). Kleur buitenkant: Hindelooper blauw, binnenkant: zeegroen. Versiering met oude motieven. Met deze slee is op 18 februari 1929 een tocht gemaakt over de bevroren Waddenzee naar Holwerd.

of ook goedmoedig op zijn gemak; altijd interessant. Bij paard en leeuw valt de bijna heraldische stiling op.

Die stiling zien wij ook bij de zeldzamere figuren: kroon, bloemknop, duif, hond. Vertederend is het hondje van de eigenaar, waaks voorop. Snijwerk is verder zeldzaam, maar de kleuren zijn opvallend.

De westkant van het eiland kent: (licht)blauw en rood van binnen, de oostkant groen en rood. Bij beide is de bovenrand van het bakje, de kopse kant van het hout dus, aangezet in geel of goud, wat een fris accent geeft.

Die verschillende voorkeur in kleur schijnt met het geloof samen te hangen. Hollum en Ballum in het westen waren voor driekwart doopsgezind, en, zegt men: 'blauw was een doperse kleur'. Buren in het oosten was overwegend katholiek en daarbij hoorde groen. Nes, in het midden, was gemengd, en daar kun je beide kleuren zien. Het beeldje voorop was dan afwijkend, vaak in bonte kleuren. Bij de echte Amelander kan het bakje heel gemakkelijk afgenomen; de slee is dus demontabel. Twee ijzeren stangen dwars door het bakje onder de banken verbinden de staanders en zijn met keggen of splitpennen vastgezet.

Ook andere tikkers kunnen die constructie hebben, maar dan is de zaak met schroeven vastgezet en die zijn al lang dichtgeschilderd.

Nog iets over de makers: er was wel een kuiper op het eiland die zeker sleden heeft gebouwd; maar het werd ook veel in huisvlijt gedaan. En dan gebruikte men strandhout aangespoeld van vergane schepen. Daardoor komt hardhout vrij veel voor, en sleden die uit verschillende houtsoorten zijn samengesteld. Het is verheugend hoe levend de traditie nog altijd blijkt te zijn. Vele sleden zijn nog geen tien jaar oud, maar ze tonen keurig de traditionele kleuren en motieven. Zo hoort het ook in de volkskunst.

Op het kleine gebied dat men ter beschikking had was de tikker voor de sport; een enkele keer als de zee toevroor, werden er tochten naar de wal ondernomen om proviand, en dan was het geen sportief uitje meer, maar barre noodzaak. De winter van 1929 blijft nog altijd in herinnering.

De Groninger architect J.P. Scholma maakte enkele jaren geleden een bouwtekening op ware grootte van de slee van Willem Nobel, ten gerieve van liefhebbers die een ar precies willen nabouwen. De bladen berusten in het museum op Ameland. Scholma werkte daarmee in de traditie van zijn vader, die wagenmaker was in het Groningse Winsum.

De Terschellinger slede

Als bakslee is dit een oud type, en praktisch in het gebruik door zijn dubbele functie. Je kunt er vier mensen mee vervoeren, maar ook goederen voor het bedrijf, zakken koren, balen hooi, melkbussen.

Een ander praktisch trekje: de hele slee is demontabel. De glijders en de bodem zijn één geheel; afgenomen kunnen dan voor- en achterschot en de zijschotten. Men noemt ze hier kretten. De drie gedraaide houten knoppen voor en achter, die zo opvallend de slee bekronen, hebben lange pennen, die op de hoeken de kretten aan elkaar verbinden. De middelste zijn voor de sier. Oudtijds waren de knoppen en pennen geheel van hout, en uit één stuk. Later maakt men de pennen van ijzer. Het bankje tegen het achterkret is ook uitneembaar, net als het voorbankje dat overigens niet altijd aanwezig is.

Een grote slee dus, en in zijn verschijning daardoor wat massief en plomp. Maar het naar achter wijken van voor- en achterkret, beide aan de bovenkant toegvormig, geeft toch een vlugge lijn die vaart suggereert. De scheien op de kretten geven ritme, als bij de boerenwagen. Aan het achterkret, boven de brede staanplaats voor twee personen, zit het beken de zadel, meestal door een simpele console ondersteund, die maar zelden gesneden is, en dan soms als papegaai.

De uitvoering is helemaal eenvoudig, zonder veel sier of snijwerk. Maar soms komt dat toch wel voor, en dan zien wij vooral: het geschilderde wapen van Terschelling; de gekruiste vlaggen van Nederland en Terschelling; twee toegewende springende paarden; en soms, maar dat hoort bij de jongere exemplaren, een dorpsgezicht of boerderij.

Het meest voor ornament geëigend zijn de fronten van voor- en achterkret. Gesneden ranken in de vorm van een levensboom sieren een slee uit 1888, en in 1908 gebruikte de

De oudst gedateerde slee van Terschelling, 1803.

maker snijwerk van de boeg van een schip dat op het strand was geslagen. Soms ook werden de fraai gesneden togen van Terschellinger wagens gebruikt ter versiering van het voorkret of de zijschotten. Zelfs het ornament aan het hoofdeind van een ledikant is eens toegepast.

Strandhout wordt net als op Ameland veel gebruikt. Vaak zijn de sleden eigen handwerk van de bezitter. Houtplaat komt recentelijk veel voor; de slee oogt daardoor veel gladder, wat geen winst is.

Er zijn meer dan honderd sleden op het eiland, maar veruit de meeste zijn nog geen dertig jaar oud. Weinig exemplaren stammen uit de 19de eeuw; 1803 is het oudste jaartal. Blijkbaar verving men een zo simpel gebruiksstuk zonder veel aarzeling. Maar dat deed men dan wel op de traditionele manier, want qua vorm is dit het oudste type. (zie de afbeeldingen bij Avercamp en tijdgenoten, waar de slee al figureert). Zo bleef op Terschelling de oude bakslee in zwang. Elders verdween ze vrijwel.

De traditionele kleuren zijn: van buiten groen met wit en soms wat zwart, van binnen rood met zwart of groen met rood. De knoppen hebben een afstekende kleur: wit, geel of goud. Uitzondering is een blauw geschilderde slee, die dan ook de blauwe engel wordt genoemd.

Eén paard is voor deze slee gewoon; zelden is er een disselboom voor een span. Men is hier niet gewend de strengen van het tuig om de stokken te winden; die zitten bij deze brede slee ook nogal ver uiteen.

Vaak ging of gaat men met een hele stoet sleden 'op 'e riid'. Onderweg sluiten steeds meer sleden aan. Tijdens de rit of in een café sterkt men zich met berenburg of juttersbitter. Er wordt dan onder begeleiding van speellieden vrolijk gezongen. Ringsteken wordt ook op het eiland veel gedaan.

Nabeschouwing

Als wij zo langzamerhand de typen en varianten van de arreslee in Nederland, en speciaal in Friesland, hebben genoemd en besproken, dan nu nog enkele andere beschouwingen.

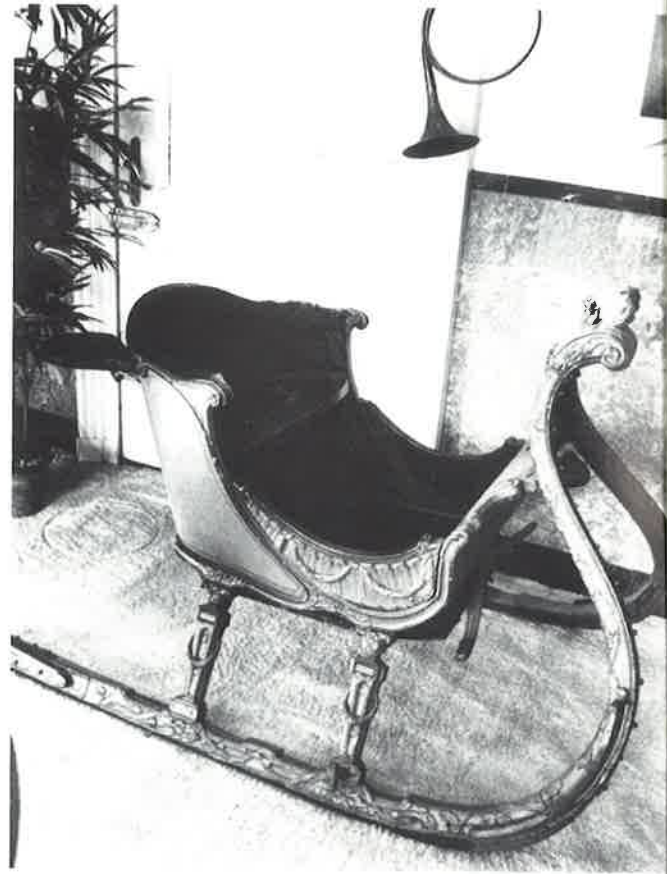
Eerst iets over ontstaan en ouderdom. Dat ontstaan verliest zich in de nevelen van de tijd. Sinds het paard als trekdier in gebruik was, zolang haast zullen er ook sleden zijn geweest. In ons waterland, waar de winters meestal wel sneeuw of ijs hebben, waren ze zeker altijd populair. Afbeeldingen kennen wij sinds de 16de eeuw; maar zo oude sleden zijn er niet bewaard, helaas.

Het Fries Museum bezit bij ons weten de oudste slee, waarop als boegbeeld een schildhoudende leeuw zit met het jaartal 1672. Maar is dit beeldje afkomstig van een oudere slee en hier opnieuw gebruikt, of is de hele tikker uit dat jaar? Het zou best kunnen; niets in vorm of versiering spreekt het tegen; alleen wij weten het niet. Maar ook als het niet zo

Sledevaart op Terschelling, winter 1991.

Arreslee met fraai gesneden ornament in plaats van hoegbeeld, eerste helft 19de eeuw (?). Oorspronkelijk wellicht afkomstig uit Overijssel. D. Buurma, Oranjewoud.

zou zijn is er de mogelijkheid dat de ar waar het leeuwte oorspronkelijk bij hoorde precies is nagemaakt en het beeldje opnieuw gebruikt. Wij zouden dan toch het oude moeten hebben, zij het als kopie. Zo zou het gegaan kunnen zijn; vele tikkers immers zijn gebouwd als kopie van hun voorganger; dat was een gebruikelijke procedure en is het nog.

Uit de 18de eeuw is er zeker al een aantal bewaard, gelukkig zelfs soms nog met hun oorspronkelijke beschildering.

Uit de 19de eeuw zijn er nog vele, uit de 20ste evenzeer. De tikker is een oud geliefd type en bleef zijn plaats behouden tot in onze tijd.

Dat is anders bij de Amsterdamse slee, waarvan het ontstaan in de tweede helft van de 17de eeuw zal liggen, en die tegen 1800 uit de mode raakt.

Dan zijn intussen de Friese, de Franse, de Poolse in gebruik gekomen, die wij vanaf ongeveer 1780 kennen. Er is dan een geleidelijke ontwikkeling naar de slee die al produkt van een rijtuigfabriek, en die wij maar de Russische of de Poolse zullen noemen. Eigenlijk is deze slee typerend voor de 19de eeuw.

De dierenslede is een barok produkt, wat wil zeggen dat de periode ligt tussen 1650 en 1750, al blijven ze ook later gemaakt worden, dan meer als volkskunst. De paardeslee uit de Asser stalhouderij is daarvan een voorbeeld. Er zijn ook enkele zwanesleden. Het is hier het moment om een aardige variant naar voren te brengen, de tikker met als front een zwaan, die dus een mengvorm is. Dit curieuze stuk met snijwerk in rococo en een papagaai als zadelconsole, zal Fries zijn en nog uit de late 18de eeuw. Het staat in de Fogelsanghstate en komt uit Fries familiebezit.

Voor de sjeesar geldt hetzelfde als voor de sjees: de oudste zijn midden 18de eeuw te dateren, de laatste eind 19de. De datering moet zich baseren op de lijn van de kuip en de ornamentdetails. Dat onderstel en bakje vaak niet uit dezelfde tijd zijn moeten wij steeds in gedachte houden.

Onderhoud en herstel

Ter afsluiting nog een en ander over onderhoud, herstel en restauratie, als een soort algemeen advies aan sledebezitters. Meer gespecialiseerde aanwijzingen zijn voor iedereen verkrijgen bij musea in eigen omgeving of bij de Stichting Behoud Arresleden.

De slee is een voertuig dat tien van de twaalf maanden ongebruikt staat te wachten op de kans van sneeuw of paardeijs. Dat komt soms jarenlang niet, waardoor de slee kans loopt vergeten of in elk geval verwaarloosd te worden. Er zijn intussen goede middelen tegen houtworm en roest in de handel; het is aan te raden beide te gebruiken vóór de slee weer met zomerreces gaat op zolder of in de schuur.

Motteballen of naftalineschubben zijn dienstig als er een vaste bekleding aanwezig is.

De slee mag de zomer over niet te vochtig staan, maar zeker ook niet te droog. Een dekkleed tegen stof en vuil bespaart later veel poetsen en beschermt lak en bekleding.

Maar ondanks alle voorzorgen zal de lak verdoffen en vervallen en komen er barstjes in het oppervlak. Die werken trouwens meteen minder storend wanneer wij ze craquelures noemen en bedenken dat een antiek voorwerp best mag tonen een eeuw of meer oud te zijn.

Maar u wilt met uw slee uitkomen en dan stelt u zo uw eigen eisen. Een beschadigde lak kan als een schilderij worden bijgewerkt; een vuile laklaag kan schoongemaakt. Doffe lak fleurt vaak enorm op door een laagje vernis, dat tegelijk nog beschermend werkt.

Ga niet te snel over tot herlakken! Uw oude slee is dat mede door zijn oude lak. En bent u nooit geboeid geraakt door de matte glans, de bestorven gloed van oud bladgoud en de krakels die als een netje over het oppervlak liggen? Kijk er zo eens naar.

Datzelfde geldt voor de bekleding. Ten eerste: waar vindt u nog die kwaliteit Marokijnleer, verdonkerd rood of blauw, waarin nog de plooiën te zien zijn die uw grootmoeder er ooit in heeft gezeten? Waar vindt u dat fijn gevulde laken dat je niet behoefde te zomen omdat het zo dicht van structuur was? En baai, dat vaker dan u denkt werd gebruikt, vindt u ook nog maar met moeite. En dan is het al evenmin van de oude kwaliteit.

Mooi trijp is nog wel te krijgen in een goede speciaalzaak maar het is dan zeer duur.

Let vooral op twee dingen bij een nieuwe lak en bekleding, als u tot vernieuwen hebt besloten. In een eenvoudig exemplaar zet u geen goudbrocaat, want dat heeft te veel pretentie. Ook geschoren trijp, dat dus een patroon heeft, is nogal pretentief, en vanouds zeldzaam in sleden, sjezen en koetsen. Maar als u het toch wilt toepassen, denk dan aan de stijl. Geen barokke ranken in een strakke Lodewijk XVI ar, of omgekeerd, geen fijn classicistisch patroontje in een bombastische dierenslee. Volg zo mogelijk het oude voorbeeld. Zelfs als de bekleding op het oog geheel verdwenen is blijkt vaak ergens nog wel een rest aanwezig die als uitgangspunt kan dienen.

Voor de vulling: toch maar liever geen schuimplastic. Maar gebruikt u het wel, doe dat dan goed en zorgvuldig. Het kan zo, dat je het eigenlijk niet ziet. Het oude passement is niet meer te krijgen, maar u kunt het met de hand zelf borduren. Dat is een heel werk, maar in een slee zult u zelden een grote lengte nodig hebben.

Wat de lak betreft: gebruik de beste verf die u kunt krijgen, en volg ook hier de oude kleuren. Bladgoud is altijd mooier en duurzamer, dan de lelijke goudbronsverf die de aanblik van vele sleden en sjezen bederft.

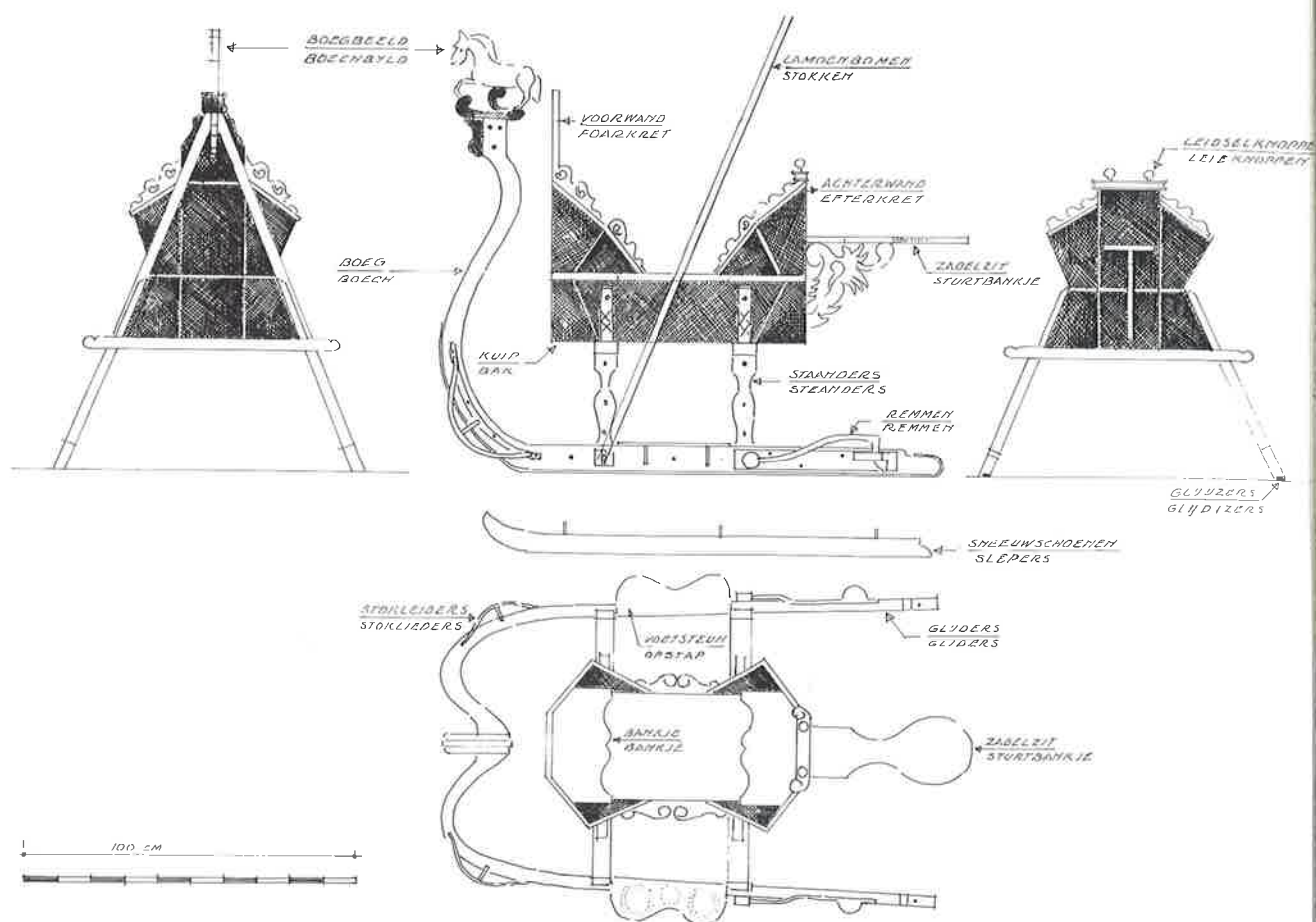
Wil het geheel niet te mooi maken in een streven de slee duurder te laten uitzien dan hij van type is, maar let wel op kwaliteit.

En als u toch wilt verfraaien doe het dan subtiel en in stijl. Probeer het zo te doen dat uw kleinkinderen de zaak kunnen terugdraaien als zij het resultaat waar u zelf zo verrukt van was eigenlijk maar optutterij vinden. Dat zal vaker voorkomen dat u nu veronderstelt.

De landschappen die tegenwoordig zo geliefd zijn op de zijpanelen, kunnen ook op een los ovaal paneeltje geschilderd worden, en dan opgezet. Of ze kunnen in waterverf worden geschilderd, waarover een vernis die reversibel is, dus afneembaar. Dat schilderen met waterverf waarover dan een glacis werd gezet, is trouwens een oude techniek.

Voor breuk of beschadiging van het houtwerk en het ijzer gaat u liefst naar een goede vakman tenzij u zelf gouden vingers hebt. Gebruik dan wel de juiste houtsoort: de stokken moeten veerkrachtig zijn, de brug sterk en stevig, enzovoort. Voor dit alles geldt: een goed advies is kosteloos te krijgen.

OPMETING R. KIJLSTRA

Toelichting bij de schetstekening van de arreslee, Hollands type

De tekening is gemaakt aan de hand van een fraai oud exemplaar (inv.nr. 167), en dateert uit de vorige eeuw.

Houtsoort

De slee is gemaakt van iepenhout. Deze houtsoort is taai en werd vroeger gewaterd om te werken van het hout tegen te gaan. Mede hierdoor is de constructie uiterst licht uitgevoerd, hetgeen de snelheid weer ten goede kwam.

Bij het maken van een nieuwe slee is het nodig om te letten op de taaiheid van het gebruikte materiaal en het 'werken' van het hout.

Behalve iepen is esser ook een goede houtsoort, geschikt voor de onderdelen van de slee en de bomen.

De kuip kan gemaakt worden van vuren-, grenen- of eikehout.

Het is aan te bevelen om smalle schrootjes van maximaal 12 cm. te nemen en om en om te lijmen.

IJzerwerk

Het ijzerwerk vraagt veel aandacht en vakmanschap.

Kleur

De buitenkant is in houtkleur gelakt met een afwerking van zwarte randen en banden; binnenzijde is rood geverfd.

De buitenkant is ook vaak donkergroen met een gele bies.

Schetstekening en toelichting zijn gemaakt door dhr. R. Kijlstra, architect b.n.a. Drachten. Hij maakte, eveneens van dezelfde slee, een uitvoerige tekening en opmeting. Deze tekening is beschikbaar bij de Stichting Behoud Arresleden.

4. Avontuurlijke tochten

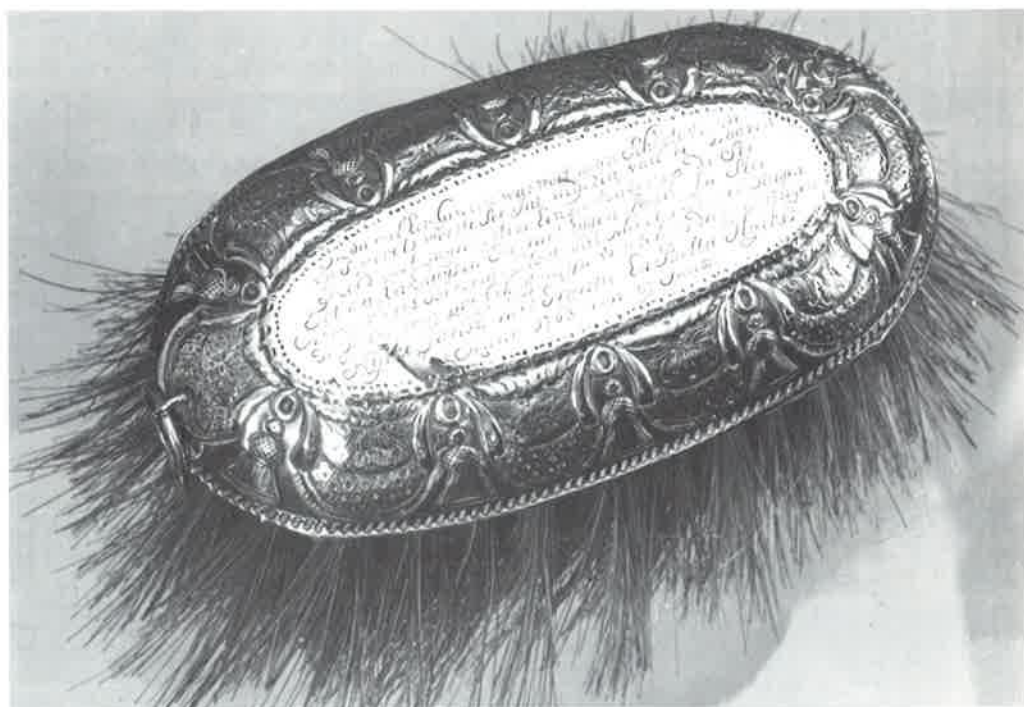
Voor al voor de bewoners van de Friese kuststrook was het tijdens strenge winters altijd weer spannend wanneer Zuiderzee en Wadden geleidelijk veranderden in een onafzienbare ijsvloer. De gestolde wateren betekenden voor velen een uitdaging om de verte te verkennen. Eerst op schaatsen, later met paard en arreslee.

Na korte tochten dicht onder de kust waagde men zich steeds verder ondanks de vele hobbels en bobbels die het zee-ijs dikwijls kenmerkte. Scherpe uitstekende ijsschotsen en andere obstakels konden het plezier van de sledevaart danig bederven. Dat ondervond bijvoorbeeld een jong echtpaar dat meer dan een halve eeuw geleden uit Ternaard via Holwerd met paard en arreslee de 'oversteek' ondernam naar Ameland. De slee had het zwaar te verduren en kwam bijna als wrakhout op het eiland aan... (slee-Sinnema Ternaard). Terugkeer met eigen slee bleek onmogelijk. Snelle aankoop van een eilander arreslee bracht uitkomst. Dit exemplaar kwam heelhuids in Ternaard; het wordt nog steeds als een kostbaar gedenkstuk door de kinderen bewaard.

Bijzonder populair waren schaats- en arretochten over de Zuiderzee. Het was natuurlijk een wonderlijke gewaarwording om voort te glijden over de bevroren wateren van deze binnenzee waar het soms danig kon spoken.

Wanneer de weersomstandigheden het toelieten was er op sommige dagen zoals in 1740 sprake van massaal ijstoerisme. Het was een belevenis om binnen een relatief kort tijdsbestek, althans veel sneller dan met een zeilschip, van Friesland uit de Noordhollandse kust te kunnen bereiken.

De auteur Pieter Terpstra haalt in zijn *Tweeduizend jaar geschiedenis van Friesland* een bericht aan dat op 1 maart 1740 in de *Opregte Haarlemmer Courant* werd opgenomen. Het was kennelijk erg druk geweest op de 'ijsweg' van Stavoren naar Enkhuizen: 'Niettegenstaande sedert tien dagen verscheidene sleeden uit Vrieslandt zijn gekomen over de Zuider-Zee zo munt toch gepasseerde Vrijdag daarin boven anderen uit; dien dag zijn hier van Stavoren als meede van vele andere plaatsen in Vrieslandt, honderd zestig sleeden aangekomen over de zee. Dien dag waren er ook op Zee wandelende bij de tweeduizend à vierduizend menschen om de sledevaart te zien; het was ook of deeze stad van Friezen was opgepropt... Dien zelve dag waren ook zo van hier als van de onder Enkhuizen leggende dorpen vijftig sleeden naar Stavoren gereedert om plezier'.

Borstel met zilverbeslag.
Gedenkstuk ter herinnering aan
de tocht over de bevroren
Zuiderzee van Makkum naar
Enkhuizen vice versa door Hylke
Jansz. Kingma en zijn twee
dochters in 1763. Kingma
Stichting te Makkum.

Boegbeeld, voorstellende een zeepaardje; exemplaar behorende bij de arreslee (tikker) waarmee Hylke Jansz. Kingma met twee dochters in 1763 de oversteek maakte van Makkum naar Enkhuizen v.v. Kingma Stichting te Makkum.

Enkhuizen in het verschiep

Er zal ongetwijfeld lang zijn nagepraat over de gedenkwaardige strenge winter van het jaar 1763. Vooral de januarimaand bleef generaties achtereen in de herinnering voortleven. Sloten, vaarten en plassen waren met een dikke ijslaag bedekt evenals de Zuiderzee. Velen grepen de gelegenheid aan om op schaatsen of met paard en arreslee tochten te maken over de dichtgevroren zee.

De zilversmeden in Enkhuizen beleefden gouden dagen. Ondernemende Friezen die de 'oversteek' hadden gewaagd namen dikwijls een zilveren souvenir mee, enerzijds om de achterblijver(s) te verrassen maar tevens als een tastbaar bewijsstuk 'er geweest te zijn'...

Ook Hylke Jansz. Kingma uit Makkum durfde de avontuurlijke tocht naar Enkhuizen wel te ondernemen. Vergezeld van twee dochters volbracht hij met zijn arreslee de reis over het Zuiderzee-ijs. Deze gedenkwaardige onderneming werd door de deelnemers als een sensatie ervaren: 'Ik die wel Eer Gewoon was met mijn Schip te varen / op s werelds woest te See Int mydden van de Baaren / Reed met mijn dogters Eens o : wonder op De See. Tot na Enkhúysen Toe met Eijgen Paard en Slee / Alwaar dees Beesems Plaat met meerder Silwer Dingen / Te Saam door mij Gekogt, mijn vrou te huis deedt Bringen.'

Dit gedicht met de namen eronder van HIJLKE JANSZ. met TRIJNTIE en BOTTIE. HIJLKES was gedateerd 'Anno 1763 den 29 Janú'.*

Het uitzonderlijke van de arresleetocht van Hylke Jansz. (Kingma) is gelegen in het feit dat deze onderneming door een aantal objecten als het ware is gedocumenteerd. Dit in tegenstelling tot tal van andere tochten over Zuiderzee en Waddenzee, die nauwelijks sporadisch hebben achtergelaten.

De 'oversteek' van vader Kingma en zijn dochters mag zeker avontuurlijk worden genoemd. Het betekende met name voor laatstgenoemden een fysieke prestatie om staande op de glijders van de arretikker de tocht te volbrengen, uren achtereen in wind en vrieskou...

Deze onderneming was voor de drie deelnemers en de achterblijvende familieleden een bekend ongetwijfeld een belevenis waar men jaren op kon teren. Zoals gezegd, het is uniek dat van die gedenkwaardige tocht enkele tastbare bewijzen de tand des tijds hebben getrotseerd. In de eerste plaats natuurlijk de historische arreslee, die door de nazaten van Hylke Jansz. Kingma met gevoel voor traditie in stand is gehouden. De bijna tweeeuwen halve eeuw oude slee heeft in de loop der jaren vanzelfsprekend diverse herstellingen ondergaan. Hoewel dergelijke restauraties iets van de authenticiteit hebben afgeschaafd is de slee uit 1763 als geheel een fraaie bezienswaardigheid gebleven.

De slee is vrij sober van uitvoering maar bevat toch enig fraai snijwerk. Het boegbeeld van een zeepaardje, is opvallend vakkundig vervaardigd en zeer sierlijk van vorm. Een afbeelding ervan heeft vele jaren als handelsmerk of logo gediend van de eens in Friesland zeer bekende Kingma's Bank.

Het gestoken ornament onder de koetsierszit, een gestyleerde papegaai, munt eveneens uit door originaliteit wat vormgeving betreft.

De hoogbejaarde arreslee, het geschilderd portret van Hylke Jansz. Kingma, dat eveneens bewaard bleef en het door hem uit Enkhuizen meegebrachte ijssouvenir, een zilveren borstelrug met inscriptie, vormen een onvervangbaar ensemble. Het is uiteraard de vraag of de tocht Makkum-Enkhuizen vice versa door de Kingma's zoveel avontuurlijker was dan de oversteek die velen voor en na hen hebben gemaakt. Het beeld wordt enigszins vertekend omdat juist de tocht van Kingma en zijn dochters door de behouden gebleven slee en souvenir in de herinnering voortleeft.

Daar komt nog iets bij. Twee eeuwen later, in 1963, zou de hiervoor gememoreerde arresleetocht van de Kingma's zelfs nog een vervolghoofdstuk krijgen.

Mr. Tjeerd H. Kingma te Leeuwarden, nazaat van Hylke Jansz., voelde zich als zeer sportieve Fries in de strenge winter van 1963 geroepen om ook een dergelijke tocht over de vroegere Zuiderzee (het IJsselmeer) te maken.

* Van het oorspronkelijke in de 18de eeuw gemaakte gedicht verscheen in 1929 een gedrukte versie, vermeerderd met een gedicht naar aanleiding van een voettocht die Constantia Maria Kingma (1896) in gezelschap van Johanna A. Mann (1889) en Jacques J. Mann (1891) ondernam over het ijs van de Zuiderzee van Enkhuizen naar Stavoren v.v. op 2 en 3 maart 1929. De eerste versie werd gegraveerd in een zilveren borstelrug, ijssouvenir uit Enkhuizen.

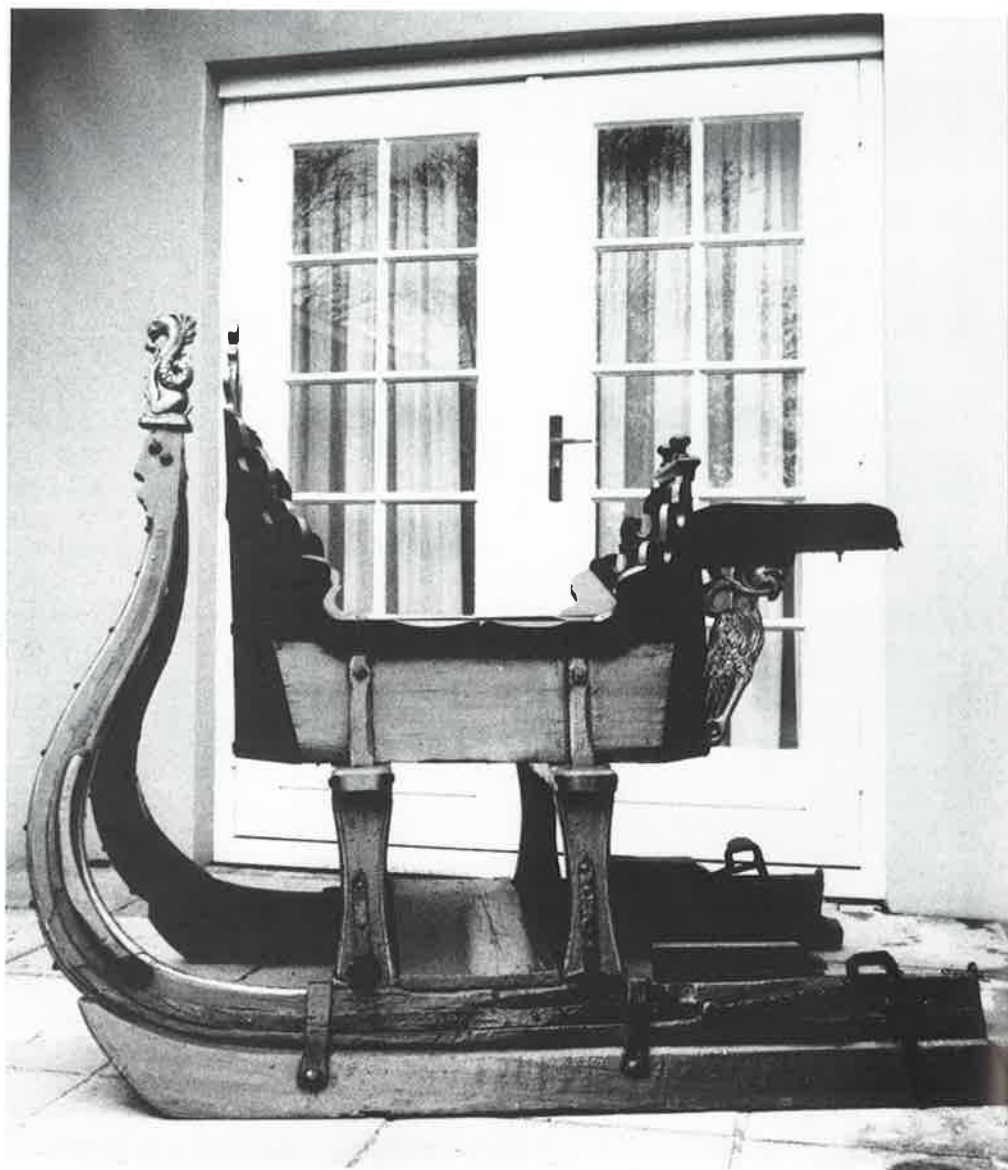

*Paard en arrestlee in een
besneeuwd landschap.
Geschilderde impressie door
Frans Pasma. F. Pasma,
Beetsterzwaag.*

*Tandem-aanspanning op 19de-
eeuwse knipprent, Fries
Museum, Leeuwarden.*

Arreslee (tikker) met zeepaardje als hoegbeeld, 18de eeuw. Onder de koetsierszit een fraai gesneden papegaai. De slee staat op sneeuwslepers en is voorzien van een koperen plaatje waaruit blijkt dat Hylke Jansz Kingma met zijn dochters Trijntje en Bottie op 19 januari 1763 de bevroren Zuiderzee is overgestoken van Makkum naar Enkhuizen v.v. Kingma Stichting te Makkum.

Na het bovenbeschreven traject eerst al per auto en later op schaatsen te hebben afgelegd zou op 4 maart de route met paard en arreslee worden ondernomen. De slee uit 1763 was niet beschikbaar zodat Kingma stalhouder Poelsma te Leeuwarden inschakelde om met diens paard en arreslee het plan ten uitvoer te leggen. Laatstgenoemde trad als koetsier op. Een zuster van Tjeerd Kingma, mevrouw F. Lyklema-Kingma, was eveneens van de partij.

Het was een door fraaie weersomstandigheden begunstigde dag weet de heer Kingma zich te herinneren. Niettemin was er op de enorme ijsvlakte van het IJsselmeer vrijwel geen mens te bekennen. Men was na de lange winterweken met veel ijsvertier uitgeschaatst...

Wel zagen de 'arresleevaarders' ongeveer halverwege de tocht in de verte de donkere contouren van iets dat zij aanvankelijk niet konden thuisbrengen. Naderbij gekomen bleken het twee fietsers te zijn, een jong paar dat zich bij de neergelegde rijwielen een amoureuze tussenstop veroorloofde...

Hoewel het lege landschap, een echte ijswoestijn, een tamelijk onherbergzame indruk maakte, verliep de tocht zonder hindernissen. Gezond en wel keerde men op de Friese kust terug; de oversteek naar Enkhuizen was evenals in 1763 tot een goed einde gebracht. Toen de heer Kingma het voornemen van de arretocht naar Enkhuizen aan zijn echtgenote ter kennis bracht was het laatstgenoemde die hem er op attendeerde dat familieleden precies twee eeuwen te voren hetzelfde hadden gedaan.

De tocht bleef niet geheel onopgemerkt; er verscheen zelfs een bericht in de pers. Na aanleiding van dit stukje werd de heer Kingma kort daarna door een lezeres, mevrouw Th. Horst-Zwart aangesproken. Zij deelde hem mee dat de zeer oude arreslee uit 1763 op een

bepaald adres in Leeuwarden op een zolder onder stof en spinrag stond opgeslagen. Weliswaar had deze slee vele, vele jaren onder de hanebalken van een Makkums pakhuis gestaan maar was in verband met een verbouwing verwijderd en naar Leeuwarden overgebracht en ... min of meer vergeten!

De herontdekking heeft er toe geleid dat de hoogbejaarde slee, het oudst bekende exemplaar in Friesland, wederom naar Makkum werd teruggebracht. Aldaar werd zij door wagenmaker Martens 'opgefrist' en door een plaatselijke schilder bijgeverfd...

'Peerd en sleedjagers' uit Aldeboarn

De avonturen van de 'peerd- en sleedjagers' uit Aldeboarn tijdens een barre sledetocht over het Zuiderzee-ijs in 1729 kunnen we nog altijd meebeleven dank zij een ooggetuigeverslag van een der deelnemers. Het was Hendrik Rients of Hendrik Rientzes die zich kennelijk bewust is geweest van het uitzonderlijk karakter van die riskante reis. Zoiets maakte men maar één keer in een mensenleven mee.

Hij nam de moeite om op onopgesmukte wijze de sledevaart van Aldeboarn naar Amsterdam met eigen woorden op papier te zetten. Het was - dat wisten de deelnemers allemaal - bepaald geen plezierreisje maar een uit economisch opzicht noodzakelijke tocht. Om het kort te formuleren: het was een botertransport met paarden en (arre)sleden. Tegenslagen van allerlei aard, grillig winterweer en een ijsweg, die door vastgevroren en omhoogstekende schotsen verre van gemakkelijk was, maakten van de op het eerste gezicht eenvoudige sledevaart een angstaanjagend avontuur.

Kroniekschrijver Hendrik Rientzes is er niet op uit geweest om zijn relaas te 'kleuren'; niettemin proeft men tussen de regels door de groeiende spanning van de dertien deelnemers, die met hun paarden en sleden slechts één doel voor ogen hadden: de honderdachtentwintig vaten boter moesten koste wat kost het einddoel Amsterdam bereiken.

Hoewel de tekst eenvoudig en zakelijk is gehouden werd het toch een aaneenschakeling van grote en kleine hindernissen, die het uiterste van het menselijk uithoudingsvermogen vroegen. En dat niet alleen. Ook de paarden werden zwaar op de proef gesteld. Al met al voldoende elementen voor een roman of film...*

De reis die zes dagen in beslag zou nemen begon op 20 januari 1729 'om zes ure met een zware lucht, maar vorstig'. Via Kuinre ging het op Kampen aan. Deze stad te vinden bleek gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ondanks de ontmoeting met een koopman die als 'loots' of gids wilde fungeren (daar deze 'denzelfden dag was vandaan gekomen') raakte men het spoor volkomen bijster. Bij licht kon men aanvankelijk de weg wel vinden ('alzo de zee met sneeuw lag'), maar bij invallende duisternis kon men in deze ijs- en sneeuwwoestijn geen koers meer houden.

Na enige omzwervingen kwam men tenslotte bij een boerderij aan. Pas nadat het gezelschap driemaal op de deur had geklopt kwam de bewoner naar buiten. Op diens vraag met wie hij te doen had luidde het antwoord: 'wij zijn hier verdwaalet met dertien peerden en sleden en zoeken om een goede herberge.'

Dank zij de gastvrijheid van de boer kon men er overnachten. De volgende ochtend om negen uur zette de sledekaravaan zich weer in beweging: richting Elburg. 's Middags werd Harderwijk bereikt: 'zoo was daar veel volk op het ijs zoowel heeren als gemeen volk.' Het transport trok veel belangstelling. De reizigers uit Friesland gaven hun ogen goed de kost: daar waren ook peerden en sleden op het ijs, om haar wat te vermaken; en daar was een slee, die was zoo vreemd van fatsoen dat ons alle dede wonder want eigenliek de slee stond op vier beenen en het was een hoorn geliek'.

In de middag van 22 januari om vier uur werd het einddoel Amsterdam bereikt. Men slaakte een zucht van verlichting want er vond inmiddels een weersverandering plaats die de sledevaart er niet gemakkelijker op maakte: 'het weer is dooiachtig en heel mistig en doe wij aan de stad van Amsterdam kwamen was het zoo mistig met der damp van de stad daarbij dat die eene sleed de andere mooi [nauwelijks] konde zien.'

* Het relaas van Hendrik Rientzes is niet geheel en al onopgemerkt gebleven. De Kingma-stichting verspreidde de tekst integraal door middel van een typoscript onder haar relaties. Dr. H. Halbertsma bracht een samenvatting van het verhaal onder de aandacht van de lezers van het *Sneeker Nieuwsblad* en Rink van der Velde bewerkte een gedeelte van het verslag tot een spannend kort verhaal (verschenen in de *Leeuwarder Courant* d.d. 22 december 1990).

Woordkeus en taalgebruik van de kroniekschrijver, die kennelijk gewend was Fries te spreken, doen hier en daar merkwaardig en gekunsteld aan. Een afschrift van het originele manuscript, dat waarschijnlijk verloren is gegaan, werd in 1864 vervaardigd door Fokke Atzes Dijkstra, 'afstammeling van Tette Hotzes.' Dit exemplaar berust in de verzameling van de Aldheidskeamer Uldrik Bottema te Aldeboarn.

Arreslee (tikker) met gesneden krul in plaats van boegbeeld, 19de eeuw. Voorzien van fraai snijwerk; type De Hoo. Behoort vanouds bij het landgoed Fogelsangh State te Veenklooster.

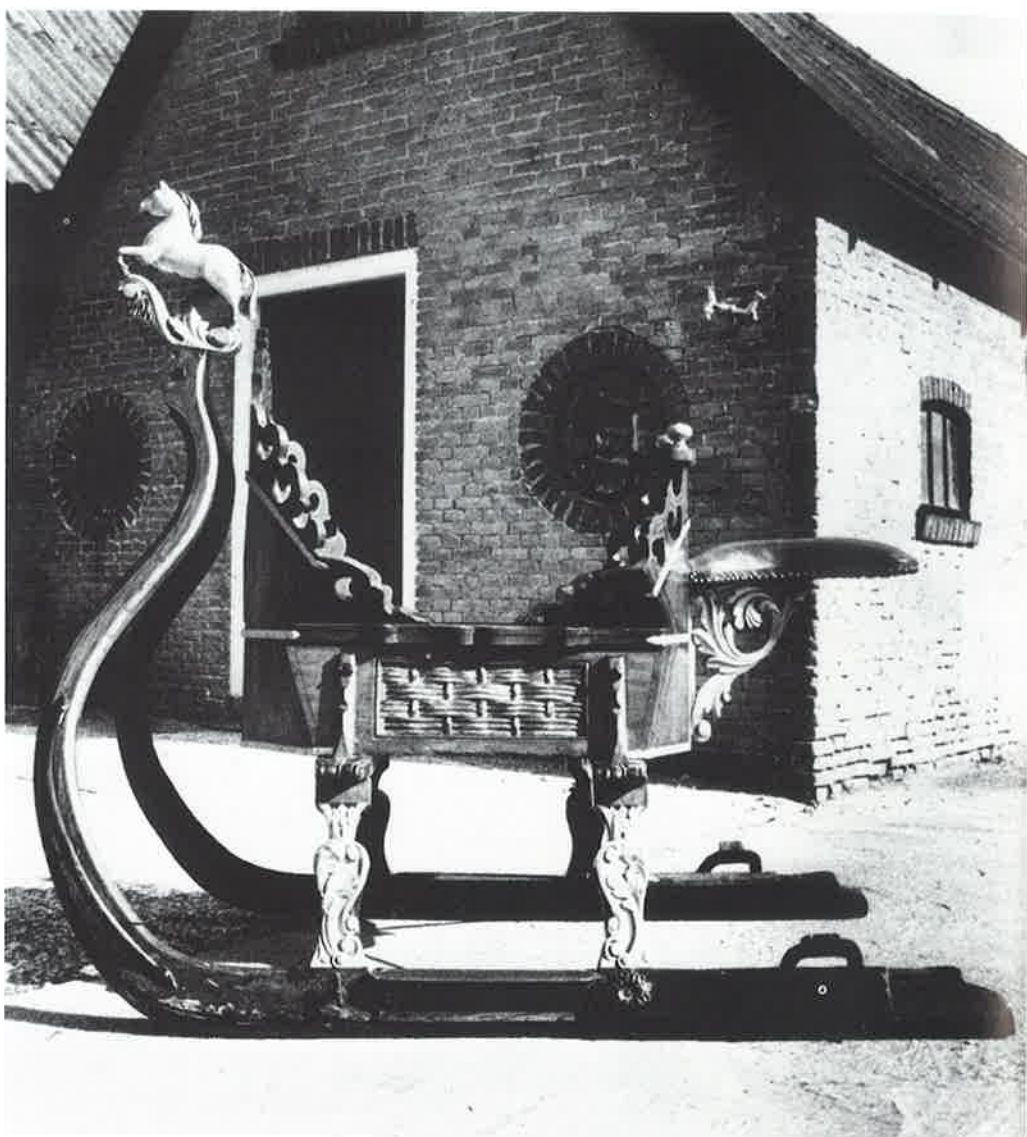

Arreslee (tikker) met schildhoudende leeuw als boegbeeld, 19de eeuw. In de binnenkant van de bak: ronde beschildering, voorstellende paard en arreslee. D. Zwanenburg, Joure.

Detail van arreslee (tikker) met schildhoudende leeuw als boegbeeld. 19de eeuw. D. Zwanenburg, Joure.

Arreslee (tikker) met springend paard als boegbeeld, 1870. Zijpanelen zijn zeer karakteristiek: vlechtwerk van hout! Y. Sytsma, Zweins.

Hoewel de sleedjagers uit Aldeboarn en omstreken aanvankelijk het plan hadden om zo mogelijk voor de terugreis ook vracht te vergaren gunde men zich daarvoor vanwege de invallende dooi geen tijd meer.

De drieëntwintigste januari aan het begin van de middag werd de tocht terug aanvaard. Boterkoopman Jelle Ames ging niet mee want hij moest in Amsterdam de aangevoerde boter eerst nog aan de man brengen.

Het konvooi had zich inmiddels nog uitgebreid met drie personen uit Blokzijl. Zij wilden graag met de Friezen mee zodat er toen sprake was van niet minder dan zestien paarden en sleden!

Terloops deelt Hendrik Rientzes in zijn uitvoerige beschrijving mee dat zich ook nog een joodse man bij hen had gevoegd: 'en er is een jood met ons gereisd die naar Friesland toe wou.'

Aanvankelijk zag het er naar uit dat de terugreis voorspoedig en vooral snel zou verlopen. Ten eerste omdat men de wind in de rug had en ten tweede omdat de sneeuwlaag was weggedood; de ijsweg 'waar doe heel glad met een weinigje water er op.' In één ruk ging het naar Heusden. Aldaar werd in de herberg gepleisterd. Er was hier sprake van enige ontspanning. De kroniekschrijver vergeet niet te vermelden dat er in de herberg uitsluitend vrouwen aanwezig waren, 'zoo dienstachtig dat het niet te beschrijven is'. De Friese sleedjagers hadden na de maaltijd weinig haast want er verschenen nog vier à vijf 'meiden' om 'haar' te vermaken.

Sommigen uit het gezelschap 'raakten aan het ganzen'; tenslotte zocht men zijn slaapstede op. De volgende dag (24 januari) ging het om acht uur in de ochtend weer verder, richting Harderwijk.

Hoewel het ijs door een beetje vorst enigszins was opgedroogd doemden er allerlei andere gevaren op. Er liepen kennelijk brede scheuren door het ijs en hier en daar werd de ijsweg door water onderbroken: 'er waren ook vele vogels in.' Bij Harderwijk stond er veel water op het ijs, 'want de wind had de zee opgedreven en daar het ijs aan de wal vastzat zoo konde dat niet opdrijven'... In Harderwijk werd gepauzeerd in de zelfde herberg waar men ook op de heenreis was geweest. 's Middags zette men de tocht voort in de richting Kuinre, 'hetwelk daar wel zestien uren gaans van daan was'.

Er werd kennelijk enorm gejaagd zodat twee deelnemers achterop raakten; na Elburg waren deze, Tette Hotzes en Tjerk Jochems, uit het gezicht verdwenen! De tocht werd avontuurlijker en riskanter dan de sleedjagers lief was. Kuinre werd niet gehaald. In plaats daarvan kwam men na de nodige wederwaardigheden onder leiding van een der mannen uit Blokzijl eindelijk in Kampen aan. Hier was gelegenheid om weer enigszins op verhaal te komen. De tochtgenoten verspreidden zich over verschillende herbergen en 'waren doe wel gemoed, hadde Tette en Tjerk maar bij ons geweest!'

Ook de volgende dag (25 januari) had een avontuurlijk verloop; er lag wat sneeuw en het was mistig.

Eindelijk werd de Kunder (Kuinre) bereikt. Het was de bedoeling om hier het zee-ijs te verlaten en over land verder te gaan. Er stond echter zoveel water dat men dit met de sleden niet kon overbruggen. Goede raad was duur. Als redders in de nood verscheen er 'volk met scheepkes'.

Met de schippers werd een akkoord bereikt. Tegen betaling van zes stuivers van iedere voerman zouden zij mensen en sleden over de geul varen. De paarden moesten er na uitgespannen te zijn maar aan een geleidetouw achteraan zwemmen...

Het was een riskante 'operatie' die kennelijk veel bekijks trok. Eenmaal aan land gekomen ging het daarna snel voorwaarts langs de weg; bij Schoterzijl begaf men zich met de sleden wederom op het ijs tot Vierhuisterbrug, 'en wouwen zoo over de Haskerbrug al voort jagen naar Oudenboon'...

Bij Vierhuisterbrug werden de sleedjagers door twee mannen, die op schaatsen van Haskerbrug waren gekomen, gewaarschuwd voor het dunne ijs dat grotendeels was weggedood. De route werd toen alsnog verlegd: 'doe zijn wij over de Tjukkemeer heen gereisd en zoo bij de Joure door naar Akkrum toe'.

Enkelen haakten af om zich naar eigen woonplaats te begeven, 'doch de meeste part reisden voort naar Oudenboon'...

Aan het slot van zijn verhaal memoreerde Hendrik Rientzes (of: Riens) nog eens dat de avontuurlijke tocht van 20 tot en met 26 januari had geduurd en dat zijn moeder bij wie hij nog in huis woonde er zeer op tegen was geweest.

Hij schreef ook nog een aanhangsel over de lotgevallen van de twee afgedwaalde sleedjagers. Weliswaar was hij zelf geen ooggetuige, maar hij noteerde de belevenissen 'gelijk ik van haar zelven gehoord heb.' Het verloop van hun terugreis bleek bijzonder dramatisch te zijn geweest. Eén van de twee paarden raakte kreupel en kon niet verder. Na enig beraad stelde Tette Hotzes voor om paard en arreslee van Tjerk maar op het ijs achter te laten. Met één paard-en-slee moest men dan maar zien verder te komen. Dit ging Tjerk duidelijk te ver: hij koos voor zijn slee. Deze moest in ieder geval mee. Na enig tegenstribbelen van Tette die van mening was dat zijn paard al moeite had om één slee voort te trekken werd toch gekozen voor twee sleden achter één paard.

Tevens werd de dramatische beslissing genomen om het andere dier in de ijswoestijn achter te laten. Tette suggereerde om het dier de doodsteek te geven 'maar Tjerk mogte het niet hebben'...

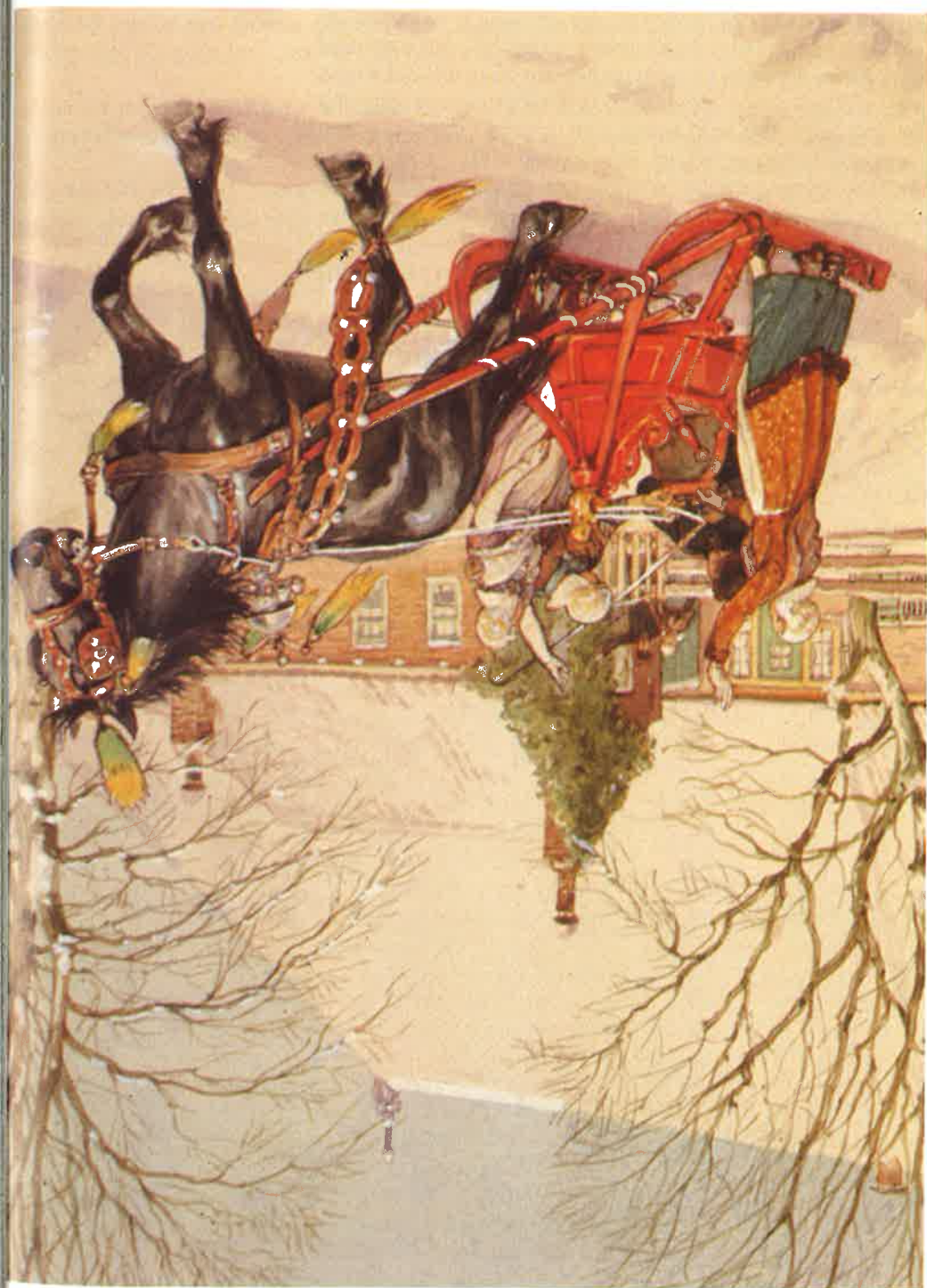
Het verdere verloop van de sledetocht werd een ware lijdensweg. Gestriemd door regen en sneeuwbuien en een harde wind ploeterden de beide mannen voort. Via Blankenham arriveerden zij te Slijkenburg waar Sjoerd Ames, de broer van de boterkoopman, hen stond op te wachten. Er was uiteraard vreugde om het weerzien. Toch bleef een verwijt van Tjerk en Tette niet uit: 'hoe kan je ons op zulk een reis verlaten?'...

Met de ar naar Urk

Zo groot het aantal arresleden is dat zich nog binnen de Friese grenzen bevindt zo klein is het aantal sleden-met-een-verhaal.

Eén ding staat vast: er is over het gebruik van de arreslee in het algemeen en over vroegere avontuurlijke tochten betrekkelijk weinig in concreto aan het papier toevertrouwd.

Familiebezoek met paard en
 arreslee. Behalve de menner zijn
 drie vrouwen in Friese dracht
 afgebeeld, staande op de glij-
 ders. Waterverftekening door
 Cornelis Jozes (1873-1955),
 gemaakt als illustratie voor
 'Aldfaers Groun' van J.P.
 Wiersma, 1948. I.L.C.,
 Leeuwarden.

Arreslee (Amelander type).

Arreslee (Terschellinger type).

Foto gemaakt na aankomst op Urk van het gezelschap dat met drie arresleden vanuit Lemmer de 'oversteek' over het Zuiderzees ijs had ondernomen, 1 maart 1929. Op de foto is duidelijk te zien dat het dooide. De terugtocht was ongemakkelijk door opkomende mist maar liep goed af.

In de Friese zuidwesthoek staat in de woning van een rustend boer een tikker opgesteld waarbij een interessant verhaal behoort, dat door de bejaarde eigenaar nog steeds met graagte wordt verteld. In tegenstelling tot de schaarse maar boeiende gegevens betreffende de Kingma's arreslee uit de tweede helft van de 18de eeuw is bij de slee van Winia te Sint Nicolaasga het relaas van een avontuurlijke tocht nog springlevend. Het is een gunstige bijkomstigheid dat een der deelnemers aan een tocht van Lemmer over de Zuiderzee naar Urk en terug op 1 maart 1929 uit eigen ervaring puttend een gedetailleerd verslag kan geven.

In het *Streekblad Zuid-Friesland* wist H.P. Winia een halve eeuw later zijn indrukken heel beeldend op papier te zetten: 'de winter fan 1928-1929 wie in tige strange winter; it frear doe soms fan 15 ta 20° ûnder nul mei in strakke easten wyn. Alles siet ticht mei iis, selfs de Sudersé. De Sudersé wie doe noch in iepen wetter mei de Noardsé (Waddensé) wat ynhâldde dat der doe ek noch eb en flood wie en dus it iis faek yn biweging wie.

Mar nettsjinsteande dat binne wy 1 maart 1929 de moarns ± 9 ure by it Lemsterhop mei us sliden op sé gien, in kompas yn de iene slide en Roelof Rippen wie mei as loads. It gie wol goed en wy wiene al gau in moai ein fuort. Doe kaemen wy 5 mannen op redens, ek ut de Lemmer kommen, efterop, mei it selde doel nei Urk mar troch it minne séiis hiene se al skjîn har mocht. Wy ha doe dizze mannen op sleptou nommen en sadwaende binne wy mei 15 mannen fierder setten.

Doe 't wy tichterby Urk kaemen koenen wy Urk net fyne, sokke hege iisbergen sieten der, mar der wiene 2 Urker mannen op it iis en dy ha us tusken de iisbergen troch nei Urk brocht. Wy kaemen der ûngefear healwein toalven oan, binne doe troch de burgemaster fan Urk op it gemeentehûs wolkom hjitten. Us nammen binne der op skreaun foar in oorkonde. Wy ha doe wat iten en Urk bisjoen en binne doe om – healwei twaen wer op Lemmer ta set.

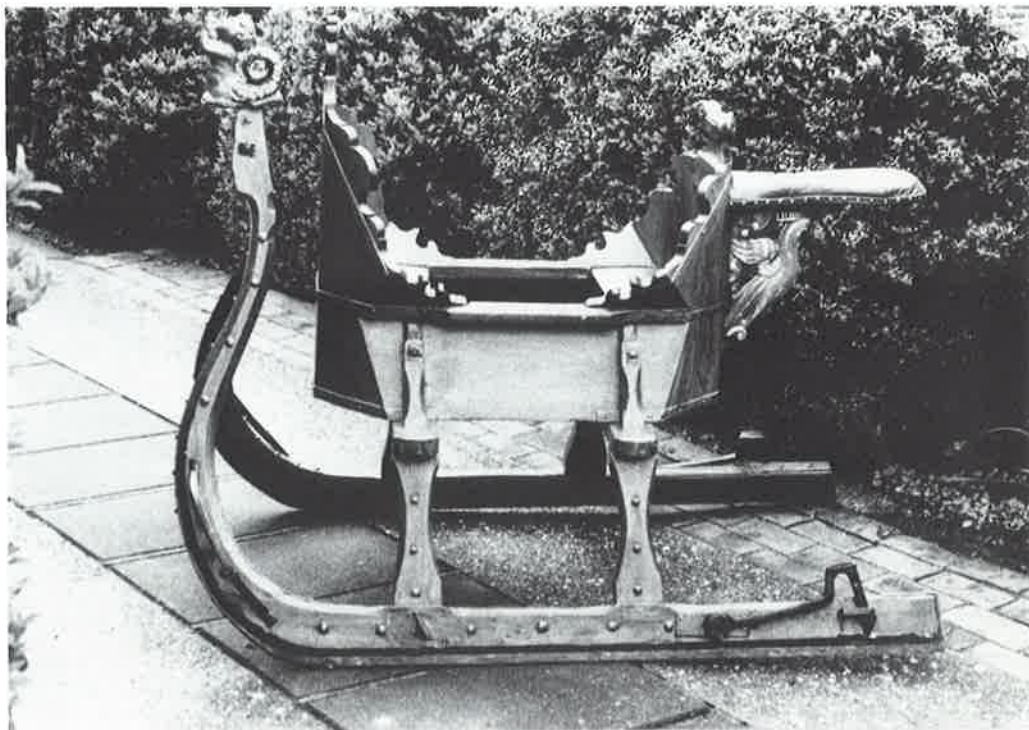
Dit gie wol efkes better om 't wy it spoar fan de moarns folgje koenen; mar doe wy in ein sé op wiene waer it tige mistich en der wie it net better om.

Mar nei in tiidsje bigoun de misthoarn yn de Lemmer him, hearre to litten en dat koe us helpe want it wie teiwaer wurden en doe giene de sporen fan de moarns d'r út. Wy binne mei wat opûnthald mei us sliden (want dy waerden der ek net better op) en in hynder dat syn nocht krige en sa nou en dan in skuor, de iene wat breder dan de oare yn it iis, behâlden om sahwat 5 ûre yn de Lemmer oankaem.'

H.P. Winia, die het bovenstaande na zoveel jaar aan het papier toevertrouwde, besloot zijn relaas niet alleen met de namen van de deelnemers aan de sledetocht maar legde bovendien de namen vast van de schaatser, die onderweg werden 'opgepikt'. Het waren volgens zijn opgave Hidde Visser (34 jaar), Gerrit Duiker (52 jaar), Yme Bosma (22 jaar), Harmen van der Wolf (28 jaar) en Rients Huitema (23 jaar). Allen uit Lemmer afkomstig.

Arreslee (tikker) met zeemeer-
man-met-hoorn (triton) als boeg-
beeld, laat 19de eeuw. Deze slee
waarmee op 1 maart 1929 over
de bevroren Zuiderzee een tocht
is gemaakt van Lemmer naar
Urk, werd in genoemd jaar
'opmakke' door Meinte Sytsma,
wagenmaker te Follega. H.P.
Winia, Sint Nicolaasga.

Detail van arreslee (tikker): een
zeemeerman-met-hoorn (triton)
als boegbeeld. Laat 19de eeuw.
H.P. Winia, Sint Nicolaasga.

Kennelijk onder de indruk van het ongewone gebeuren werd stante pede het initiatief genomen om een en ander voor het nageslacht op schrift vast te leggen. In de vorm van een soort diploma maakte men heet van de naald een speciale verklaring op, die door de burgemeester met zijn handtekening werd bekrachtigd. De tekst van dit 'diploma' dat door de tochtgenoten als een kostbaar document zorgvuldig is bewaard tot de dag van vandaag luidde: 'heden Vrijdag 1 maart 1929 de Heeren Pieter Winia, 64 jaar van Vollega, Meine Winia 36 jaar, Eesterga, Hantje D. v.d. Meer 23 jaar, Eesterga, Roelof Rippen, 33 jaar loods Lemmer, Albert Winia 40 jaar, Vollega, Jelle Winia 29 jaar Vollega, Foeke Dijkstra 35 jaar, Eesterga, Harret Winia 21 jaar Vollega, Hiddi Visser 34 jaar Lemmer, Louw Sinnema 24 jaar, Eesterga, Cornelis Oosterdijk 25 jaar, Eesterga, Gerrit Duiker 52 jaar, Lemmer, Hieme Bosma 22 jaar, Lemmer, Harmen v.d. Wolf 28 jaar, Lemmer en Rienk Huitema 23 jaar, Lemmer, in drie arresleden van Lemmer naar Urk over het ijs zijn gereden.' Het spreekt vanzelf dat de tocht Lemmer-Urk vice versa voor alle deelnemers een rijke ervaring is geweest. De meeste deelnemers waren boeren. In dit gezelschap viel de varensman Roelof Rippen, die als gids zou fungeren, enigszins uit de toon. Dit laatste valt ook af te leiden uit enkele dagboekantekeningen die betrekking hebben op de arresleetocht.*

'De zee, toen nog Zuiderzee', zo begint het relaas, 'kwam goed dicht te zitten, zodat ze vanaf de wal op schaatsen en fietsen, ja zelfs met auto's naar Urk kwamen. Het was een komen en gaan. Melk en alle levensmiddelen werden over ijs aangevoerd.'

'Roelof was bij zijn ouders thuis toen er op een avond een boer op bezoek kwam en vroeg of hij niet voor gids mee wou naar Urk, met paarden en arreslees. De persoon die het doen zou had afgezegd. Roelof had niet veel zin maar op aandringen van vader Rippen die zei: 'Mijn vader heeft het in achttien negentig ook gedaan, die jij het nou ook.'

'Volgens afspraak zouden ze om negen uur vertrekken. De volgende morgen heel veel volk bij het vertrek. De persoon die het af had laten weten zou ook mee. Toen Roelof dat door had zei hij: 'Wat mij betreft kun je meegaan maar je nergens mee bemoeien en je bek houden he'!'

'Het was prachtig winterweer; om half twaalf kwamen ze in de Urker haven aan. Urk liep uit. De paarden bracht Roelof bij Bode in de stal; daar stonden ze warm en konden fijn uitrusten.'

* Dagboekantekeningen mevr. Rippen te Urk.

Sledetocht door de Gaasterlandse bossen op zondag 17 februari 1991, georganiseerd door de Friese Aanspanning. De aanspanningen zijn respectievelijk (v.r.n.l.): Meine Pietersma, Jelle Walstra, Frits de Jong en Meint Postma met hun vrouwen.

Sledevaart. Pentekening door Ids Wiersma, 1918.

*Arresleewedstrijd bij Smalle Ee,
9 februari 1991.*

*De aanspanning van Willem de
Boer uit Achlum, 9 februari
1991.*

Fantasierijke voorstelling van de tocht met arresleden over de bevroren Zuiderzee van Lemmer naar Urk vice versa op 23 januari 1891. Olieverfdoek, recent geschilderd door Tiemen Bouwhuis. E. Bouwhuis, Oentsjerk.

De boeren gingen ook de wal op, ze namen niet de moeite de gids uit te nodigen voor een kopje koffie. Voor hem was het wel niet nodig want hij had veel vrienden en kon overal terecht. Op de terugtocht haalde een van de boeren een fles uit zijn jas, maar zei: 'Och heden, nou heb ik de romer vergeten.'

Intussen was het wat nevelig geworden, doch de paarden gingen recht op het doel aan zoodat een van de boeren zei: 'Nou hadden wij het alleen ook wel kunnen vinden.'

In Lemmer aangekomen was er weer heel wat volk op de been.

Navraag heeft uitgewezen dat de slee-Winia het enige exemplaar van de drie is dat momenteel nog kan worden achterhaald. Eén tikker ging bij een boerderijbrand verloren, het derd  exemplaar werd wegens verregaande 'bouwvalligheid' tenslotte opgeruimd.

De ondernemende mannen die de tocht op 1 maart 1929 'met lof' hebben volbracht zullen zich naar alle waarschijnlijkheid niet hebben gerealiseerd dat bijna veertig jaar eerder een groep van negen mannen in drie arresleden ook al eens een dergelijke tocht van Lemmer naar Urk en terug had gemaakt. Misschien wist men er niet van, misschien ook wel bij overlevering, zodat men erdoor is geïnspireerd.

Hoe dit zij, de sledevaart die op 23 januari 1891 werd ondernomen, werd met succes bekroond. Zonder problemen en spanning verliep de tocht echter allerminst; vooral de terugreis was moeilijk. Ingevallen dooi had een nadelige invloed op de conditie van het ijs, dat onder dergelijke omstandigheden snel onbetrouwbaar kon worden.

Foto gemaakt vóór het vertrek van drie arresleden te Lemmer met bestemming Urk, 1 maart 1929.

Wintersouvenirs van zilver uit verschillende perioden, als aandenken gekocht tijdens arresleetochten, 1716 en 1763. Fries Scheepvaart Museum, Sneek.

Sinds vertrek uit Lemmer 's morgens om negen uur waren er vele uren verstreken. Na het begin van de terugtocht om drie uur verslechterde het weer. Plotseling kwam er een dichte mist opzetten. Paarden, mensen en sleden werden als het ware in een dichte witte deken gehuld waardoor het zicht aanzienlijk verslechterde. Er stond tevens een stevige bries en het regende.

Het enigszins fondantachtige ijs bood aan de voortsnellende sleden steeds meer weerstand. Geen wonder dat de terugtocht naar Lemmer een vol uur meer vergde dan de heenreis. Het 'thuisfront' in Lemmer, in angstige spanning achtergebleven, zag uiteraard reikhalzend uit naar de drie sleden. De omstandigheden waren verre van aangenaam: in plaats van strenge winterse vrieskou en/of sneeuw had men te strijden tegen invallende dooi, regen en straffe wind. De mist verhoogde in niet geringe mate de risico's omdat men zich in de witte ondoorzichtige woestenij nauwelijks kon oriënteren. Dat het uiteindelijk toch nog in alle opzichten goed afliep werd door deelnemers en toeschouwers als een wonder ervaren. Als helden werden de mannen door de bevolking in Lemmer ingehaald en toegejuicht. Volgens overlevering, weet één der nazaten nog te vertellen, luiden zelfs in Lemmer de klokken...

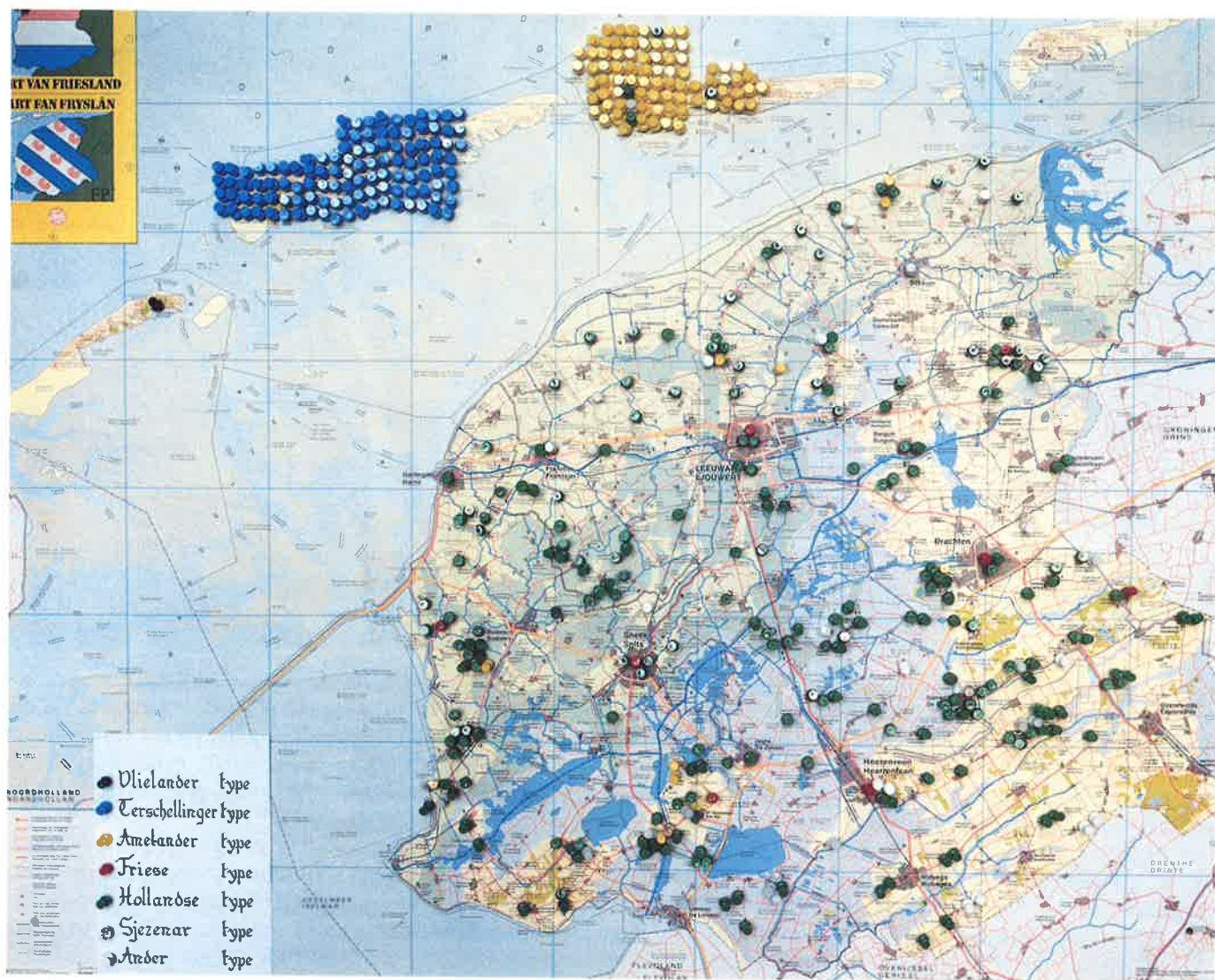
Evenals het geval was bij de Lemmer-Urk tocht van het jaar 1929 ontvingen ook de negen Lemster ingezetenen voor hun tocht op 23 januari 1891 tastbare bewijzen.

De riskante onderneming was namelijk bij het gemeentebestuur van Urk niet onopgemerkt gebleven. Burgemeester Hendrik Kagel verklaarde zich dan ook onmiddellijk bereid om zijn handtekening te plaatsen onder een oorkonde die de 'zeldzamen ystocht over de Zuiderzee' voor het nageslacht moest staven. Dat is degelijk en uitvoerig gebeurd. Het diploma bevat behalve de namen van alle deelnemers ook enkele bijzonderheden.

Kennelijk heeft men direct na aankomst de tekst opgesteld: 'de paarden ter stal gebracht zijnde kwam het gezelschap ten Raadhuize zich aan ons voorstel met verzoek van dezen zeldzamen ystocht eene Oorkonde op te maken ter bewaring in het archief der Gemeente URK en een afschrift van dat stuk aan ieder van 't gezelschap te doen toekomen.'

Het is heel curieus dat uit de tekst blijkt welke personen in de respectievelijke arresleden hadden plaats genomen: 'op de eerste of voorste arreslede: Dubbelt Lubberts Hoogkamp - Meine Jans Meinen - Heine Altus Oosten / op de tweede of middelste arreslede: Arse Jans Knol - Age Kerkhoff - Jan Jans Pen / op de derde of achterste arreslede: Egbert Tiemens Bouwhuis - Tiemen Egberts Bouwhuis - Pieter Rippen (Gids)'.

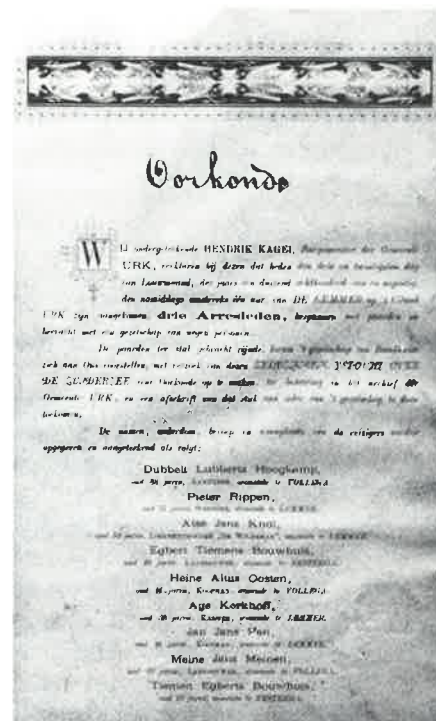
Het was voor het gezelschap van belang dat Pieter Rippen van de partij was en als leidsman fungeerde. Hij was een bevaren man. Als schipper van een vrachtdienst was hem het traject waar zich nu de ijsvloer uitstreckte volkomen vertrouwd; de omstandigheden waren

Kaart aangevende het verspreidingsgebied van arresleden in Friesland alsmede de diverse typen.

Gedrukte oorkonde ter herinnering aan de tocht met drie arresleden over de bevroren Zuiderzee van Lemmer naar Urk v.v. op 23 januari 1891. E. Bouwhuis, Oentsjerk.

op die bewuste 23ste januari echter onberekenbaar. Zelfs Rippen voelde zich op een gegeven ogenblik niet geheel en al zeker van zijn zaak, met name toen de mist dichter en dichter werd. De terugtocht van Urk was dan ook bepaald geen plezierreis meer; de afstand terug vergde een vol uur extra vergeleken met de ochtend. Wie zal zeggen of het meer geluk dan wijsheid was maar tenslotte bereikte het gezelschap in de drie arresleden in goede welstand de 'thuishaven' Lemmer. Als helden werden de mannen ingehaald; de opluchting over de behouden terugkeer was groot.

Het is spijtig dat van deze spectaculaire tocht geen van de deelnemende arresleden nog aanwezig is, althans niet voorzover bekend. Niettemin leeft deze sledevaart nog steeds voort in de herinnering van enkele nazaten van de deelnemers-van-destijds. Twee generaties Bouwhuis behoorden tot de 'bemanning'. Geen wonder dat er juist in deze familie vaak is nagepraat over de belevenissen van 1891. Eén afstammeling met artistieke inslag heeft kans gezien om een fraaie compositie te maken van de arreslee waarin vader en grootvader waren gezeten terwijl deze achter het voortsnellende paard de mistflarden doorkliefde... Het geheel is uiteraard fantasierijk maar zeker in staat om ons in gedachten te verplaatsen naar die januaridag waarop een sledetocht extra riskant werd door dooi, mist en motregen.

Het mag een grote zeldzaamheid worden genoemd dat de sportieve prestatie in kwestie na honderd jaar nog zo sterk leeft bij sommige familieleden van latere generaties, dat deze er binnen het kader van een kleine reünie nog eens opnieuw aandacht aan wilden schenken. De gedenkwaardige sledevaart van 23 januari 1891 kon wegens het ontbreken van ijs niet op 23 januari 1991 worden overgedaan. Niettemin verplaatste men zich op de lokaties Lemmer en Urk nog eens in gedachte naar de gebeurtenis die destijds veel beroering en enthousiasme verwekte.*

Dat wij over het bovenstaande zo goed zijn ingelicht is vooral te danken aan een samenloop van omstandigheden. In de eerste plaats de documentatie in de vorm van het beschreven diploma en ten tweede door de vooral tijdens de terugtocht ontstane verslechterende weerssituatie die voor de deelnemers niet ongevaarlijk was. Men bleef zich dat herinneren.

Het ligt voor de hand dat wij lang niet over alle arretochten over zee-ijs geïnformeerd zijn. Wij mogen aannemen dat zeer velen met paard en arreslee tochten hebben gemaakt op een gedeelte van de Zuiderzee en op de Wadden.

Gegevens betreffende de sledetocht Lemmer-Urk v.v. op 23 januari 1891 werden via een interview met Egbert Bouwhuis door Teake Zijlstra verwerkt in een artikel, dat op 8 januari 1991 in de *Leeuwarder Courant* verscheen.

5. Strijd om prijs en premie

'Snie en iis hiene it Wiid tusken Aldehaske en Sint Jansgea in Siberysk oansjen jown; Alde Evertsje woun de slach.'

Geografisch gezien kan men zich in bijna alle streken van ons land met paard en arreslee voortbewegen. Er kunnen tochten worden gemaakt en het is mogelijk wedstrijden te organiseren zowel in snelheid (belslydjeie, belslydjage, beljeie; hollands: hardarren) als met presentatie (Schoonste Geheel).

De strijd om 'wie het snelste kan' is veelal voorbehouden aan de Friezen, die er een eigen karakteristieke topsport van hebben gemaakt. Voor alle ontmoetingen is in ieder geval een besneeuwde vlakte of een al dan niet met sneeuw bedekte ijsbaan noodzakelijk. Laatstgenoemde lokaties worden doorgaans pas tegen het einde van het winterseizoen of bij naderende dooi gekozen; het stukrijden van de baan wordt dan niet meer als rampzalig ervaren...

De strijd om prijs en premie waarbij van paard(en) en arreslee èn menner het uiterste wordt gevergd wordt sinds mensenheugenis met grote felheid en inzet gestreden. Het is een stuk Friese folklore dat leeft bij deelnemers en toeschouwers. De verhalen over emotionele wedstrijden en ijzige koude blijven vaak generatieslang hangen.

Zoals gezegd, het ging niet altijd alléén om snelheid maar bij bepaalde gelegenheden om het schoonste geheel. Dat schoonste geheel bestond en bestaat nog steeds uit paard of paarden, arreslee, koetsier en de vrouw in dracht.

Zowel het hard-arren als het schoonste geheel waren aan allerlei regels gebonden waar slechts zelden van werd afgeweken. We komen daar nog nader op terug.

Een periode van 1890 tot 1990 overziende zal men bepaalde namen van personen en/of paarden herhaalde malen tegenkomen. Sommige deelnemers verwierven zich grote faam. Als de naam 'Snelle Henkie' viel wisten insiders dat het niet ging om de menner maar om het paard dat weliswaar niet geheel en al raszuiver een uitzonderlijke snelheid met de

Arresleewedstrijd op 'e dyk bij Reduzum (Roordahuizum) voor De Trije Romers, 7 januari 1924. In de baan links Klaas Yme Bosma (Mantgum), rechts Sjouke van der Wey (Tearns).

Eerste premie, gewonnen door S.F. Vrolijk te Workum bij arrestleewedstrijd op zee te Hindeloopen, 1917.

Arresleden op de Opsterlandse Compagnonsvaart te Kortezwaag, 22 februari 1929. Volgens opgave werd de 'show' gehouden na afloop van wedstrijden op de 'Tsjin Wyk'.

belslide wist te ontwikkelen... Hoewel snelheid bij de meeste evenementen troef was bleek toch ook de presentatie om de prijs voor het Schoonste Geheel steeds opnieuw bij een breed publiek erg populair te zijn.

Snijdende kou kon niet verhinderen dat van sommige boerezoons het hart sneller ging kloppen bij het zien van zo'n schitterend ensemble van paard en arreslee, menner en boeredochter. Als men de verhalen mag geloven dan verdween het unieke beeld nooit helemaal meer van het netvlies...

Er bestaat een foto van 'belslydjeie' te Reduzum op 7 januari 1924 (collectie Provinciale Bibliotheek Leeuwarden). Het plaatje dat door Van der Peijl uit Leeuwarden is gemaakt, toont in feite een welhaast volmaakte wintercompositie. We zien tweemaal paard en arreslee in felle strijd om prijs en premie. Dit tegen een authentieke achtergrond van herberg en trochreed *De Trije Romers*. De sneeuw maakt alles extra mooi. Dit oogstrelend tafereel doet al het andere vergeten zoals de grote opdringerige borden aan de muur van de schuur met reclame voor Dunlop en Van Nelle's gebroken thee. Draverijen met paard en arreslee op de weg en in het dorp waren een zeldzaamheid, ook vroeger al.

Meestal werd op ijs van meren, plassen en watergangen gereden (gegleden); belslid(e)jeie op ijs was doorgaans een vanzelfsprekendheid zoals blijkt uit de verklaring in het *Groot Fries Woordenboek*. Daarin worden de verschillende varianten belslydjeie/belslidejeie/beljeie en belslydzje verklaard als het houden van een wedstrijd met *arren op het ijs*.

Toch werd wel eens van die vanzelfsprekendheid afgeweken zoals te Boornbergum op 19 februari 1964. Bij gebrek aan sterk ijs organiseerden enkele sportieve dorpelingen een arrestleewedstrijd op een besneeuwd stuk land, eigendom van veehouder J. Benedictus.

De belangstelling was voldoende: drieëntwintig boerenpaarden en vier harddravers waren ingeschreven. De publieke belangstelling had beter gekund. Het 'optreden' van W. Pasma uit Oudeschouw met zijn prachtig dubbelspan Meeske en Meibloem bleek voor organisatoren en toeschouwers een verrassing. Terecht ontving de heer Pasma een extra prijs (*Leeuwarder Courant* d.d. 2 februari 1964).

Het publiek genoot meestal met volle teugen van de unieke wedstrijden. Het was een waar genoegen wanneer een en ander zich bij een draaglijke temperatuur en soms zelfs een milde zon afspeelde. Het kwam echter ook vaak voor dat de belangstellenden 'scherpe wind en snijdende sneeuwjacht' moesten trotseren zoals bij de arrestleewedstrijd, die op zaterdag 2 februari 1956 werd georganiseerd door de ijsclubs van de Westhoek en Sint Jacobiparochie op het Kanaal, aan de voet van de Bildtse zeedijk.

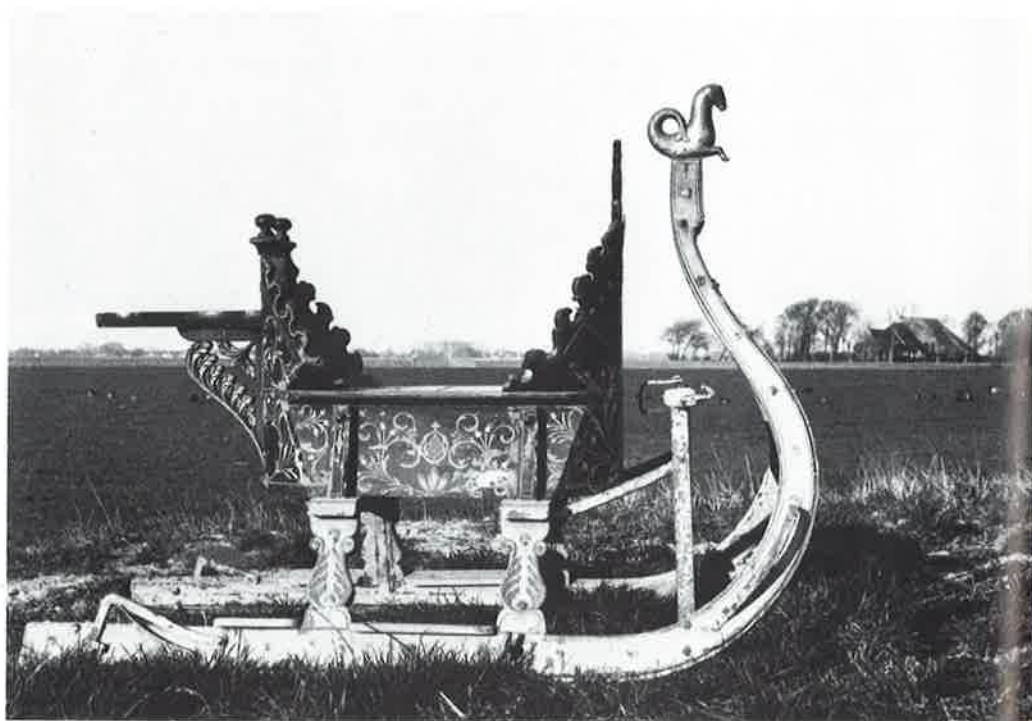

Paard en arreslee op de oude ijsbaan van Wijnaldum, 1919. De foto werd gemaakt naar aanleiding van het 'belslydjeien' dat grote belangstelling trok. Als attractie poseerde een Pools echtpaar; de man was een (bekend) schoonrijder. Zittend op de slee G.F. Terpstra, vóór het paard Fokke Terpstra; beiden te Wijnaldum.

Karakteristiek voor talrijke wedstrijdverslagen is de vaak gezwollen rethoriek van de diverse journalisten. Superlatieven en krachttermen wisselen elkaar af. Het uitvoerige relaas van de hiervoor genoemde arresleewedstrijd draagt bijvoorbeeld de energieke titel: *Stampende hoeven – Razende remmen – Tingelende bellen...*

Het welslagen van de wedstrijden voor paard en arreslee werd niet alleen bepaald door de deelnemers en de toeschouwers maar evenzeer door de weersomstandigheden. De tegenstellingen konden bijzonder groot zijn. Het belslidejeien op 2 maart 1963 te Grou werd begunstigd door een aangename temperatuur: 'de sinne skynde waerm en blier en men koe it foarjier yn de loft triljen fiele'... Dat was wel even anders toen op 8 januari 1970 slechts tien paarden en arresleden elkaar op het Nanneviid onder Oudehaske bekampten.

Arreslee (tikker) met zeepaardje als boegbeeld, eind 19de eeuw. Met deze slee werden in de winter van 1929 twee eerste prijzen gewonnen op het Wad bij Holwerd, respectievelijk bij het 'belslydjeien' en bij de presentatie het 'Schoonste Geheel'. H. Vonk, Sint Jacobi Parochie.

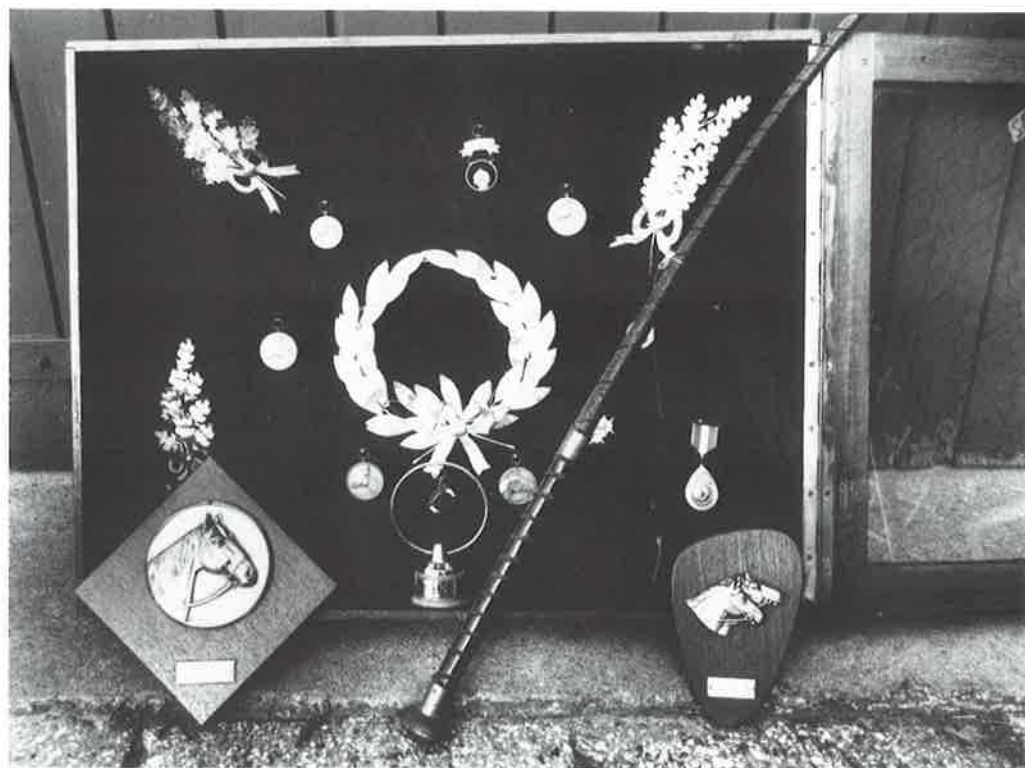

'Belslydjeien' te Smalle Ee op 9
februari 1991. Tj. Jongsma
(Terwispel) en A. Okkema
(Kubaard) in de baan.

'Belslydjeien' te Smalle Ee op 9
februari 1991.
Tegenlichtopname van paard en
arreslee van Th. Duhoux,
Hindeloopen.

*Prijzenkast van R. Klaver.
Prijzen gewonnen tijdens diverse
arresleewedstrijden in de perio-
de 1947 tot circa 1963.*

De omstandigheden waren bar en boos; veel deelnemers lieten het afweten en ook de publieke belangstelling was gering. Sommigen trokken de overigens aanvechtbare conclusie dat 'evenals voor de hardrijderijen op de korte baan ook de belangstelling voor het prachtige 'belslyd-jeijen' in Friesland schijnt te tanen'...

Zij die ondanks alles weer en wind op het Nannewiid wisten te trotseren zouden nog lang de herinnering bewaren aan 'de koude sneeuwjacht die het anders zo knusse Nannewiid het aanzicht gaf van een poollandschap'...

Organiserende ijsclubbesturen en commissies hadden het vaak verre van gemakkelijk; er kon van alles misgaan, zoals het op hol slaan van paarden!

De wedstrijden voor paard en arreslee zorgden dikwijls voor een prachtige afsluiting van het winterseizoen. Hoewel december en januari ook wel ~~in~~ aanmerking kwamen was doorgaans de februarimaand de arresleemaand bij uitstek. In zeldzame gevallen kon het zelfs nog in maart.

Tijdens de arresleewedstrijd in midden februari 1964 bracht Johannes Klaver uit Hemrik de grilligheid en de mogelijkheden van een en ander te Boornbergum nog eens op karakteristieke wijze onder woorden: 'Nimmen hie fjirtjin dagen forlyn tocht dat der juster noch belslydjage wurde soe. Nou wit elk mar wer dat wy noch mar goed mids febrewaris binne. Der is lykwols noch wolris letter yn 'e tiid belslydzjen holden. Yn 'e strange winter fan '47 wie der op 5 maart belslydzjen yn Elsluo, 7 maart yn Makkingea, 8 maart yn Langwar en 9 maart wer yn Makkingea (ringriden). Acht jier letter op 5 maart 1955 rinkelden de bellen noch ris to Twizelerheide.'

Natuurlijk gaat er niets boven natuurijs in een winterse omgeving. De liefhebbers van paard en arreslee zullen zich niettemin gelukkig prijzen met de mogelijkheid dat tegenwoordig jaarlijks in maart op de overdekte baan van 'Thialf' te Heerenveen het beljeien doorgang kan vinden!

Wanneer de winter geruime tijd aanhield begon de belangstelling voor ijsevenementen geleidelijk te tanen. Bovendien was er sprake van concurrentie wanneer de ijswegen op vaarten en meren vrijwel overal sterk en goed begaanbaar waren. Dat ondervond ook het bestuur van de IJclub Winsum (Fr.) in het eerder genoemde jaar 1956.

De uitvoerige notulen gunnen ons een blik achter de schermen. Na het verslag van een gehouden schaatswedstrijd schreef de secretaris: 'toen viel er in de komende week niets te beleven op onze baan; er viel veel sneeuw en de grote vaarten werden sterk.' Men besloot opnieuw een hardrijderij uit te schrijven en wel op 11 februari maar 'dit moest over gaan

Wabe Pasma met arreslee en dubbelspan, gevormd door de paarden van Pasma en van Gabe Hofstra, afkomstig van Aldeskou, (opname winter 1965). Rechts op de foto de dochter van Wabe Pasma.

door te weinig deelname'. Als oorzaak wordt genoemd de tochten in Franekeradeel en Hennaarderadeel 'waar nogal wat van onze leden aan mee deden.'

Hoewel deze gang van zaken ongetwijfeld teleurstellend was ging het ijsclubbestuur niet bij de pakken neerzitten: 'toch werd die morgen de grondtoon gelegd voor wat nieuws in Winsum namelijk Harddraven voor Paard en Arreslee'.

Een speciaal voor dit evenement benoemde commissie begaf zich naar Beetgumermolen om daar informatie te verzamelen en zo mogelijk enige medewerking te krijgen. En met succes. Woensdag 15 februari (1956) zou de wedstrijd te Winsum plaats vinden. 'Verschillende mensen van die sport' uit Beetgumermolen zouden present zijn. Aan de hand van de gedetailleerde notulen valt de verdere gang van zaken goed te volgen: 'toen het bestuur en keurmeesters nog even opgetrommeld en deze zaak kwam op papier. 's Maandags stond er een grote Advertentie in de Courant: Harddraverij van Paard voor Arreslee op Woensdag 15 febr. om geldprijzen + luxe voorwerpen en medailles.'

Er zou in twee klassen worden gereden, respectievelijk in de categorie 'vrije deelname'

Harddravers in actie tijdens de wedstrijd voor paard en arreslee te Smalle Ee op 9 februari 1991.

Gezicht op de ijsbaan te Wommels tijdens de arresleewedstrijden op 11 februari 1991. Op de voorgrond T. Hettinga (Arum).

en boerenpaarden. Voor iedere deelnemer zou een herinneringsmedaille beschikbaar zijn. Omdat het voortdurend sneeuwde had men nogal wat extra werk te verrichten. De strijd zou gestreden worden op de Franeker-Sneekervaart, 'want een recht eind is mooier dan op de baan in het rond rijden.'

Het aantal deelnemers bleek bevredigend; twaalf boerepaarden werden ingeschreven en vier voor de vrije deelname.

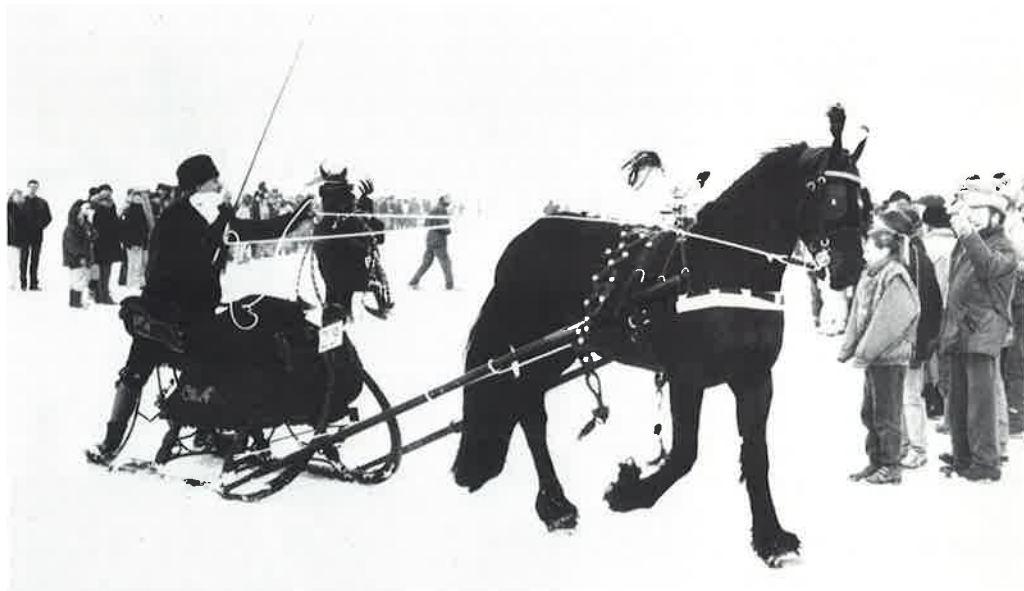
Het verslag laat er geen twijfel over bestaan: het werd een bijzonder geslaagde middag met veel publiek. Door medewerking van diverse landeigenaren was er langs de kant volop gelegenheid om de strijd te volgen.

Arresleewedstrijd te Follega op 13 februari 1991. A. Aerts (Nij Beets) in volle concentratie.

Arresleewedstrijd te Wommels op 11 februari 1991. Op de voorgrond winnaar G. van der Meulen (Aldeboarn) met de slee van G. Bouma.

Klaas Kramer uit Wolsum, 'een vakman op harddraversgebied', had de leiding; hij werd bijgestaan door eigen keurmeesters 'daar wij hier in Winsum voor alle soort wedstrijden op 't ijs geschikte personen hebben'...

De directie van Miedema's landbouwwagenfabriek liet zich van haar beste zijde zien; zij stelde medailles en luxe voorwerpen beschikbaar. De draverij werd een groot succes, de prijsuitreiking niet minder; 'een even groot feest als de wedstrijd'...

De tekst van de notulen is hooggestemd. Men bleek uiterst voldaan te zijn over de gehouden arresleewedstrijd, een nieuwtje voor Winsum dat blijkens de verslaggever voor herhaling vatbaar was: 'dan kan men horen van de eigenaars der paarden natuurlijk allen liefhebbers van deze sport hoe gaarne dat ze de wedstrijd van Paard voor Arreslee in stand willen houden'.

Bij de boerepaarden ging de eerste prijs naar Pietje met H. Hofstra uit Welsrijp. Laatstgenoemde ontving behalve een bedrag ad f 40,-, een medaille en een sportbeker. De tweede prijs was voor Willy met Sj. de Vries uit Beetgum deze kreeg f 20,-, een medaille en een sportbeker. Diamant met B. Bootsma uit Ytens won een bedrag van f 10,-, een medaille en een lauwertak.

Bij de harddravers was Santos favoriet met 'de oude veteraan en pikeur' J. van Goslinga uit Ytens. Ook hier bestond de prijs uit een bedrag ad f 40,-, een medaille en een sportbeker. Tweede werd Beauty met mej. R. Steensma. (f 20,- plus medaille en sportbeker); derde Zola met F.W. de Boer uit Swichum (f 10,- met medaille en lauwertak); vierde Janny met B. Bootsma uit Ytens (f 10,- met medaille en lauwertak).

Dit was, zo meldt het verslag, 'een halve competitiewedstrijd geworden; daardoor kregen alle 4 een prijs'.

Voldoening alom: 'het was een prachtmiddag en vele Winsumers zullen dit niet gauw vergeten, het was hier nog nooit gebeurd'...

De uitvoerige verslaggeving van de gebeurtenissen te Winsum in 1956 zou bijna doen vergeten dat de arresleewedstrijd aldaar provinciaal gezien in het geheel geen primeur betekende. Vele plaatsen waren Winsum al voorgegaan. Het zou te ver voeren en onleesbaar worden om van al die evenementen een overzicht te bieden. Als krenten uit de pap mogen worden gememoreerd de jaren 1890/1891, 1917 en 1924. De IJscub 'Hindelooper Hond' lokte met een grote advertentie belangstellenden naar de gecombineerde schaats- en arresleewedstrijden op 5 februari 1917 op de 'uitgestrekte spiegelgladde en vertrouwde banen tegenover het Badpaviljoen.

Het zag er naar uit dat ook de recente winter van 1990/1991 als zacht en zonder sneeuw van betekenis in de annalen kon worden bijgeschreven. Nog op 23 januari 1991 toen een gezelschap nazaten de spectaculaire Zuiderzee-ijstocht van honderd jaar geleden te Lemmer en op Urk herdacht viel er van winter weinig te bespeuren. Het kille en miezerige weer bood weinig perspectief voor adembenemende wintertaferelen.

Niettemin zou het grillig klimaat dat wij zo langzamerhand toch wel gewend moeten zijn opnieuw voor een verrassing zorgen. Het was al in februari toen evenals in 1891 plotse-

*Arresleewedstrijd te Wommels
op 11 februari 1991. J. Bouma
met echtgenote (Hidaard) met
hun arreslee.*

ling de vorst inviel en in korte tijd de wateren deed stollen. Bovendien viel er naderhand nog een flink pak sneeuw. Alle elementen waren dus op de valreep aanwezig om volop arresleeevertier mogelijk te maken.

Alsof men al in de startblokken stond zo snel zagen enige ijsclubbesturen kans om op verschillende banen arresleewedstrijden te organiseren. Uiteraard ging het in de eerste plaats om snelheid maar ook de strijd om 'het mooiste geheel' werd niet vergeten.

De eerste wedstrijd op natuurijs in 1991 betekende een primeur voor De Veenhoop/Smalle Ee. Wederom bleek het belslidejeien een echte publiekstrekker te zijn: enkele duizenden toeschouwers hadden zich naar de Smalle Ee begeven om getuige te zijn van een enerverende wedstrijd. Alle emoties kwamen op zaterdag 9 februari naar boven. In de finale wist 'Turbo Max' met Jan Huitema 'Jikkeliën' met Tjeerd Jongsma af te troeven hetgeen Huitema de uitspraak ontlokte: 'se kinnen wol sizze dat Max net it moaiste hynder is, hy giet wol it hurdste en dêr giet it om'. Willem de Boer (Achlum) won de B-rijderij met de Fries Estella; hij klopte de 'Speer van Kubaard' (Rambo) van Lieuwe Bouma.

Het was spannend vanwege de strijd om prijs en premie maar ook omdat er éénmaal bij de finish iets mis dreigde te gaan. Door het breken van een der stokken kwam de harddraver Youbert van Ruurd de Vries uit Boornbergum ten val. Gelukkig kwamen paard en menner met de schrik vrij. Het span slaagde er zelfs tijdens de herkansing in om een tweede prijs te bemachtigen!

De IJclub Wommels was er in de late winter van '91 ook snel bij. Al op 11 februari organiseerde het bestuur een wedstrijd voor arresleden op de plaatselijke sfeervolle ijsbaan. Het aanwezige publiek keek geboeid naar de spannende ritten. De strijd om de prijzen in de A-rijderij 'werd een complete aangelegenheid voor Friese paarden' (*Leeuwarder Courant*). In Wommels gaat het nog ouderwets toe, in positieve zin dan. Naast een bescheiden vergoeding zijn er volgens aloude traditie slechts ereprijzen te behalen! Daarbij was ook ditmaal een fraaie beker.

Ook op het Follegaster ijs was het op woensdag 13 februari een drukte van belang. Er stonden niet minder dan 40 paarden op het ijs! Het belslidejeien verliep hier niet geheel vlekkeloos maar misschien kwam dat door de korte tijd van voorbereiding. Men was kennelijk nog niet helemaal 'ingespeeld' op het organiseren van deze wedstrijd voor 'boerepaarden' zoals het in de advertenties werd aangekondigd.

Dat het beljeien niet uitsluitend een aangelegenheid voor de dorpen behoeft te zijn bewees Franeker. Ook in een stedelijke omgeving leveren de arresleewedstrijden prachtige plaatjes op. Het was voor de organisatoren in Franeker spijtig dat het aantal deelnemers beperkt bleef tot twaalf. Dertien anderen hadden het wegens het ongunstige weer (langdurige sneeuwval en kans op sneeuwstorm) laten afweten.

Er werd fel strijd geleverd met als hoogtepunt 'de rit van de dag, de strijd tussen Rambo

Arresleewedstrijd Follega, 13 februari 1991. R. J. Ferdinands bij zijn 'rak' met tuigen.

Gezicht in de overdekte ijshal 'Thialf' te Heerenveen na de arresleewedstrijden op 23 maart 1991. Het opstellen voor de prijsuitreiking.

met Lieuwe Bouma en Willem Wester uit Spannenburg met de ruin Beanke. Maar liefst vier ritten waren nodig om, tot een winnaar te komen', aldus het verslag in de *Leeuwarder Courant*. De verliezer Wester werd ook nog even aangehaald met een kernachtige uitspraak: 'Rambo wie better, mar wat is sa it belslidejeien moai wurk'!

Er stonden ook elders nog wedstrijden op het programma. Inmiddels waren de weersvooruitzichten er niet beter op geworden. Hoewel het al wat dooiig begon te worden kon het beljeien in Jubbega zonder problemen doorgaan. Jelle Huitema met Max was de winnaar; hij bleek een klasse apart te zijn 'en had in de finale geen kind aan de Friese ruin Hugo met campinghouder Theun Duhoux uit Hindeloopen'.

Hoewel de dooi aanvankelijk spelbreker leek te zijn kon op maandag 18 februari de geplande wedstrijd te Surhuisterveen als laatste van dit seizoen toch nog doorgaan: 'een ieder verbaasde zich over de uitstekende conditie van de baan'.

Germ Bouma uit Aldeboarn met Melle zegevierde uiteindelijk na in vier ritten Appie Nijholt uit Oldelamer met Durk te hebben afgetroefd. Bouma was vanzelfsprekend enthousiast: 'net ien hat safolle yn 'e baan west. It wie gjin kampioenskip mar ik fiels mysels hjoed wol offisjeus kampioen fan Fryslân'...

De ijsclub te Surhuisterveen wist zowaar ook nog iets nieuws aan het belslidejeien toe te voegen want ook de vrouwen mochten een keer over de baan om te zien wie de snelste was. Dat bleek Ietje Dijkstra uit Beetsterzwaag te zijn met Jikkeliën! (van eigenaar Tj. Jongsma uit Terwispel). Wegens invallende dooi vond de wedstrijd om het kampioenschap van Friesland, gepland op 17 februari te Ulesprong, geen doorgang.

Schoonste Geheel

In sterke tegenstelling tot 's levens felheid en hoog oplopende emoties bij het belslidejeien (beljeien), een woord dat niet-friestaligen nauwelijks kunnen uitspreken laat staan vertellen of begrijpen is het doorgaans rustig en bescheiden optreden van 'het Schoonste Geheel'. Om te beginnen is er de taalkundige tegenstelling; men heeft blijkbaar voor dit prachtige stuk Friese folklore nog nooit een goed klinkende Friese omschrijving kunnen bedenken.

De strijd om het Schoonste Geheel behoort vanouds een zeer serieuze aangelegenheid te zijn. De presentatie van paard, arreslee en 'berijders' is aan allerlei regels en voorschriften gebonden. In sommige gevallen werd hier en daar de hand wel eens gelicht zodat kritiek en commentaar niet uitbleef. Een recent krantenverslag (*Leeuwarder Courant*) van het 'hectisch beljeien' te Follega op 13 februari 1991 legde iets bloot van de commotie die bij het bepalen van de prijzen voor het schoonste geheel kon ontstaan: 'de prijzen voor het schoonste geheel in Follega gingen naar Germ Bouma en Willem de Boer bij de

Paardehoofdstel met kwasten,
een zeldzame combinatie!

ARRESLEDEN.

DE BURGEMEESTER VAN HENNAARDE-
RADEEL, maakt bekend, dat na eene op 31
December 1890 vastgestelde aanvulling, welke
op 3 Januari 1891 in werking treedt, art. 28
der **Politieverordening** dier Gemeente
thans in zija geheel luidt als volgt:

Niet dan bij onvermijdelijkheid zullen zij,
die met Paarden en Arresleden op het IJsa in
de Vaarten zij, van de banen duidelijk ken-
baar als door de meeste Schaatsenrijders be-
reden wordende, gebruik mogen maken.
In geen geval mogen zij op die banen in
drat rijden of er in krassen.

Het met Paarden en Arresleden rijden op
oene bij de Gemeente in beheer zijnde Vaart
is verboden, als aldaar door de zorg van
Burgemeester en Wethouders borden zijn ge-
plaatst, waarop staat, dat het rijden op die
Vaart met Paarden en Arresleden verbo-
den is.

De Burgemeester voornoemd,
DE GRAVE.

Politieverordening, zoals afge-
drukt in de Leeuwarder Courant
van 3 januari 1891.

Friese paarden en naar Lieuwe Bouma uit Kubaard bij de warmbloedpaarden'. De ver-
slaggever voegde aan deze opsomming toe dat de ereprijzen enigszins 'onder druk'
komen te staan omdat 'kenners vinden dat de rijders te veel sjoemelen. Een klokkespel
best, maar dan wel met paardehaar en niet met al dat moderne spul'. En verder: 'leidsels
moeten combineren met de kleur van het tuig en de bak'.

Hendrik Pasma uit Nieuwehorne 'een autoriteit op dat gebied' wordt in het verslag spre-
kend ingevoerd om een en ander extra te benadrukken: 'Ik erken dat yn it ferline de beurs
in protte útmakke. Mar sân slaggen tou om 'e beam hat neat mei it jild te dwaan. Sa bin-
nen der mear dingen. It is miskien wolris goed dat soks op papier komt. Sa kin Fryslân de
tradysje in eare hâlde'.

Arresleewedstrijden mogen zich in een grote populariteit verheugen. Het zogenaamde
Schoonste Geheel als aantrekkelijk onderdeel ter omlijsting en extra opfluistering geniet
daarbij aller aandacht. Het is een sterk folkloristisch getint evenement gericht op de pre-
sentatie van paard en arreslee, koetsier en niet het minst op de vrouw, beide in passende
kledij.

Een en ander speelt zich af binnen het raamwerk van bepaalde regels en gewoonten die
veelal gebaseerd zijn op traditie en (mondelinge) overlevering. Dit laatste houdt in dat er
nauwelijks sprake is van strakke regels. Door deelnemers en andere belangstellenden is
herhaaldelijk de wens geuit om meer stringente voorschriften te formuleren.

In een boek over 'Arresleden in Friesland' kan men vanzelfsprekend niet om dit onder-
werp heen. Onderzoek en navraag heeft uitgewezen dat het verre van gemakkelijk is om
tot bindende afspraken te komen. Gesprekken met prominenten in de paardenwereld heb-
ben duidelijk gemaakt dat wie momenteel al te strenge regels en voorschriften wil ont-
werpen zich op glad ijs begeeft.

Hoewel origineel fries costume en authentiek tuig onovertreffbaar zijn zal de serieuze lief-
hebber ook zonder dergelijk kostbaar bezit tot een verantwoord Schoonste Geheel kunnen
komen. Gevoel voor traditie en goede smaak kunnen de deelnemers een eind in de goede
richting brengen. Wellicht kunnen enkele aanbevelingen onzerzijds daarbij van nut zijn.

Kleuren: De kleuren van slee, pluimen, schoftdekje, paardemuts, costume en klompen
behoren zoveel mogelijk op elkaar te zijn afgestemd.

Dus: klompen in de kleur van de slee; dekje en muts in de kleuren van de pluimen; wèl
contrasterend met de bellenhanger.

Kleuren moeten zoveel mogelijk met elkaar overeenkomen.

Strengen en teugels: deze dienen in de kleuren van de pluimen te zijn aangepast.

Pluimen: Bij voorkeur van paardehaar, in twee kleuren.

Strengen: met halve knoopsteken om de stokken in een oneven aantal, bijvoorbeeld 7 x.

Fries costume: Bij gebruik van het fries costume dient de getrouwde man blauwe knie-
kousen (met kabels) te dragen; daarover zwarte sokken. Eventueel stro in de klompen
voor droge en warme voeten.

Draagt de vrouw een oorijzer dan hoort daar eigenlijk een 'kypske' (kapothoedje) op.

Bij het Fries damescostume hoort een zwartzijden schortje met kantstrook; geen wit.

Indien geen Fries costume beschikbaar is, dan aangepaste winterkleding, bijvoorbeeld:
donkere broek, zwarte duffel, bontmuts en witte sjaal (gebruikte stof bij voorkeur van
natuurlijke vezels).

Tuig: Bij de bellenhanger over de rug van het paard aan weerszijden aan het eind een
pluim, bij voorkeur van paardehaar.

Met gebruik van wol kunnen deze eventueel 'voller' worden gemaakt.

Op het hoofdstel een pluim.

Het verdient aanbeveling de pluimen aan de zijkanten van het hoofdstel (aan de rozetten)
weer in ere te herstellen.

Eventueel: streng bellen om de hals; rugbellenriem naar de staart.

Borstriem (borststuk) NIET van wit leer. Gebruik desnoods een witte dweil als zweetvanger.

Slee: Slee moet in goede tot zeer goede staat zijn.

Gebruik van sneeuwslepers ALLEEN in de sneeuw, dus NIET op ijs!

De stokken behoren niet van ijzer te zijn.

Tips: het aanbrengen van groene zeep onder de hoeven voorkomt samenklontering van
sneeuw.

Bij strenge jurering wil men ook nog wel eens in het beugeltasje zien. Daarin behoren
ouderwetse voorwerpen; dus geen lipstick en dergelijke!

Arreslee (half Fries type) met opvallend grote leeuw als boegbeeld, ca. 1880, J. Kroes, Bolsward.

Overzicht van de in Friesland aanwezige arresleden

Friesland met uitzondering van de waddeneilanden (vaste wal)

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
001	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	groen	paard	
002	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	groen	schildh.leeuw	
003	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	rood	blad	
004	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	groen	leeuw	
005	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	rood	haan	
006	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1900	groen	paard	
007	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1850	rood	vogel	
008	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1900	blauw	zeepaard	
009	Aldfaers Erf	Allingawier	tikker	±1920	l.blauw	zeepaard	
010	Aldheidskeamer 'Uldrik Bottema'	Aldeboarn	tikker	1830	groen	paard	
011	Eerste Friese Schaatsmuseum	Hindeloopen	amelander	±1900	l.blauw	zeepaard	
012	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker	±1820	groen	krul	
013	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker	±1800	geel	schildh.leeuw	
014	Fogelsangh State	Veenklooster	fries	±1800	groen	ramskop	
015	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker (zwaan)	±1800	groen	paard	
016	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker	±1850	bruin	paard	
017	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker	±1850	groen	schildh.leeuw	
018	Fogelsangh State	Veenklooster	tikker	±1800	blauw	zeepaard	
019	Frysk Lanbouwmuseum	Exmorra	tikker	±1800	rood	rococokuif	
020	Frysk Lanbouwmuseum	Exmorra	tikker	±1900	geel	varken	
021	Fries Scheepvaartmuseum	Sneek	fries	±1875	groen	krans	
022	Fries Scheepvaartmuseum	Sneek	tikker	±1825	groen	hond	
023	Fries Scheepvaartmuseum	Sneek	tikker	±1850	geel	zeepaard	
024	Hannema Huis	Harlingen	tikker	±1900	rood	paard	
025	Hidde Nijland Stichting	Hindeloopen	tikker	±1900	groen	paard	
026	Landbouwmuseum 'De Brink'	Veenklooster	bakslede	±1850	groen		
027	Landbouwmuseum 'De Brink'	Veenklooster	bakslede	±1850	houtkl.	'bel	
028	Landbouwmuseum 'De Brink'	Veenklooster	amelander	±1900	groen	vogel	
029	Streekmuseum 'Het Admiraliteitshuis'	Dokkum	fries	1873	crème	schildh.leeuw	
030	Streekmuseum 'It Bleekerhûs'	Drachten	fries	±1800	groen	blok	
031	Streekmuseum 'Opsterlân'	Gorredijk	tikker	±1800	rood	paard	
032	Warkums Erfskip	Workum	tikker	±1900	groen	paard	
033	Aerts, A.	Nij Beets	tikker	1986	groen	vogel	eigenaar
034	Agema, G.	Ferwerd	tikker	1900	groen	zeepaard	
035	Agr. Hogeschool Friesland	Leeuwarden	tikker	1905	houtkl.	paard	P.J. Reitsma
036	Aldlân State	Leeuwarden	tikker	±1900	groen	paard	
037	Andela, Q.W.J.	Tzum	tikker	1979	groen	paard	
038	Antonides, S.F.	Veenwouden	tikker	±1900	houtkl.	paard	
039	Attema, H.	Makkum	fries	1880	groen	paardehoofd	
040	Attema, J.	Makkum	tikker	1786	groen	leeuw	
041	Baas, J.	Sonnega	tikker	1983	blauw	—	eigenaar
042	Baerdt van Sminia-Hempenius, T.	Aldtsjerk	tikker	±1900	groen	paard	
043	Baerdt van Sminia-Hempenius, T.	Aldtsjerk	bokkeslee (tikker)	±1900	groen	—	
044	Balkt, A.G. ter	Tijnje	schelp	±1850	rood	leeuw	
045	Banga, G.A.	Stiens	tikker	±1985	groen	paardehoofd	Rollingswier
046	Bangma, W.	Luxwoude	tikker	±1850	houtkl.	schildh.leeuw	
047	Bangma, W.	Luxwoude	tikker	—	—	—	
048	Beckx, J.C.	Gytsjerk	tikker	±1900	groen	—	
049	Benedictus-Terpstra, G.	Bakkeveen	tikker	±1900	olijfgroen	zeepaard	

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
050	Berg, H. van den	Ternaard	amelander	1988	groen	zeepaard	eigenaar
051	Berger, F.	Tjalleberd	tikker	±1963	rood	—	H. Smink
052	Bergsma, E.	Gorredijk	tikker	±1900	houtkl.	zeepaard	
053	Bergsma, H.P.	Zandhuizen	tikker	±1900	groen	zeepaard	
054	Beyert, J.	Wijnjewoude	tikker	±1850	groen	paard	
055	Beyert, J.	Haulerwijk	tikker	1796	groen	paard	
056	Boelstra, S.	Vrouwenparochie	tikker	±1900	bruin	krul	
057	Boer, Fr. de	Boornzwaag	tikker	1920	zw/bruin	draak	
058	Boer, G. de	Wergea	tikker	±1900	rood	paard	
059	Boer, H.K. de	Burgum	tikker	±1985	groen	knop	eigenaar
060	Boer, J. de	Swichum	tikker	±1900	groen	kegel	
061	Boer, J. de	Swichum	tikker	±1980	rood	paard	S. Bangma
062	Boer, P. de	Gytsjerk	sjeesar	—	groen	—	
063	Boer, W. de	Achlum	tikker	1987	groen	zeepaard	J. Klink
064	Bonnema, G.	Leeuwarden	fries	±1870	zwart	ramskop	
065	Boonstra, W.	Ureterp	tikker	1981	groen	draak	J. Eppinga
066	Bootsma, J.	Hennaard	tikker	±1900	houtkl.	paard	
067	Bootsma, S.M.	Hindeloopen	wieringer	±1850	d.blauw	paard	
068	Bos, C.	Terband	tikker	±1900	groen	leeuw	
069	Bosma, T.	Kollumerzwaag	tikker	1846	groen	zeepaard	
070	Botma, R.	Buitenpost	tikker	±1980	zwart	—	A. Tuinstra
071	Bouma, A.	Aldeboarn	sjeesar	±1850	zwart	paard	
072	Bouma, A.	Aldeboarn	tikker	±1970	groen	paard	O. Harmsma
073	Bouma, G.	Aldeboarn	sjeesar	±1890	groen	paard	
074	Bouma, J.	Aldeboarn	tikker	±1900	houtkl.	paard	
075	Bouma, J.	Aldeboarn	tikker	1968	houtkl.	paard	H.Smink
076	Bouma, J.	Hidaard	tikker	1850	groen	draak	
077	Bouma, K.A.I.	Olterterp	tikker	±1900	zwart	paard	
078	Bouma, L.P.	Kubaard	tikker	1975	zwart	paard	
079	Bouma, S.	Oosterlittens	tikker	±1880	blauw	paard	
080	Bouma, U.	Oosterend	tikker	±1910	groen	paard	
081	Bouwhuis, H.	Heerenveen	tikker	—	bruin	paard	
082	Braaksma, S.	Kimswerd	tikker	1920	bruin	paard	
083	Breemer, H.	Workum	tikker	1981	rood	paard	A.v.d.Meer
084	Breimer, P.	Tjerkgaast	tikker	1925	d.grijs	paard	
085	Brouwer, B.L.	Zandhuizen	tikker	1940	groen	knop	
086	Brouwer, L.	Oudeschoot	tikker	±1900	groen	zeepaard	
087	Bruinsma, W.	Rotstergaast	fries (half)	1880	d. rood	krul	
088	Bruggen, E.	Jubbega	tikker	±1920	groen	knop	
089	Bruggen, E.	Jubbega	tikker	±1920	groen	zeepaard	
090	Butterfly, Chin.Rest.	Gorredijk	tikker	±1900	groen	bol	
091	Buurma, D.	Oranjewoud	variant	—	rood	—	
092	Bijker, H.	Drachten	tikker	1988	groen	paard	eigenaar
093	Bijlsma, J.	Stiens	tikker	±1985	blauw	paardehoofd	Rollings-wier
094	Couperus-ten Kate, G.	Franeke	tikker	±1875	groen	paard	
095	Dalen, E.A. van	Laren (Jorwerd)	tikker	±1900	rood	paard	
096	Dokter, S.	Tzummarum	tikker	±1900	groen	paard	
097	Drossaart Lulofs, I.	Donkerbroek	tikker	±1920	groen	—	
098	Drossaart Lulofs, I.	Donkerbroek	tikker	±1800	blauw	vogel	
099	Duhoux, Th.	Hindeloopen	tikker	±1900	zwart	paard	Yntema?
100	Dijk, A. van	Cornwerd	tikker	1970	bruin	bal	A. Tuinstra
101	Dijk, A. van	Makkum	tikker	1792	blauw	bal	Van Slageren
102	Dijk, K.	Holwerd	tikker	±1900	groen	zeepaard	
103	Dijk, Sj. van	Hemrik	tikker	1990	houtkl.	—	eigenaar
104	Dijk, Sj. van	Hemrik	tikker	±1900	groen	hond	
105	Dijkstra, E.L.	Hitzum	tikker	1880	groen	zeepaard	
106	Dijkstra, J.	Workum	tikker	±1890	groen	paard	
107	Dijkstra, J. en D.	Oudwoude	tikker	±1875	geel	vogel	

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
108	Dijkstra, R.	Beetsterzwaag	tikker	1975	houtkl.	paard	
109	Eppinga, J.	Ureterp	tikker	1965	groen	paard	S. v.d.Ley
110	Eysinga, Jhr.Ds.C.van	St. Nicolaasga	fries	±1850	blauw	ramskop	S. Eppinga
111	Faber, R.	Dijken	amelander	1979	groen	—	
112	Fennema, H.	Akkrum	tikker	1969	groen	—	eigenaar
113	Ferdinands, R.J.	Eesterga	oostenrijks	1850	groen	drakekopjes	W.E. Pasma
114	Ferdinands, R.J.	Eesterga	oostenrijks	—	—	—	
115	Fuchs, J.	Katlijk	tikker	1978	groen	zeepaard	
116	Gaastra, P.	Workum	tikker	±1900	rood	paard	A. Tuinstra
117	Galama, J.	Reduzum	tikker	±1900	groen	paard	
118	Geerligs, L.	Jutrijp	tikker	1870	zwart	zeepaard	
119	Gemeente Franekeradeel	Franeker	tikker	±1900	houtkl.	paard	
120	Gemeente Franekeradeel	Franeker	bokkeslee	±1875	rood	knop	
121	Gemeente Gaasterlân-Sleat	Balk,	tikker	±1900	groen	bloem	
122	Gemeente Littenseradeel	Wommels	tikker	±1900	blauw	paard	
123	Glee, J. de	Ouwsterhaule	tikker	1984	blauw	paard	eigenaar
124	Goot, B.M. van der	Zeewolde(Lekku)	tikker	±1900	groen	schildh.leeuw	
125	Haayer-Sytsema, E.	Langezwaag	tikker	±1900	houtkl.	paard	
126	Harst, A. van der	Gorredijk	tikker	1985	wit	—	
127	Hassing, Mevr.	Sonnega	tikker	±1970	groen	—	W. Hielkema
128	Hettinga, T.	Arum	tikker	1980	houtkl.	paard	A. Tuinstra
129	Hiddema, L.H.	Holwerd	tikker	±1900	d.blauw	paard	J. Klink
130	Hiemstra, E.	Berlikum	variant	±1920	wit	vogel	
131	Hoek R. van der	Kubaard	tikker	1987	groen	zeepaard	J. Klink
132	Hoekstra, M.	Scharsterbrug	oostenrijks	±1910	groen	—	
133	Hoekstra-Bonnema, S.	Jelsum	tikker	±1910	blauw	paard	
134	Hoekstra-Poppinga, W.	Surhuisterveen	tikker	±1900	houtkl.	schildh.leeuw	
135	Hofman, A.S.	Britsum	tikker	±1850	bruin	gevleugeld paard	
136	Hofman, D.	Workum	tikker	1979	rood	paard	A.v.d. Meer
137	Hofstee, B.	Gorredijk	sjeesar	±1880	zwart	zeepaard	Hettema
138	Hofstee, B.	Gorredijk	tikker	±1900	blauw	zeepaard	
139	Hofstee, H.	Doniaga	tikker	±1916	rood	paard	L. Hoogkamp
140	Hofstra, G.	Akkrum	tikker	±1900	groen	paard	
141	Hofstra, R.T.	Akkrum	tikker	±1900	d.blauw	paard	
142	Hofstra, R.T.	Akkrum	tikker	1988	houtkl.	spanpaarden	eigenaar
143	Hotel E.10	Ryptsjerk	tikker	±1920	wit	hond	
144	Hotel Rest. 'De Klinze'	Aldtsjerk	tikker	±1900	rood	zeepaard	
145	Holtrop, F.	Hidaard	tikker	1850	groen	schildh.leeuw	
146	Houkema-Hofman, E.	Donkerbroek	tikker	±1900	houtkl.	paard	
147	Huitema, J.	Boornbergum	tikker	1935	bruin	—	v..d.Molen
148	Huitema, J.	Smalle Ee	tikker	1983	rood	paard	H. Veenstra
149	Hylkema, T.	Blija	tikker	±1900	l.blauw	schildh.leeuw	
150	Iest, S. van der	Lippenhuizen	tikker	1984	groen	knop	J. v.d.Wal
151	Jager, L.	Dijken	amelander	1979	groen	—	eigenaar
152	Jellesma, F.	Workum	tikker	±1860	blauw	paard	D. Haarsma
153	Jelsma, R.	Akkrum	tikker?	1938	bruin	krul	
154	Jong, A. de	Oudehaske	oostenrijks	—	zwart	—	
155	Jong, D. de	Legemeer	tikker	±1920	groen	paard	
156	Jong, Fr. de	Tjerkgaast	amelander	±1920	groen	knop	
157	Jong, P. de	Twijzelerheide	tikker	±1900	groen	paard	
					gestreept		
158	Jong, R. de	Nij Beets	tikker	1986	groen	zeepaard	eigenaar
159	Jong, S.S. de	Eelde (Mantgum)	tikker	1880	rood	zeepaard	
160	Jong, W. de	Steggerda	oostenrijks	±1900	rood	—	
161	Jong, W. de	Steggerda	oostenrijks	±1915	groen	2 krullen	
162	Jongsma, Tj.	Terwispel	tikker	1979	groen	paard	eigenaar
163	Jongsma, Tj.	Terwispel	tikker	1990	houtkl.	—	eigenaar
164	Jonkman, B.	Oosterzee	tikker	±1870	zwart	zeepaard	
165	Jonkman, J.	Beetsterzwaag	tikker	±1900	rood	paard	

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
166	Jonkman, R.	Workum	tikker	—	rood	knop	
167	Kalma, J.	Stiens	tikker	±1875	houtkl.	paard	
168	Keuning, J.J.	Drachtster-Compagnie	sjeesar	±1850	r.bruin	vogel	
169	Kingma Stichting	Makkum	tikker	±1760	groen	zeepaard	
170	Klaver, R.	Hoornsterzwaag	tikker	±1900	groen	paard	
171	Kloosterman, R.	Burgum	tikker	±1900	groen	paard	
172	Kooi, G.W.	De Wilgen	tikker	±1970	rood	paard	A. Tuinstra
173	Kooistra, A.	Ternaard	tikker	±1980	houtkl.	—	A. Tuinstra
174	Kooistra, P.	Wommels	tikker	±1900	zwart	zeepaard	
175	Kortstra, H.	Lemmer	sjeesar	±1780	zwart	paard	
176	Koster, M.	Hartwerd	tikker	±1800	groen	knop	
177	Kroes, J.	Bolsward	sjeesar	±1870	d.groen	—	
178	Kroes, J.	Bolsward	variant	1867	rood	slang	Zandberg
179	Kroes, J.	Bolsward	fries(half)	±1880	zwart/rood	leeuw	
180	Kroes, G.	Nijeholtpade	tikker	1984	blauw	zeepaard	eigenaar
181	Kussendrager, H.	Oldeholtpade	tikker	±1900	gestreept	zeepaard	
182	Landheer, G.	Garijp	sjeesar?	1981	rood	leeuw	A. Tuinstra
183	Landheer, G.	Suameer	tikker	1983	d.blauw	paard	A. Tuinstra
184	Langen, D. van	Franeke	tikker	—	blauw	paard	
185	Langerak, G.	St. Nicolaasga	tikker	1975	groen	paard	
186	Lawerman, A.	De Blesse	tikker	±1920	houtkl.	leeuw	
187	Leeuw, F. de	Hemrik	sjeesar	1987	rood	krul	V.d.Meulen
188	Leeuw, F. de	Hemrik	tikker	1983	rood	paard	V.d.Meulen
189	Lei F. van der	Wijnjewoude	tikker	1953	houtkl.	—	A. Tuinstra
190	Lei, F. van der	Wijnjewoude	sjeesar	±1900	groen	krul	
191	Lettinga, G.	Oosterlittens	tikker	1970	houtkl.	paard	A. Tuinstra
192	Lettinga, G.	Oosterlittens	bokkeslee(tikker)	1975	houtkl.	—	A. Tuinstra
193	Lyklema, B.	Harich	tikker	±1900	rood	zeedier	
194	Manege Dekema	Gorredijk	tikker	±1800	zwart	leeuw	
195	Martena Stichting	Tzum	tikker	±1870	blauw	zeepaard	
196	Meer, H. van der	Donkerbroek	tikker	1982	rood	—	eigenaar
197	Meer, Ph. van der	Hoornsterzwaag	tikker	±1900	zwart	—	
198	Meer, Ph. van der	Hoornsterzwaag	tikker	±1980	zwart	zeepaard	eigenaar
199	Mei, A.J. van der	Stiens	variant	1980	groen	knop	eigenaar
200	Meter, J.	Terwispel	tikker	±1900	groen	schildh.leeuw	
201	Meulen, H. van der	Heerenveen	variant	±1988	wit	—	eigenaar
202	Meulen, J. van der	Aldeboarn	tikker	±1920	groen	paard	
203	Meulen, J.J. van der	Joure	sjeesar	1984	d.groen	zeepaard	J. van der Wal
204	Meulen, M. van der	Smalle Ee	tikker	±1900	groen	paard	
205	Meulen, P. van der	Burgum	tikker	±1875	groen	paard	
206	Miedema, G.	Wijns	amelander	±1900	blauw	blad	
207	Minkema, D.	De Wilgen	tikker	±1900	rood	hond	
208	Minkema, H.	De Wilgen	amelander	±1900	rood	zeepaard	
209	Minkema, H.	De Wilgen	sjeesar	±1850	zwart	zeepaard	
210	Nota, U.	St. Nicolaasga	oostenrijks	±1900	gr/rood	bel	
211	Numan, G.	Gorredijk	tikker	1975	houtkl.	paard	eigenaar
212	Nijdam, H. Tj.	Grou	tikker	±1900	groen	schildh.leeuw	
213	Nijholt, A.	Oldelamer	tikker	1975	groen	paard	eigenaar
214	Okkema, A.	Kubaard	tikker	1987	groen	—	B. Groeneweg
215	Okkema, P.	Nijland	variant	1985	groen	—	eigenaar
216	Oosterloo, A.	Terband	tikker	1963	groen	—	H. Smink
217	Osinga, N.J.	Pingjum	tikker	1890	houtkl.	knop	
218	Pasma, H.	Nieuwehorne	tikker	1961	groen	leeuw	eigenaar
219	Pasma, P.	Oldeholtpade	tikker	±1890	groen	zeepaardje	
220	Peenstra, A.S.	Akkrum(Nes)	tikker	±1900	houtkl.	paard	
221	Pietersma, M.F.	Nijemirdum	tikker	1986	zwart	bal	eigenaar
222	Ploeg, O. van der	Buitenpost	tikker	±1900	zwart	paard	
223	Poel, J. de	Twijzel	tikker	1982	houtkl.	—	A. Tuinstra

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
224	Poel, J. de	Twijzel	tikker	1982	zwart	—	A. Tuinstra
225	Postma, M.Tj.	Tjerkgaast	sjeesar	±1850	blauw	paard	F. Knoop
226	Postma, M.Tj.	Tjerkgaast	tikker	±1980	houtkl.	paard	
227	Prakken, J.	Sneek	tikker	±1920	groen	paard	eigenaar
228	Praktijkschool	Oentsjerk	tikker	±1920	houtkl.	leeuw	
229	Rabobank	Heerenveen	fries	±1800	l.groen	ramskop	eigenaar
230	Reitsma, K.	Rotstergaast	tikker	1984	blauw	paard	
231	Reitsma, S.	Morra	variant	±1880	d.blauw	zwanekop	Van Peet
232	Reitsma, W.	Waaxens	bokkeslee (am.)	±1925	blauw	zeepaard	
233	Rienstra, R.J.	Wommels	tikker	±1920	bruin	paard	Van Peet
234	Rijkema, D.	Bantega	tikker	±1900	houtkl.	paard	
235	Rijkema, J.	Scharsterbrug	tikker	±1900	houtkl.	paard	Van Peet
236	Rijkema, T.J.	Langweer	tikker	1910	groen	krul	
237	Schaap, K.	Joure	sjeesar	±1970	groen	paard	Van Peet
238	Schakel, Y.	Allingawier	tikker	±1870	groen	paard	
239	Schakel, Y.	Allingawier	tikker	±1900	zwart	paard	Van Peet
240	Schiere, Sj.	Nijeholtpade	tikker	—	rood	knop	
241	Schievink, A.	Suwâld	tikker	±1900	rood	paardehoofd	Van Peet
242	Scholengemeenschap N. Friesl.	Ferwerd	tikker	1920	groen	schildh.leeuw	
243	Schuurmans, F.	Goënga	tikker	1860	groen	vogel	eigenaar
244	Sietzema, S.F.	Ureterp	tikker	1945	bruin	bloem	
245	Sinnema-Meirink, Mevr. A.	St. Annaparochie	tikker	±1880	rood	schildh.leeuw	eigenaar
246	Sinnema, Kl.	Vrouwenparochie	tikker	1867	houtkl.	—	
247	Sinnema, S.	Ternaard	amelander	±1925	d.blauw	zeepaard	eigenaar
248	Sluis, P. van der	Hemrik	tikker	1884	l.groen	paard	
249	Sluis, W. van der	Lippenhuizen	tikker	±1900	groen	paard	eigenaar
250	Smeden, B. van	Dronrijp	tikker	±1920	groen	paard	
251	Span, B.J.	Makkinga	tikker	±1920	groen	paard	eigenaar
252	Span, B.J.	Makkinga	tikker	±1920	houtkl.	paard	
253	Spiekhout, A.	Jubbega	tikker	±1980	groen	paard	eigenaar
254	Staal, H.M.	Stiens	amelander	1867	blauw	schildh. leeuw	
255	Sterkenburgh, P.L.	Ferwoude	tikker	±1870	geel	schildh.leeuw	eigenaar
256	Stoker, W.	Wijnjewoude	variant	1985	groen	knop	
257	Sytsma, Y.	Zweins	schelp	1880	crème	vogelkop	eigenaar
258	Sytsma, Y.	Zweins	tikker	1870	houtkl.	paard	
259	Talsma, A.	Drachten	tikker	1920	groen	paard	eigenaar
260	Teenstra-Eizinga, G.	Bakkeveen	fries	±1820	rood	bloem	
261	Terpstra-Visser, D.	Oosternijkerk	tikker	±1900	houtkl.	paard	F. de Hoo
262	Terpstra, K.F.	Wijnaldum	tikker	1860	d.groen	krul	
263	Tilma, J.	Blija	tikker	±1900	blauw	paard	S. Hiemstra
264	Tol, van der	Kimswerd	tikker	1880	geel	paard	
265	Tolman-Jensma, A.W.	Goutum	tikker	±1900	groen/rood	paard	eigenaar
266	Tuinstra, A.	De Wilgen	tikker	±1975	zwart	—	
267	Tuinstra, A.	De Wilgen	bokkeslee(tikker)	1990	zwart	—	eigenaar
268	Vaartjes, J.	Workum	tikker	±1900	d.blauw	paard	Kl.v.d.Veen
269	Veen, B. van der	Veenwouden	tikker	1980	groen	bal	
270	Veen, H. van der	Siegerswoude	oostenrijks	—	groen	2 drakekopjes	R.van 't Veer
271	Veenstra, R.H.	Boyl	bakslede	—	houtkl.	—	
272	Veer, R.H. van 't	Echten	tikker	1963	houtkl.	paard	R.van 't Veer
273	Venema, R.	Koudum	tikker	±1890	blauw	schildh.leeuw	
274	Viëtor, H.	Itens	tikker	±1875	houtkl.	zeepaard	—
275	Vlugt, Gebr. van der	Drachtster- compagnie	variant	—	blauw	paard	
276	Vogel, W.	Anjum	tikker	±1920	groen	paard	F. Knoop
277	Volbeda, B.J.	Heerenveen	oostenrijks	±1900	zwart	—	
278	Vonk, H.	St.Jacobiparochie	tikker	±1900	blauw	zeepaard	F. Knoop
279	Vries, A. de	Berlikum	tikker	±1900	blauw	zeepaard	
280	Vries, J. de	Idskenhuisen	tikker	1979	houtkl.	paard	F. Knoop

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
281	Vries, K. de	Frieschepalen	tikker	±1970	groen	knop	eigenaar
282	Vries, R. de	Boornbergum	tikker	1907	groen	paard	
283	Vries, Sj. de	Beetgumermolen	tikker	1980	groen	paard	A.v.d.Meer
284	Waaksma, B.	Ternaard	amelander	1982	d.blauw	zeepaard	S.v.d.Berg
285	Wadman, S.	Gytsjerk	tikker	1989	zwart	paard	A. Tuinstra
286	Wal, J. van der	Balk	tikker	±1900	groen	paard	
287	Wal, J. van der	Bozum	tikker	±1900	bruin	—	
288	Wal, S. van der	Blesdijke	tikker	±1980	groen	paard	A. Tuinstra
289	Walstra, J.	Tjerkgaast	tikker	±1850	wit	vogel	
290	Wartena, S.	Goutum	tikker	±1900	groen	paard	
291	Weide, L.A. van der	Waskemeer	tikker	±1850	blauw	zeepaard	
292	Werff, D.v.d.	Leeuwarden	tikker	±1880	bruin	zeepaard	
293	Wester, W.	Tjerkgaast	tikker	1980	groen	paard	F. Knoop
294	Wienia, M.U.	Follega	tikker	1980	houtkl.	paard	
295	Wiersma, D.	Buitenpost	variant	±1850	rood	zeepaard	
296	Winia, H.P.	St. Nicolaasga	tikker	±1900	houtkl.	zeemeerman	
297	Winter, E.J. de	Balk	tikker	±1900	houtkl.	paard	
298	Winter, E.J. de	Balk	oostenrijks	—	groen	—	
299	Winter, H. de	Balk	tikker	1980	groen	paard	L.v.d.Zee
300	Winter, J. de	Oldeholtpade	tikker	±1900	blauw	zeepaard	
301	Wolff, P. de	Tjerkgaast	pools	1935	rood	—	
302	Wolff, P. de	Tjerkgaast	tikker	1980	houtkl.	paardje	F. Knoop
303	Wolff, T. de	Rauwerd	tikker	±1870	blauw	paard	
304	Woudenberg, S.	Tjalleberd	tikker	±1900	blauw	knop	
305	Woudstra, Th.	Tjerkgaast	tikker	±1920	groen	zeepaard	
306	Wijmenga, J.F.	Garijp	tikker	±1920	groen	zeepaard	
307	Zandstra, D.F.	Langweer	tikker	±1920	groen	paard	
308	Zeilmaker, B.W.	Paesens	variant	—	bruin	leeuwekoppen	
309	Zomerschoe, H.	Haulerwijk	oostenrijks	±1900	houtkl.	2 drakekopjes	
310	Zwanenburg, D.	Joure	tikker	±1850	groen	schildh. leeuw	
311	Zwier, W.	Jubbega	tikker	1985	zwart	krul	eigenaar
312	Zwier, W.	Jubbega	oostenrijks	±1900	groen	2 drakekopjes	
313	Zwier, W.	Jubbega	oostenrijks	±1900	—	2 drakekopjes	

Paard en arreslee met man en vrouw in Friese dracht (het echtpaar E. Bruggen), in een winters landschap. Schilderij in historiserende trant aan het echtpaar Bruggen bij hun dertigjarig huwelijk door de kinderen aangeboden. E. Bruggen, Jubbega.

Samenvatting inventarisatiewerkzaamheden 'Vaste Wal'

Opgemeten en geïnventariseerd: 313 sleden

TYPE

Hollands /tikker	241
Sjeesar / Seasslide	14
Oostenrijks	13
Amelander	11
Fries /Frans	11
Schelpslee	2
Bokke- / kinderslee	5
Bakslee	3
Wieringer	1
Pools / Russisch	1
Varianten	11

DATERING

1600 - 1700	1
1700 - 1800	12
1800 - 1850	20
1850 - 1900	95
1900 - 1950	86
1950 - 1990	69

De datering is gebaseerd op 283 arresleden;
gedateerde sleeën 12; oudste jaartal 1672

KLEUR

Buitenzijde:

Groen	130
Houtkleur	45
Blauw	40
Rood	35
Zwart	18
Bruin	8
Geel	6
Wit	6
Gestreept	3
Grijs	2

Binnenzijde meestal rood

De kleuraanduiding is gebaseerd op 293 arresleden

BESCHILDERING

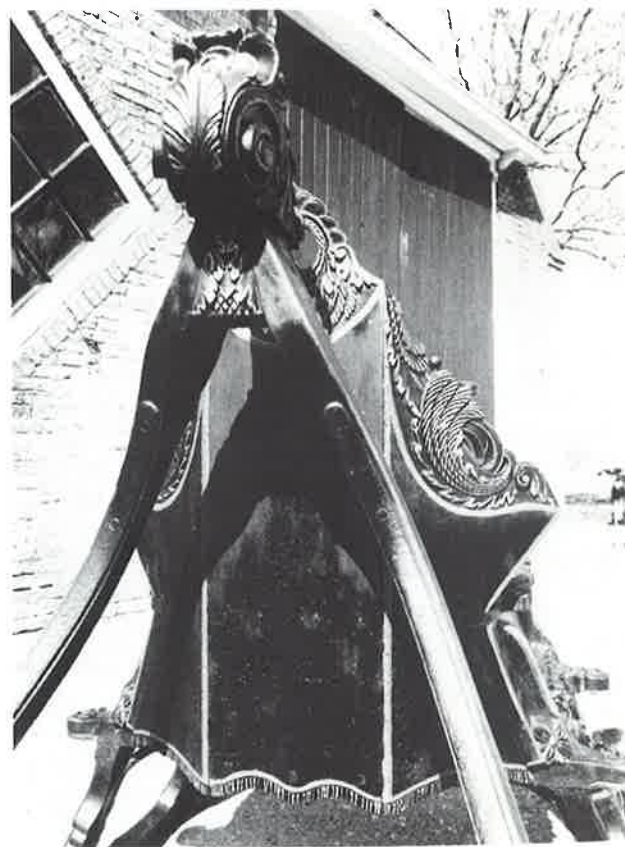
Eén kleur, vaak met gele bies	160
Bloemmotief	33
Krullen	28
Winterlandschap	25
Paard(en)	18
Zomerlandschap	5
Wapen op voorwand	5
Opgelegd ornament	4
Gestreept	3
Vier seizoenen	2

De beschildering is gebaseerd op 277 arresleden.

*Arreslee, detail: voetsteun van
ijzer met ingeslagen motief.*

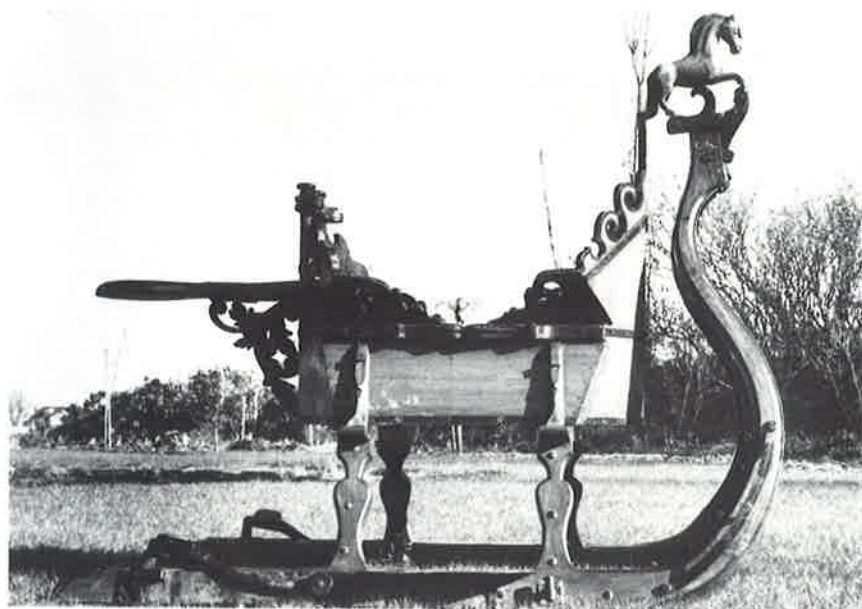
*Arreslee, detail: een gesneden
ornament als 'boegbeeld'.
typisch kenmerk van een slee
door F. de Hoo. K.F. Terpstra,
Wijnaldum.*

BOEGBEELD

Paard	110
Zeepaardje	46
Leeuw*	31
Bol of knop	19
Fantasie	5
Ram	4
Hond	3
Draak	3
Vogel	9
Blad/bloem	7
Paardekop	5
Drakekopjes	5
Haan	1
Varken	1
Slang	1
Kruis	1
Triton	1

* waarvan schildhoudende leeuw 19

Het aantal boegbeelden is gebaseerd op 252 arresleden

Van de tikker zijn verder nog als bijzonderheden aan te geven:

Voorwand:	Hartjes uitgesneden	110
	Dicht met krullenrand	92
	'Kalma' voorwand	16
	Veel open snijwerk	10
	Antiek snijwerk	5
	Leeuwen	1
	Zwaan	1

Staanders:	Gebogen	135
	Recht of bijna recht	73
	Snijwerk	18
	Papegaai	1

Remmen	Veerconstructie	280
	'Dubbele' constructie*	16
	* Toegepast bij oude sleeën zie foto pag. 88 onder.	

Sneeuwschoenen: 40

Deze werden onder de glijders bevestigd en gebruikt om op de weg te rijden/glijden.

Spoorstok of trekknuppel:	35
Handvaten:	16
Voetenplank:	48
Treep plank:	36
Verdiepte bak, voor een stoof:	35
Afsluitbare kuip, door middel van een houten deksel:	15

Zadelzitondersteuning:	
dicht met schulprand of i.d.	81
eenvoudige uitsnijding	60
krullen	47
papegaai	13
snijwerk met één gat	10
uitbundig snijwerk	7
tafelpoot	2

Arreslee (tikker), circa 1875, J. Kalma, Stiens.

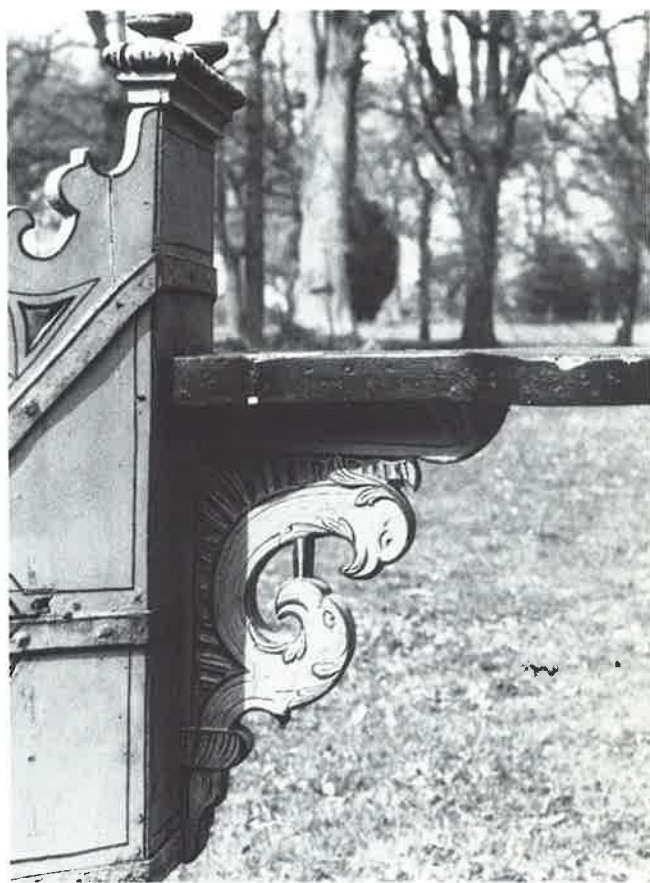
Detail Kalma-slee.

*Detail van arreslee (tikker):
springend paard als boegbeeld,
G. de Boer, Wergea.*

*Detail van arreslee (tikker): dubbele
papegaai als zadelsteun, ca. 1800, Fries
Museum/slee staat op Fogelsangh State te
Veenklooster.*

*Detail van arreslee (Fries type):
ramskop als boegbeeld, eind 18e
eeuw. Fries Museum
Leeuwarden/slee staat op
Fogelsangh State te
Veenklooster.*

*Detail van arreslee (tikker):
zeepaardje als boegbeeld.*

Detail van arreslee (tikker), ca. 1800. Op de bak die aan de voorkant de vorm van een zwaan heeft bevinden zich twee palfrenierskopjes als knoppen. Fries Museum Leeuwarden/ slee staat op Fogelsangh State te Veenklooster.

Arreslee, detail: glijder met rem, zijn 'dubbele constructie'.

Vlieland

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	boegbeeld	maker
314	Museum Trompshuys	Vlieland	tikker	1881	houtkl.	paardehoofd	

Terschelling

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	houtsoort	maker
315	't Behouden Huys	West-Terschelling	tersch	—	groen	planken	
316	Adema, J.	West-Terschelling	tersch	1982	groen	hechthout	H. Veenstra
317	Ament-Dikboom, A.	Lies	tersch	—	—	—	
318	Bakker, W.	Oosterend	tersch	1988	groen	planken	
319	Bierema, A.	Oosterend	tersch	1989	groen	hechthout	H. Veenstra
320	Bierema, H.	Oosterend	tersch	1980	groen	hechthout	H. Veenstra
321	Bierema, J.	Oosterend	tersch	1979	groen	hechthout	
322	Bierema, P.	Oosterend	tersch	1988	groen	hechthout	H. Veenstra
323	Bierman, Th.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
324	Boer, C. de	Midsland	tersch	—	—	—	
325	Boer, L. de	Oosterend	tersch	oud	groen	planken	
326	Bolt, J.	Baaiduinen	tersch	—	—	—	
327	Bonne, J.	Kinnum	tersch	—	—	—	
328	Bonne-Pals, N.	Landerum	tersch	—	—	—	
329	Bonne, T.	Formerum	tersch	—	—	—	
330	Borsch-Muyskens, R.	Baaiduinen	tersch	±1948	groen	planken	C. Muyskens
331	Buren, A.	Hoorn	tersch	1954	groen	planken	K. Krul
332	Buren, A.	Landerum	tersch	1984	groen	hechthout	eigenaar
333	Buren, A.	Landerum	tersch	—	—	—	
334	Buren, Alb.	Landerum	tersch	—	—	—	eigenaar
335	Buren-Ruyg, N.	Formerum	tersch	—	—	—	
336	Buren, R.	Formerum	tersch	1891	groen	planken	
337	Buren, R.	Hoorn	tersch	1984	groen	hechthout	eigenaar
338	Cupido, C.J.	Lies	tersch ?	—	groen	planken	
339	Cupido-Zorgdrager, M.	Hoorn	tersch	oud	groen	planken	
340	Cupido, P.	Lies	tersch	± 1900	groen	planken	I. Cupido
341	Cupido, Tj.	Hoorn	tersch	—	—	—	
342	Cupido, V.	Hee	tersch	1979	groen	hechthout	J. Cupido
343	Cupido, W.	Lies	tersch	1982	groen	planken + hechthout	R. Haan
344	Deelen, P. van	Hoorn	tersch	1990	groen	hechthout	eigenaar
345	Delhez, S.	Formerum	tersch	1968	groen	hechthout	eigenaar
346	Dieren, J. van	Formerum	bokkeslee	—	—	—	
347	Doeksen-van Zwol, T.	Baaiduinen	tersch	—	—	—	
348	Dolstra, J.	Formerum	tersch	1986	groen	hechthout	eigenaar
349	Dijk, M. van	Midsland	tersch	1979	groen	hechthout	
350	Haan, C. de	Oosterend	tersch	—	—	—	
351	Hek, C.	Hee	tersch	1881	groen	planken	D. Oepkes
352	Hek, C.	Hee	tersch	± 1880	groen	planken	
353	Hek, D.	Hee	tersch	1963	groen	planken	J. de Hek
354	Hek, D.	Kinnum	tersch	—	—	—	
355	Hek, J.	Baaiduinen	bokkeslee	1881	groen	planken	
356	Hek, K.	Baaiduinen	tersch	1983	groen	planken + hechthout	D.v.d.Zee
357	Hoogstra, J.	Formerum	tersch	1981	groen	hechthout	A. Buren
358	India, C.A.	Lies	tersch	1990	—	—	
359	Jager, J. de	West-Terschelling	tersch	1973	groen	hechthout	eigenaar
360	Jong, C. de	Halfweg	tersch	—	—	—	
361	Kinzel-Ewouds, G.	Formerum	tersch	—	—	—	
362	Klijn, A.	West-Terschelling	tersch	1979	groen	hechthout	
363	Klijn, J.	West-Terschelling	oostenrijks ?	—	—	—	
364	Klijn, M.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
365	Kok-Meyer, H.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
366	Kooy, H.v.d. sr.	Hee	tersch	1986	groen	hechthout	eigenaar

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	houtsoort	maker
367	Kooyman, J.	Baaiduinen	tersch	± 1910	groen	planken	J. van Gameren
368	Lambregts, H.	West-Terschelling	tersch	1980	groen	hechthout	
369	Langerak, H.	Hee	tersch	—	—	—	
370	Lieman, D.	Hoorn	tersch	1979	groen	hechthout	
371	Lok-Terpstra, G.	Landerum	tersch	1979	groen	hechthout	
372	Loo, J.E. van	Formerum	tersch	1973	groen	hechthout	J. de Jager
373	Mier, D.A.	Hoorn	tersch	1982	groen	hechthout	J. Sloothaak + D.v.d.Zee
374	Mier, H.	Lies	bokkeslee	—	—	—	J.G. Spanjer eigenaar
375	Mier, J.A.	Oosterend	tersch	—	—	—	
376	Mier, R.	Hoorn	tersch	1960	groen	planken	
377	Mier, W.	Formerum	tersch	1974	groen	hechthout	
378	Muyskens, J.L.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
379	Noordenbos, P.	Hoorn	tersch	—	—	—	H.v.d.Kooy jr.
380	Pals, J.	Formerum	tersch	—	—	—	
381	Pals, K.J.	Lies	tersch	—	—	—	
382	Planken, B.	Baaiduinen	tersch	± 1890	groen	planken	
383	Pootjes, D.	Oosterend	tersch	1979	groen	hechthout	
384	Prell, K.	Formerum	tersch	1983	groen	hechthout	C. Swart Tj. Bakker eigenaar
385	Rees, T. van	Landerum	tersch	oud	groen	planken	
386	Roos-Roos, G.	Midsland	tersch	—	—	—	
387	Roos, J.	Hoorn	tersch	1803	groen	planken	
388	Roos, S.	Lies	tersch	—	—	—	
389	Ruyg, A.	Midsland	tersch	—	—	—	J. Wiersma
390	Ruyg, R.	Midsland	variant	—	—	—	
391	Ruyg, Tj.	Midsland	tersch	—	—	—	
392	Rijf, I.	West-Terschelling	tersch	1804	groen	planken	
393	Schaap, C.	Baaiduinen	tersch	1975	groen	hechthout	
394	Schroo, J.	Halfweg	tersch	± 1900	groen	planken	eigenaar
395	Sloep, W. van der	Midsland	bokkeslee	1985	groen	hechthout	
396	Smit, C.	Lies	tersch	—	—	—	
397	Smit, D.	Lies	tersch	1938	groen	planken	
398	Smit, I.G.	Formerum	tersch	—	—	—	
399	Smit, J.K.	Lies	tersch	± 1900	groen	planken	Tj. de Haan
400	Smit, P.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
401	Smit, W.A.	Lies	tersch	1982	houtkl.	hechthout	
402	Spanjer, C.J.	Lies	tersch	1888	groen	planken	
403	Spanjer, D.	Midsland	tersch	—	groen	hechthout	
404	Spanjer, O.	West-Terschelling	tersch	1982	groen	hechthout	A.P. Smit
405	Spanjer, P.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	
406	Stada, I.	Hoorn	tersch	± 1900	groen	planken	
407	Swart, A.	Midsland	tersch	—	—	—	
408	Swart, J.	Landerum	tersch	—	—	—	
409	Terpstra-Bierema, H.	Midsland	tersch	± 1900	groen	planken	L. Pals eigenaar
410	Terpstra, P.J.	Hoorn	tersch	1987	groen	hechthout	
411	Terpstra, Y.	Midsland	tersch	—	—	—	
412	Trip, G.	Formerum	tersch	± 1850?	groen	—	
413	Veen, H. van der	Hoorn	tersch	1907	groen	planken	
414	Veenstra, H.	West-Terschelling	tersch	—	—	—	Tj. Bakker
415	Veld, A.	Hoorn	tersch	± 1970	groen	planken + hechthout	
416	Vis, A.	Formerum	tersch	—	—	—	
417	Vis, A.	Midsland	tersch	—	—	—	
418	Vosse, J.	West-Terschelling	tersch	1979	groen	hechthout	
419	Vries, K. de	Baaiduinen	tersch	1990	groen	hechthout	S.de Vries eigenaar
420	Vries, S. de	Baaiduinen	tersch	1980	blauw	planken	
421	Vries, S. de	Baaiduinen	tersch	1969	groen	hechthout	
422	Vuurder-Heykoop, A.	West-Terschelling	tersch	1979	groen	hechthout	
423	Werkman, J.	Lies	tersch	1985	groen	hechthout	

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	houtsoort	maker
424	Wortel, W.	Halfweg	tersch	—	—	—	
425	Woudstra, L.	Hoor	tersch	—	—	—	
426	Zorgdrager C.	Formerum	tersch	1986	groen	hechthout	A. de Jong
427	Zorgdrager-de Vries, K.	Landerum	tersch	1990	groen	hechthout	S. de Vries
428	Zwol, A. van	Baaiduinen	tersch	—	groen	planken	
429	Zwol, P. van	Kinum	tersch	1960	groen	planken	J. van Zwol

Samenvatting inventarisatiewerkzaamheden Terschelling

Opgemeten en geïnteriseerd: 68 sleden

Het totale arresleden bestand op Terschelling bedraagt ongeveer 115.

TYPE

Terschellinger	64
bokke/kinderslee	3
oostenrijks	1

DATERING

1800 - 1850	2
1850 - 1900	7
1900 - 1950	10
1950 - 1990*	40

* Evenals op Ameland zijn ook op Terschelling in 1979 veel arresleden gemaakt, namelijk 10 stuks.

De datering is gebaseerd op 59 arresleden.

Gedateerde sleden: 21; oudste jaartal 1803.

KLEUR

Buitenzijde:

Groen, zwart, wit of geel	53
Groen, wit	8
Groen, goud	2
Groen, bruin	2
Groen	2
Blauw, wit	1

Binnenzijde:

Rood, groen	16
Rood, zwart	14
Rood, grijs	10
Blauw, zwart	9
Andere combinaties	19

De kleuraanduiding is gebaseerd op 68 arresleden.

Bijzondere kenmerken:

1. Rem: 41 wel, 26 niet
2. Boegbeeld ontbreekt
3. Voorwandversiering: snijwerk 14; beschildering 20
4. Versiering met 6 knoppen
5. Veel sleden zijn voorzien van initialen (22) of een jaartal (21)
6. Het gebruikte hout van de recente sleden is hechthout 38, vroeger planken 28
7. Veel sleden zijn door de eigenaar zelf gemaakt. Van 48 sleden is de maker bekend.
8. Gemakkelijk te demonteren
9. Typische bak afm. voorwand ± 65 cm., achterwand ± 95 cm. lengte ± 180 cm., breedte ± 90 cm., hoogte 110/115 cm.
10. Terschellinger kleuren
  - buiten: groen/swart/wit
  - binnen: rood/groen of zwart
11. Sinds 1979 zijn er 33 nieuwe sleden gebouwd (van de 68), dus de helft is recent.

Achterkant van een Terschellinger arreslee met het jaartal 1984.

Sledevaart op Terschelling, antieke opname.

Ameland

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	houtsoort	maker
430	Sorgdragermuseum	Hollum	ameland	—	l. blauw	leeuw	
431	Sorgdragermuseum	Hollum	Postslee	—	houtkl.	schildh.leeuw	
432	Baarsma-Brouwer, D.	Hollum	ameland	1860	blauw	—	
433	Bakker, G.	Hollum	ameland	1880	blauw	leeuw	
434	Bakker, G.D.	Hollum	ameland	1840	bl/groen	schildh.leeuw	
435	Bakker, Tj.	Hollum	ameland	±1850	—	schildh.leeuw	
436	Barf, A.	Hollum	ameland	±1900	blauw	bal	
437	Barf, A.	Hollum	ameland	1979	blauw	schildh.leeuw	P. de Boer
438	Barf, A.G.	Hollum	ameland	1891	blauw	zeepaard	
439	Beijaard, D.	Nes	ameland	—	l.blauw	zeepaard	
440	Blokke, B.	Ballum	ameland	1918	blauw	—	A. Appelman
441	Blokke, B.	Ballum	ameland	1898	l.blauw	bloem	J. Tromp
442	Boelens, W.R.	Nes	ameland	1890	houtkl.	—	
443	Boer, B. de	Hollum	ameland	1979	d.blauw	zeepaard	eigenaar
444	Boer, C. de	Hollum	ameland	1979	l.blauw	zeepaard	eigenaar
445	Boer, Jac. de	Hollum	ameland	1982	d.blauw	schildh.leeuw	Tj. Wijnberg
446	Boer, P.O. de	Ballum	ameland	—	—	zeepaard	
447	Boer, P. de	Ballum	ameland	± 1900	gr/blauw	zeepaard	
448	Boer, Th. de	Hollum	ameland	1979	l.blauw	hond	eigenaar
449	Boer, Th. de	Hollum	ameland	1990	l.blauw	—	eigenaar
450	Borsch, Tj.	Hollum	ameland	—	l.blauw	zeepaard	
451	Borsch, Tj.	Hollum	ameland	1890	l.blauw	zeepaard	K. de Ruyter
452	Brouwer	Nes	ameland	1890	geel	kroon	
453	Bunicich, A.	Hollum	ameland	11985	blauw	zeepaard	eigenaar
454	Bunicich, B.	Hollum	ameland	1985	—	—	eigenaar
455	Bijker, P. en B.	Hollum	ameland	1981	groen	paard	Tj. Wijnberg
456	Cuperus, P.	Nes	ameland	±1900	groen	zeepaard	
457	Dokter, G.	Hollum	ameland	1971	blauw	eekhoorn	eigenaar
458	Engels, H.J.	Ballum	ameland	—	l.blauw	zeepaard	
459	Faber, J.	Hollum	ameland	±1900	l.blauw	—	J. Tromp
460	Faber, J.	Hollum	ameland	1985	blauw	zeepaard	eigenaar
461	Faber, J.	Hollum	ameland	1979	blauw	—	eigenaar
462	Grevinga, J.	Nes	ameland	±1900	l.groen	schildh. leeuw	
463	Hofker, H.	Nes	ameland	—	l.blauw	zeepaard	
464	Hofker, K.J.	Hollum	ameland	1919	d.blauw	eenhoorn	C.v.d.Brink
465	Hofker, K.J.	Hollum	tikker	±1900	groen	zeepaard	
466	Hofker, K.J.	Hollum	ameland	—	groen	—	
467	Jong, C. de	Nes	ameland	—	l.blauw	zeepaard	
468	Jong, C. de	Nes	ameland	—	groen	schildh.leeuw	
469	Kiewied, A.C.	Buren	ameland	1897	groen	zeepaard	P.Boelens
470	Kiewiet, F.	Nes	tikker	1890	zwart	leeuw	
471	Kiewiet, F.	Nes	ameland	1772?	groen	zeepaard met vleugels	P. Boelens
472	Kingma, T.	Nes	ameland	1987	groen	—	C.A. Kooiker
473	Klaassen-v.d.Brink, J.	Nes	ameland	1898	groen	hond	Joh.v.d.Brink
474	Klein, Joh.	Nes	ameland	—	bruin/groen	leeuw	
475	Laag, H. van der	Hollum	ameland	1983	d.blauw	zeepaard	G.en E. Visser
476	Laag, J. van der	Hollum	ameland	—	blauw	blok	
477	Laag, J.J. van der	Hollum	ameland	±1900	blauw	ridder	W. Visser
478	Meij, G.A. van der	Ballum	ameland	—	blauw	zeepaard	
479	Nagtegaal, A.	Ballum	ameland	1890	d.blauw	zeepaard	
480	Nagtegaal H.	Hollum	ameland	1901	—	—	J. Tromp
481	Nobel L.	Ballum	ameland	—	blauw	zeepaard	
482	Nobel, L.	Hollum	ameland	±1900	—	schildh.leeuw	
483	Nobel, W.	Ballum	ameland	—	groen	zeepaard	
484	Oosterkamp, F.	Ballum	ameland	—	blauw	zeepaard	
485	Polet, I.	Nes	ameland	±1900	groen	—	

nr.	naam	plaats	type	datering	kleur	houtsoort	maker
486	Postma, J.	Nes	ameland	1940	groen	zeepaard	eigenaar
487	Roep, S.	Hollum	ameland	—	d.blauw	schildh.leeuw	
488	Ruygh, G.	Hollum	ameland	—	blauw	zeepaard	J. Faber
489	Scheltema, J.	Nes	ameland	1890	groen	schildh.leeuw	
490	Seventer-Nobel, A. van	Ballum	ameland	1840	blauw	zeepaard	
491	Smit-Ruygh, A.	Hollum	ameland	±1900	—		
492	Tuinen, J. van	Ballum	ameland	±1800	groen	schildh.leeuw	
493	Tuinen, S. van	Hollum	ameland	1875	—	—	J. Tromp
494	Tuinen, S.P. van	Ballum	ameland	—	blauw	schildh.leeuw	
495	Visser, A.	Ballum	ameland	1898	blauw	zeepaard met vleugels	
496	Visser, A.	Ballum	ameland	1979	blauw	paard	eigenaar
497	Visser, C.E.	Hollum	ameland	1979	blauw	paard	eigenaar
498	Visser, F.	Hollum	ameland	1986	l.blauw	schildh.leeuw	J. Nobel
499	Visser, F.	Hollum	ameland	1909	blauw	pot	J. Tromp
500	Visser, J.	Hollum	ameland	1979	l.blauw	duif	C.A. Kooiker
501	Visser, P.	Hollum	ameland	1940	blauw	—	
502	Visser, P.	Hollum	ameland	±1900	groen	—	
503	Visser, Tj.P.	Ballum	ameland	1840	l.blauw	leeuw	
504	Vries, O. de	Hollum	ameland	1903	blauw	paard	
505	Werkman, J.D.	Hollum	sjeesar	1979	groen	zeepaard	eigenaar
506	Werkman, J.D.	Hollum	ameland	1979	groen	paard	eigenaar
507	Wijnberg, D.	Hollum	ameland	±1900	blauw	speerpunt	
508	Wijnberg, J.B.	Hollum	ameland	1982	blauw	schildh.leeuw	Tj. Wijnberg
509	Wijnberg, Jac.	Hollum	ameland	1979	blauw	zeepaard	eigenaar
510	Wijnberg, Tj.	Hollum	ameland	1979	blauw	zeepaard	eigenaar
511	Ynsen, G.	Hollum	ameland	1982	—	zeepaard	B.J. Kooiker
512	Ynsen, P.	Hollum	ameland	1979	blauw	—	Ynsen + B. Kooiker
513	Ynsen, Th.	Hollum	ameland	1974	blauw	zeepaard	P. Ynsen
514	Ynsen, Th.	Hollum	ameland	1860	blauw	paard	

Samenvatting inventarisatiewerkzaamheden Ameland

Opgemeten en geïnventariseerd: 85 sleden

TYPE

Ameland*	78
Bokke/kinderslee	3
Hollands/tikker	2
Postslee	1
Sjeesar	1

* Hiervan hebben 12 een brugconstructie afgeleid van de Hollandse arreslee. Het Ameland type heeft een keg en is daardoor heel gemakkelijk uitneembaar.

DATERING

1700 - 1800	1
1800 - 1850	4
1850 - 1900	16
1900 - 1950	19
1950 - 1990*	25

De datering is gebaseerd op 65 arresleden
Gedateerde sleden: 14; oudste jaartal 1722.

* In de sneeuwrijke winter van 1979 zijn er op Ameland maar liefst 13 nieuwe sleeën gemaakt.

KLEUR

Buitenzijde:	
Lichtblauw	42
Donkerblauw	10
Groen	19
Houtkleur	3
diverse andere kleuren	10

Binnenzijde: meestal rood

De meeste sleden hebben een gele rand

De kleuraanduiding is gebaseerd op 84 arresleden

BOEGBEELD

Zeepaardje	33
Leeuw*	17
Paard	6
Bol of knop	5
Hond	3
Pegasus	2
Eenhoorn	1
Vogel	1
Geen boegbeeld	12

* waarvan schildhoudende leeuw 13

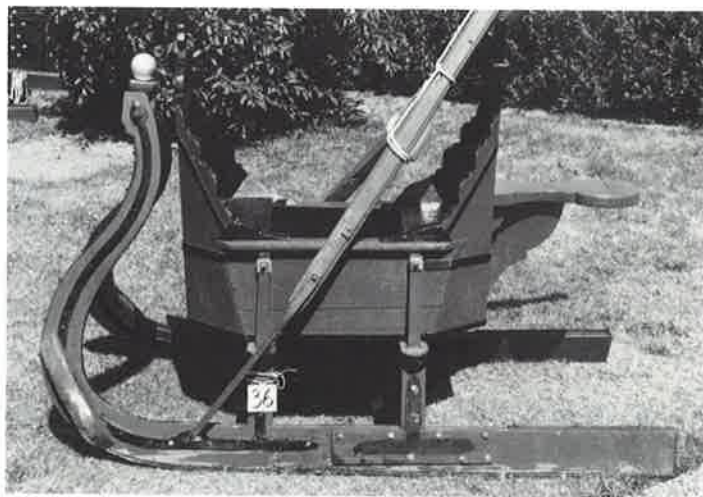
BIJZONDERE KENMERKEN

1. Geen remmen
2. Geen 'vaste' brug
3. Hoge smalle leidselknoppen
4. Voorwand uitlopend in een klaverblad (29)
5. Geen 'open' snijwerk
6. Weinig snijwerk of beschildering
7. IJzerbeslag op de buitenzijde staanders en glijders
8. Geen treeplank en voetenplank
9. Gemakkelijk te demonteren
10. Veel sleeën zijn door de eigenaar zelf gemaakt
11. Van 42 sleden is de maker bekend.
12. Amelandse kleur: blauw (buiten)
                              rood (binnen)
13. Typerend boegbeeld: 2 kleuren zeepaard

Ameland in de winter, circa 1947. Paard en arreslee met het echt-paar Boelens. De slee is gebouwd circa 1890 (gerestaureerd tijdens de Tweede Wereldoorlog); zij bevindt zich tegenwoordig bij W.R. Boelens te Nes (Ameland).

Arreslee, Ameland type, gebouwd circa 1900. Kleur buitenkant: blauw; binnenkant: rood. Oud familiebezit; tegenwoordige eigenaar: A. Barff te Hollum (Ameland).

Literatuur

- Algemeen Dagblad, 'Het wel en wee van de arreslee', 8 februari 1989
Ameland Post, 'Ballum is klaar voor de Arresleewedstrijden', januari 1980.
- B. Boomstra e.a., IJs en weder dienende, Assen 1990.
Ir. G.J.A. Bouma, Het Friese Paard, Leeuwarden 1979.
H. Braber e.a., Achter de kromme dissel, Amsterdam 1948.
H. Braber, 'Over sneeuw en ijs door Overijssel', in: Overijssel jaarboek voor cultuur en historie, Zwolle 1953.
K. Braun en A. Zwart, Boeren Antiekboek, Amsterdam 1982.
J. Brouwer, Kronieken van Spaansche soldaten, Zutphen 1933.
Drs. J. Buisman, Bar en Boos, zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen, Baarn 1984.
- J. en M. Castelein, Op iiz'nen wjukken, Snits 1936.
Catalogus van voorwerpen van Friesche Nijverheid en Kunst, op de Tentoonstelling gehouden te Leeuwarden, in de maand juli 1844, Leeuwarden 1844.
Catalogus der Tentoonstelling van Voorwerpen van Friese Fabrik- en Handwerk, Nijverheid en Kunstvlijt te Leeuwarden in juli 1864, Leeuwarden 1864.
- J.H.C. Deelken, 'Oude meubileerkunst op Ameland', in: Oude Kunst 1916.
R. Diekstra, Winter Aerdigheden Winter Naerigheden, Stadskanaal 1985.
A.K.W. Douma, Friese Paarden, Leeuwarden 1984.
W. Dijkstra, Uit Friesland's Volksleven, Leeuwarden 1966.
- H.G. Fokkema, Het wagenmakersbedrijf in Friesland, Arnhem 1967.
J. le Francq van Berkhey, Natuurlijke Historie van Holland, Amsterdam 1773.
Fries Museum - Tentoonstelling De Friesche ijssport in de loop der tijden, Leeuwarden 1938.
Frisia Illustrata, Deel 4: De Friezen en hun sport en spel, Zwolle 1983.
- J. ter Gouw, De oude tijd, Haarlem 1871-72.
J. ter Gouw, De Volksvermaken, Haarlem 1871.
- Dr. Tj. de Haan e.a., Onze Volkskunst, Amsterdam 1979.
S. Hallema-Pasma, De Arreslee, scriptie 1964.
M.J. Barones van Heemstra, Het Friese Paard, Amsterdam 1961.
G. Hiemstra, Hundert fiifentweintich jier oer kwalster en oer Hynste-iis, Winsum 1988.
J. Hiemstra, 'Ijsvreters massaal van zolder', in: Agrarisch Dagblad, 15 februari 1991.
E. Huistra, '1990 Mogelijk jaar van de 'belslide'', in: Fries Dagblad, 30 december 1989.
- H. de Jong, 125 IJssport Gorredijk e.o., Gorredijk 1989.
H. de Jong, De barre winter van 1990/91, Franeker 1990.
- D. van der Kellen Jr., 'De Narrensleden', in: Eigen Haard.
J. Kroes, 'Werkgroep inventariseert Friese arresleden', in: Leeuwarder Courant, 10 februari 1989.
- Leeuwarder Courant, 'Elke arreslee is nog geen belslide', 19 januari 1963.
- J. Melissen, 'Juweeltjes op het gladde ijs', in: Mensport 7e jrg. no. 2, april 1991.
A.M. Meijerman, Hollandse winters, Hilversum/Antwerpen 1967.
M. Minekus, 'Belslidejeien puur natuur', in: Mensport, 7e jrg. no. 2, april 1991.
- Nieuwsblad voor het Noorden, 'Werkgroep wil van Friese arresleden stamboek hebben', 28 januari 1989.
- N. Ottema, 'Het voertuig in Friesland', in: Van Klep tot Krat, Amsterdam-Antwerpen 1950.
- N. de Roy van Zuydewijn, Antiek van het Nederlandse Platteland, Haarlem 1982.
- W. Slob, 'Over arren en sledevaren', in: De Hoefslag, 43e jrg. nr. 2.
E. van Straaten, Koud tot op het bot, de verbeelding van de winter in de zestiende en zeventiende eeuw in de Nederlanden, 's-Gravenhage 1977.
- K. Terwisscha van Scheltinga, 'Verrassend aantal arresleden behouden gebleven in Friesland', in: Huis aan Huisbladen, december 1990, januari en februari 1991.
- Vakblad voor Zadel- Koffer- en Rijtuigmakers, Behangers en Stoffeerders, Handelaren in Lederartikelen, Zadelmakersfournituren, Meubelstoffen, etc., Jrg 1 en 2, 1904 en 1905.

R. van de Velde, 'De hachelijke botervvaart van de Amsterdammer sleedjagers', in: Leeuwarder Courant, 22 december 1990.

Drs. H.B. Vos, 'Wagens en sleden', in: Volkskunst der lage Landen, Amsterdam 1965.

Drs. H.B. Vos, Rijtuig(en), Bussum 1961.

Drs. H.B. Vos, Rijtuigen op stal, in het Nationaal Rijtuigmuseum, 2e dr. Amsterdam/Dieren 1984.

A. de Vries, 'Belslide túgjen': een brokje glijdende folklore', in: De Spiegel, januari 1963.

I. Westers, 'Overdekt arren op kunstijs van Thialf', in: De Hoefslag, 41e jrg. nr. 16, 1989.

I. Westers, 'Aangespannen glijden', in: De Hoefslag, 41e jrg. nr. 1, 1989.

H.P. Winia, 'Op 1 maart 1929 mei 3 belsliden en 10 minsken oer de Sudersé nei Urk', in: Zuid-Friesland, maart 1979.

Dr. G.A. Wumkes, Stads- en Dorpskroniek van Friesland (1700-1800), deel 1, Leeuwarden 1930.

T. Zijlstra, 'Negen Lemsters eeuw geleden met arresleden de mist in op Zuiderzee', in: Leeuwarder Courant, 8 januari 1991.

Fotoverantwoording

Foto-Bootsveld (Grou)

D. de Groot (Terschelling)

H. de Haan (Sneek)

S. Hallema-Pasma (Menaldum)

Dick van der Heijde (Leeuwarden)

E. Hesmerg (Sneek)

B. Hofker-Esser (Ameland)

M. Minekus (Leeuwarden)

H. Mostert (Abbenbroek)

W. Wilstra (Drachten)

*Arresleewedstrijd te Terwispeel,
21 januari 1982. In de baan H.
Kortstra (Echten, thans te
Lemmer) en Fr. de Jong
(Tjerkgaast).*

Van Soeren & CO / Amsterdam